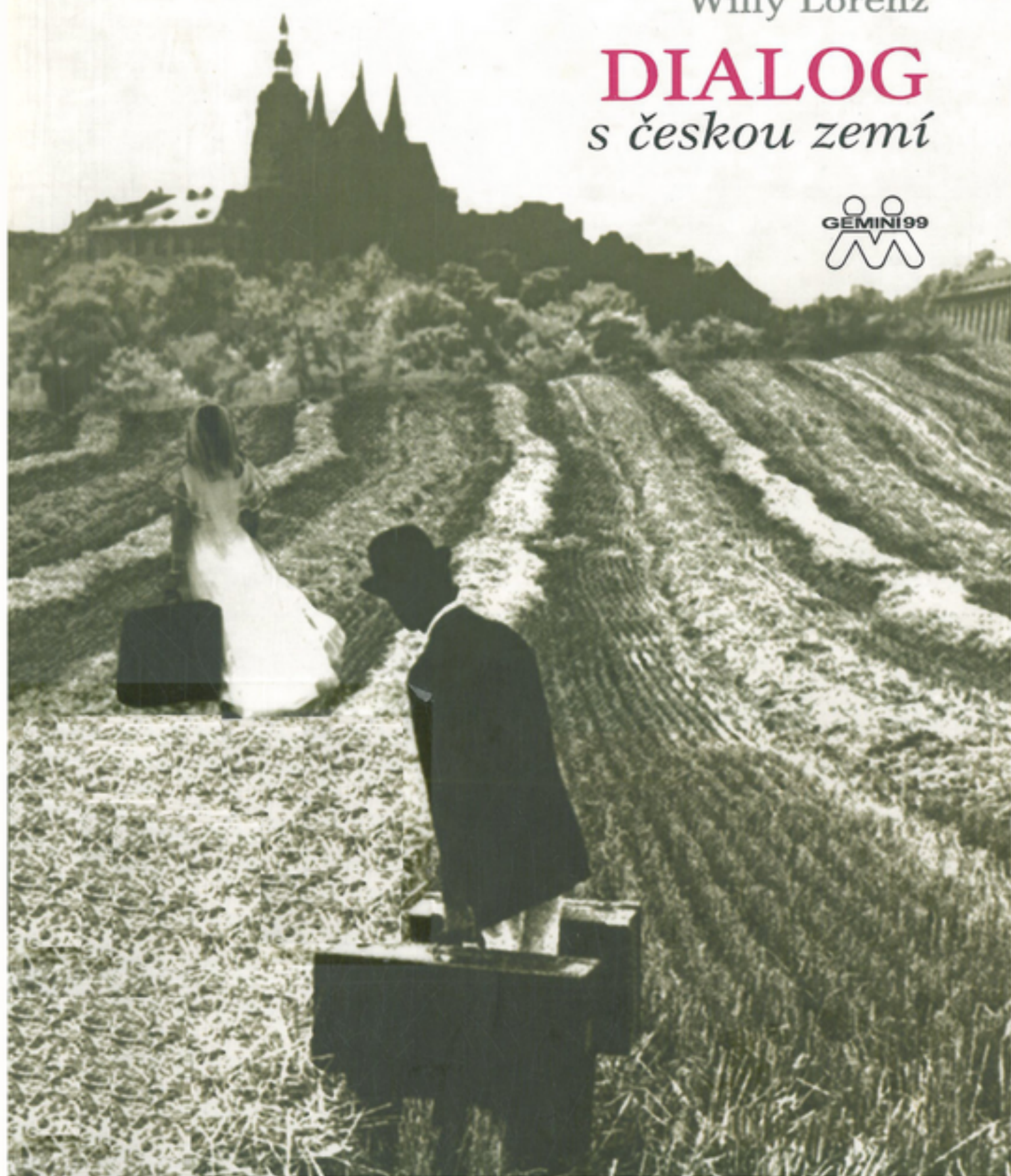

Willy Lorenz

DIALOG

s českou zemí

Dialog s českou zemí

Esejistické črty a impresy

Willy Lorenz

Dialog s českou zemí

Esejistické črty a impresy

Willy Lorenz

Tato kniha vychází s podporou
Ministerstva kultury České republiky
a společnosti Europapier-Bohemia, spol. s r.o.

Willy Lorenz, *Liebe zu Böhmen*

© 1988 by Amalthea Verlag v F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH,
Wien - München

Czech edition © GEMINI 99, 2002

Translation © Milan Tvrdlík, 2002

Cover and illustrations © Roman Erben, 2002

ISBN 80-902757-2-9

Obsah

Sbohem, mé Čechy <i>Místo úvodu</i>	9
Monolog o české zemi <i>Jeden národ dvou jazyků</i>	19
Skrytá česká říše <i>Český stát v proměnách času</i>	25
Švejk, Sponař & Co(hn) <i>Trojí lid českého zemského národa</i>	37
Dvojitá tvář města <i>Osud mezi dvěma vrchy</i>	66
Smrt jako odloučení od Čech <i>Jan z Pomuku a Jan Hus</i>	76
Tragikomický začátek třicetileté války <i>23. květen 1618 – druhá pražská defenestrace</i>	89
Posmrtný souboj o Valdštejna <i>Srbik kontra Pekař</i>	101
Zapomenutý původ <i>Rainer Maria Rilke a Čechy</i>	108
Idea státu rakouského <i>Památce Františka Palackého</i>	115
Tragické důsledky jedné bitvy <i>3. červenec 1866 – porážka Rakouska u Hradce Králové</i>	122
Vzpomínka na všechny zapomínané <i>Goll a Pekařův hold zvěčnělému císaři</i>	137

Hrozná noc <i>Březen 1939 a konec Československa</i>	148
Loučení se Západem? <i>Čechy v únoru 1948</i>	158
Kdo tady mluví o vítězství? <i>Český národ a revoluce</i>	163
Apoštol humanity <i>Tomáš Garrigue Masaryk a katolicismus</i>	170
Kdo byl Tomáš Garrigue Masaryk? <i>Záhada jeho původu</i>	191
Nepsaný zákon <i>O smrti dr. Edvarda Beneše na podzim 1948</i>	206
„Moravané povždy zvelebitelé a rozmnožitelé říše“	217
Omyl roku 1918 <i>Obětované Slezsko</i>	228
Po stopách jednoho faráře v Mödlingu <i>Neznámí Přemyslovci</i>	236
Sedmero úniků Jaromíra Navrátila <i>Téměř pravdivá novela</i>	246
Sbohem, mé Čechy <i>Místo závěru</i>	261
Bolestný pohled na české dějiny <i>Doslov překladatele</i>	267
Ediční poznámka	271

*Tuto knihu věnuji několika milionům lidí,
kteří museli během uplynulého tisíciletí
z národnostních, náboženských, rasových či sociálních důvodů
opustit české země a zanechali tu svou milovanou vlast
a často i svůj poslední majetek.
Ale věnování patří i těm,
kteří tu ze stejných příčin ztratili svůj život.*

Sbohem, mé Čechy

Místo úvodu

České země patřily ve střední Evropě od nepaměti ke klasickým zemím exulantů. Toto neslavné prvenství by jistě mohlo patřit i Polsku nebo Rusku, ale jejich emigranti se podstatně liší od českých. Polská či ruská emigrace postihovala pouze příslušníky úzké společenské vrstvy, i když se v konkrétních případech jedná často o poměrně velký počet jednotlivců. České země však opouštěly tisíce, ba miliony lidí, i když mezi nimi byli jednotlivci, kteří úděl exilu volili také z jiných důvodů než náboženských či politických.

Čeští exulanti se od polských nebo ruských emigrantů liší ještě v jedné věci. Poláci nebo Rusové, kteří odešli do exilu, si vždycky přáli, aby se mohli vrátit do osvobozené vlasti. Dny strávené mimo ni považovali za ztracené. Touha po vlasti byla u Rusů dokonce tak silná, že odhodili všechny obavy, když viděli, že v jejich zemi k převratu nedojde, a vrátili se domů, ačkoli věděli, že je tam čeká jistá smrt či v lepším případě dlouholeté vězení.

Čeští exulanti se do své vlasti nevracejí, i když se tam politické, hospodářské a sociální poměry změní od základu. Pokud je jim to umožněno, přijíždějí do staré vlasti, navští-

ví hroby a stará známá místa, vzpomínají na krásné chvíle, které tu prožili, a vracejí se do svého nového domova, aniž by se jen zmínili o tom, že by tu chtěli začít znovu.

Zdá se to nepochopitelné. Možná však takovému postoji porozumíme, když si ho převedeme do osobní roviny. Každý Čech, Žid nebo sudetský Němec, který českou zemi opustil, se podobá člověku hluboce zklamanému ve velké lásce. Sám jí možná ještě věří, ale ona ho už dávno podvedla, asi z úplně banálních a velmi sobeckých důvodů. Zatímco on jí zůstává věrný, ona sama tuto věrnost dávno porušila. Když konečně prohlédne, že je podveden a opuštěn (stává se tak zpravidla v okamžiku, kdy se cítí nejhůř), zlomí mu to srdce. Žije dál, ale duše v něm odumřela. Čeští exulanti se takovému člověku podobají. Nepřekonalí zklamání, že jim vlast nezůstala věrná, a zlomilo jim to srdce. Jenomže člověk narozený v české zemi, ať je Čech, Němec nebo Žid, se ve světě hned tak neztratí, protože „vydržet a překonat“ je zvláštním znakem všech příslušníků tohoto zemského národa. Jejich láska k české zemi byla veliká. Jejich zklamání z prožité nevěry rovněž. Lidé se zlomeným srdcem se nevracejí, snad jenom, aby navštívili některá místa, kde prožili krásné chvíle. Navštíví hroby a vzpomínají na toho, kdo tam leží pohřben.

Tato tragédie však má ještě další stránku: mezi živými už nejsou ti, kdo byli vyhnáni jako staří lidé. Lidé středního věku mezitím zestárli a vůbec nepomýšlejí na to, že by opustili svou novou, pracně vybudovanou existenci a začínali opět znovu. Ti, kdo byli vyhnáni jako děti, na svou starou vlast už

dávno zapomněli. V novém domově si vybudovali postavení, založili rodinu a jejich původní vlast jim zůstala cizí. Pokud ji někdy vůbec navštíví, protože jim ji rodiče a prarodiče vylíčili v nejkrásnějších barvách, vracejí se zklamáni, neboť ji nenalezli takovou, jakou očekávali.

Také v sobě nesu úděl českého exulanta.

Týden poté, co Hitlerova vojska obsadila Prahu, na konci března 1939, jsem opustil české hlavní město, kde jsem do té doby žil. Dospěl jsem jednoduše k názoru, že v takových poměrech český člověk žít nemůže. Tehdy bylo občanům bývalé druhé republiky přísně zakázáno opouštět obsazená území. Ale už v prvních dnech po okupaci se v bývalých zemích Koruny české šířil úřednický chaos, zvláštní znamení třetí říše spočívající v tom, že nejrůznější úřady byly zcela samostatné a vzájemně nespolupracovaly. Dostal jsem na tři dny propustku do Sudet. Zatímco se v pražských ulicích shromažďovaly německé vojenské útvary k slavnostní přehlídce na Václavském náměstí, jel jsem na nádraží s jistotou, že se navždy stanu českým exulantem.

Člověk z Čech

Následujících několik postřehů ze svého života uvádím jen proto, abych lépe objasnil, proč vznikla tato kniha a proč vnímám českou zemi a její dějiny právě tímto osobním způsobem.

Moji předkové pocházejí z obou českých historických zemí, z Čech i z Moravy. A nejen to, přesně stejnou částí pocházím i z obou velkých národů této země, z Čechů i Němců. Ne vždy jsem to považoval za štěstí. V mládí jsem vlastně nikdy nevěděl, ke kterému národu patřím. Teprve křesťanské přikázání, že máme ctít svého otce i svou matku, mě utvrdilo v přesvědčení, že se mám přihlásit k oběma národům a stát se v pravém slova smyslu „člověkem z Čech“.

Můj otec byl Čech a matka česká Němka. Pocházela z průmyslnické rodiny ze severních Čech a chodila pouze do německých škol. Její matka však byla rodilá Češka z Německého Brodu a mluvila plynne oběma jazyky. Otcova rodina pocházela z Třebíče, městečka ležícího západně od Brna. Jedna větev jeho rodiny měla velkoobchod s vínem a druhá nakladatelství. Tito Lorenzové vydávali slovníky, a byli tedy něco jako čeští Langenscheidtové. Ale protože se v českých zemích nejen rádo dobře jí, ale i dobře pije, a navíc se v určité fázi života člověk musí naučit i druhý zemský jazyk, vzkvétala obě obchodní odvětví.

Z Třebíče pocházel i otcův strýc, předseda liberální staročeské strany dr. Albín Bráf, profesor národního hospodářství na pražské české universitě a dvojnásobný c. k. ministr orby. Dr. Bráf byl zetěm velkého českého liberálního politika Františka Ladislava Riegera, a ten byl rovněž zetěm „otce národa“ Františka Palackého.

Tak jsem i svým původem vrostl do českých dějin. Můj otec chodil pouze do českých škol, počínaje obecnou školou

až po universitu. Stal se okresním hejtmanem a v roce 1910 byl přidělen vídeňskému ministerstvu vnitra, kde pracoval společně s dr. Schoberem a dr. Rennerem. I otec byl míšenec obou národů. Jeho otec byl poloviční Čech a poloviční Němec a jeho matka rovněž. Po celý život se však hlásil k Čechům. Obě řeči ovládal plynule. Jeho němčina byla klasická pražská němčina úředníků starého Rakouska. I já hovořím oběma jazyky, údajně bez přízvuku, nicméně už ne tak dobře jako moji rodiče. Poznává se to hlavně v písemném projevu. Němčinu „počešťuji“, a když píšou česky, neustále se mi vkrádají do pera germanismy.

Po převratu v roce 1918 se můj otec vrátil do Prahy. Zanedlouho byl povolán do československého ministerstva zahraničí, stal se nejprve vicekonzulem ve Vídni, pak konzulem ve Štýrském Hradci a konečně roku 1930 generálním konzulem v Berlíně. Měl být dokonce jmenován československým zastupitelem ve Vídni, kde po únorových nepokojích v roce 1934 musel opustit svůj úřad tehdejší československý vyslanec Fierlinger, neboť se až příliš exponoval ve prospěch rakouských socialistů a byl Dollfussovou vládou označen za nežádoucí osobu. Otec s odvoláním na svůj zdravotní stav jmenování nepřijal a odešel do penze. Avšak o skutečných pohnutkách, které ho k tomuto odmítnutí vedly, nikdy nehovořil. Zřejmě tušil, že by se tím jmenováním mohl dostat do konfliktu, s nímž by si nevěděl rady. Vyrostl totiž v tradici Palackého a celý život byl přesvědčen o nutnosti zachování monarchie, hlavně proto, že zajišťovala malým národům

jejich existenci. Rozbití habsburské říše pro něj znamenalo počátek konce těchto národů. Stále přitom myslel na prorocká slova pronesená Palackým, jež ve svých *Myšlenkách a vzpomínkách* opakoval dokonce Bismarck. Slova o neblahém osudu těchto národů v případě rozpadu monarchie.

Na staré říši a dynastii lpěl celým srdcem. Rozbití monarchie mu zasadilo rány, které se nikdy nezhojily. V roce 1934 se často mluvilo o návratu Habsburků. Všem bylo jasné, že by v takovém případě tehdejší Československo rázem mobilizovalo a Vídni předložilo ultimátum. Otec určitě nechtěl být tím, kdo by takové ultimátum musel předávat. Věděl příliš dobře, že jako státní úředník, který navíc vyrostl v úřednické tradici starého Rakouska, pověření své vlády musí splnit. Aby se případnému konfliktu vyhnul, odešel v pouhých osmapadesáti do penze a vzdal se tak i svého dávného snu stát se zastupitelem povltavské republiky ve Vatikánu.

Od útlého mládí se mnou otec hovořil o dějinách i současnosti. Budoucnost českého národa po rozbití monarchie neviděl příliš růžově. Čas mu bohužel dal za pravdu. S lítostí hovořil o tom, že se Němci z českých zemí stali v Československé republice druhořadým národem. Zastával názor, že patří k českému národu stejně jako Češi nebo Židé. A protože se k tomuto názoru hlásil i ve svých funkcích na oficiálních místech, nebyl příliš oblíben. Znal dost dobře české Němce a věděl, že si od německého úředníka nechal líbit skoro všechno, zatímco v případě českého, byť sebe-spravedlivějšího, budou stále mluvit o útlaku.

Tak jsem už od dětství do sebe podvědomě nasával problémy českých zemí, vyrůstal jsem s nimi. Ale nejen to, na výletech, zvláště při pěším putování, jsem dokonale poznal krásné kouty Krkonoš, Šumavy, Krušných hor, moravských úvalů i české nížiny. Navštívil jsem téměř všechna ta půvabná větší i menší města s nádhernými náměstími lemovanými podloubími, kde dýchala historie a večer pulzoval život. Téměř všude stál uprostřed mariánský sloup a někde poblíž jezuitský kostel s klášteřem. Putoval jsem průmyslovými oblastmi i ztichlými lesy, navštěvoval kostely a kláštery, muzea a selské usedlosti. Nejen doma, ale ve všech těch domovech, ať chudých či bohatých, jsem vdechoval atmosféru útulnosti, tak typickou pro českou domovinu.

Mnohokrát jsem byl osobními zážitky konfrontován i s českými dějinami. Nikdy nezapomenu na 28. říjen 1933, kdy třiaosmdesátiletý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, skoro jako František Josef v civilu, jel po Václavském náměstí na koni podél vojenských útvarů nastoupených ke slavnostní přehlídce.

Nikdy nezapomenu na krásný zářijový den roku 1938, který končil tak hroznou zvěstí. Byl jsem na prázdninách v severozápadních Čechách a vydal jsem se tehdy na pěší výlet z Teplic do Bohosudova. Navštívil jsem i místo bitvy u Nakléřova nedaleko Chlumce, kde měla zámek hrabata von Westphalen. Večer měl Hitler velký projev na stranic-kém sjezdu v Norimberku, během něhož pronesl památnou větu: „Mluvím o Československu.“ Nebylo pochyb, že právě

v tomto okamžiku na něj Hitler zaútočil. Následovaly hrozné dny. Dny, kdy bylo stále jasnější, že svobodný svět ustupuje Hitlerovu vydírání. Posledním vlakem vypraveným ze Sudet jsem se 5. října 1938 vrátil do Prahy. Byl krásný den. Jako by sama příroda chtěla lidi trochu utěšit v jejich bolesti. Když jsem večer uprostřed proudu uprchlíků opouštěl pražské nádraží, stálo velkými písmeny v novinách, že prezident Beneš abdikoval.

Nikdy nezapomenu ani na hrozné dny uprostřed března 1939. Na obrovské masy lidí valící se Václavským náměstím, na neustávající varování pouličního rozhlasu, aby se nenechaly vyprovokovat a nedaly Hitlerovi záminku k napadení země, na beznadějnou cestu presidenta Háchy do Berlína a konečně na vjezd německých jednotek do Prahy za pískotu shromážděného davu. Patnáctý březen byl mrazivý den. Na vltavském nábřeží stály v rozestupu deseti metrů patroly četníků s tvářemi zmodralými ledovým větrem foukajícím od řeky. Teprve druhého dne se rozneslo, že musely chránit vůdce při jeho cestě na Hradčany. *Völkischer Beobachter* ozdobil v ten den Adolfa Hitlera starým titulem římských císařů „rozmnožitel říše“, zatímco deník *Neue Zürcher Zeitung*, který toho dne byl ještě v Praze k dostání, psal o obsazení Čech a Moravy jako o „konci všech iluzí“.

Za týden jsem Prahu opustil. Hradčany zářily v odlesku slunečních paprsků víc než jindy. Den předtím jsem prošel Prahu křížem krážem, všemi jejími zákoutími a uličkami,

všemi dvory a kostely, abych do sebe ještě jednou nasál atmosféru tohoto jedinečného města. Provázel mě přitom pocit a vědomí, že se s Čechami loučím navždy.

Od té doby se sice do Čech vracím často, ale ještě nikdy mě přitom nepřepadl pocit, abych se tu znovu usadil. Neustále mě však provázejí otázky, proč musely být české dějiny tak těžké, proč muselo tolik lidí tuto zemi, svou vlast, opustit. Několik střípků úvah najdete v této knize.

Je to dialog s českými zeměmi, s jejich obyvateli, s jednotlivými historickými událostmi. Dialog, jenž se – z nedostatku partnerů roztroušených po celém světě, vyhnaných ze své vlasti a mnohdy už mrtvých – změnil v monolog. Monolog, který chce znovu tuto jedinečnou zemi a její dějiny připomenout, vzpomenout na její obyvatele. Neobžalovává, pouze připomíná, aby vzpomínka na starou vlast a láska k ní nevyhasly.

Monolog o české zemi

Jeden národ dvou jazyků

„Ptáte se na můj názor na současnou epochu českých dějin? Chcete slyšet, co si jako český katolík, jako český katolický kněz myslím o událostech, které se tu odehrály od května 1945, tedy přibližně během posledního půldruhého roku?“ Starý probošt se na okamžik odmlčel. Jeho pohled zamířil k oknu. Těžká prosincová mlha se pomalu a tápavě plížila po střechách nakukujících do oken pokoje, a po holých stromech lemujících labský břeh. Směsicí letargie a zá-
dumčivosti nepronikal ani jeden sluneční paprsek. Jediným záchvěvem radosti v posmutnělé náladě byla barokní stavba proboštského kostela. Chmurnou atmosféru okamžiku umocňovala obrovská masa renesančního paláce knížat z Lobkovic a vévodů ze Zaháně. Palác sice nebylo z okna vidět, v ponuré krajině však přesto bylo skoro hmatatelně cítit jeho tíhu.

„Podívejte,“ řekl probošt, odvraceje svůj pohled od okna směrem ke mně, „brzy mi bude šestaosmdesát. Posledních sedmdesát let českých dějin jsem zažil na vlastní kůži, sedmdesát let, která u nás znamenají mnohem víc než v kterékoli jiné zemi, protože se v nich dovršil vzestup českého ná-

roda. Když jsem v roce 1878 vstupoval do semináře v Českých Budějovicích, o Masarykovi nikdo nic netušil, tehdy byl čerstvou minulostí ještě Palacký a nekorunovaným českým králem Rieger. Neměli jsme ani českou universitu. Během oněch sedmdesáti let jsem zažil pád starého Riegera, velkého vůdce umírněných staročechů, vítězství zradikalizovaných mladočechů a nástup Kramáře, pak vzestup Masaryka, zánik habsburské monarchie, novou republiku, ztrátu pohraničních území, Hitlerovu okupaci Čech, osvobození – a nakonec vyhnání Němců. Během sedmi desetiletí jsem měl dost času přemýšlet o tom, kde se tady vzalo tolik nenávisti a nepřátelství.

Na úsvitu našich dějin došlo k něčemu, co předurčilo průběh celého následujícího tisíciletí – k vraždě svatého Václava. Oslavujeme svého vévodu často a rádi, aniž bychom se hluboce zamysleli nad tím, že zahynul rukou vlastního bratra, že na prahu našich dějin stojí bratrská nenávist, jež nás neopustila ani po tisíci letech. Řeknete si možná, že Čechy a Němce společně obývající tuto zemi považují za bratry nejspíš pro své křesťanské přesvědčení. Ale právě to bych nechtěl. Oni totiž bratry byli, protože podle starého pojetí státu společně tvořili jeden národ, *jeden* zemský národ, dané osudové společenství hovořící dvěma jazyky; *jeden* navzájem pokrevně značně spřízněný národ se společnými dějinami ve společné zemi. Určitě znáte nevelkou studii historika Pekaře *Smysl českých dějin*, v níž upozorňuje, že čtvrtina Čechů má německé příjmení a více než polovina mini-

málně kapku německé krve. Vždyť vůdce staročechů se jmenoval Rieger. Obdobně tomu bylo i u českých Němců. Kolik z nich mělo česká příjmení, kolik z nich českou krev! Pokud nenáviděli Čechy, nenáviděli v nich i část svých vlastních předků, bez nichž by se byli vůbec nenarodili. Stejně tak Češi pohrdáním Němci opovrhovali svými předky, některým ze svých vlastních rodičů. Musím se trpce smát, když sleduji úporné snahy německých a českých historiků přivlastnit si Karla IV. jako příslušníka svého národa. A stejně nakládají i s Přemyslem Otakarem II. a Valdštejnem. Ti ale uvažovali v duchu zemského vlastenectví, ještě v polním maršálovi Radeckém vítězí toto prolnutí obou národních individualit. Česká zemská šlechta, zejména velcí mužové z jejího středu jako Lev Thun, jednala v tomto duchu do posledního okamžiku.

V druhé polovině devatenáctého století se ale význam pojmu národ začal měnit. Němci a Češi se navzájem odcizili. Počátek této tragédie hledejme už v roce 1740, kdy Friedrich II. Pruský odtrhl Slezsko od České koruny, a tím byla narušena rovnováha mezi oběma národy. Zemští Němci se rázem stali menšinou a začali se pochopitelně obávat, že je početně silnější a mnoha dětmi obdaření Češi pohltí. Proto se od počátku ústavního pořádku v zemi neustále snažili o vytváření umělé většiny. Jednou zavedením zvláštního volebního systému, podruhé spojením s dalšími národy podunajské monarchie, ať už s Poláky, Italy nebo Rumuny, proti Čechům. Na útěku před českým státem, v němž se necítili

jistě, se stávali centralisty, a v protikladu k federalisticky smýšlejícím alpským Němcům dokonce vůdci rakouského centralismu. Vydali se opačnou cestou než jejich čeští krajané, kteří se jako federalisté důsledně zasazovali o zemské právo, to znamená historické právo Koruny české. Tehdy byly spáleny mosty mezi oběma komunitami *jednoho* zemského národa. Kdyby k tomu nedošlo, asi by se nezhroutila ani stará monarchie.

Jakmile jsme se však stali pány ve vlastní zemi, ukázalo se, že ani my jsme se nedokázali poučit. Stejně jako dříve čeští Němci jsme náhle zapomněli, že jsme s nimi žili pospolu a tvořili jedno společenství. Po první světové válce jsme propásli vhodný okamžik, kdy se mohli psychologicky i politicky znovu zapojit do společného života v Čechách. Nestalo se tak, a to je *naše* vina. A nezbavíme se jí řečením o právech menšin. Němce jsme z Čech tak říkajíc politicky vyobcovali a pak jsme se divili, když si nakonec s sebou vzali i svou zem – pohraničí. Jenomže české země tvoří jeden celek, nedají se násilím dělit. Když si však Němci zpočátku vzali jejich část, tak si je Češi vzápětí na oplátku přivlastnili celé. A bratři si přitom vzájemně usilovali o život.

Vyhnáním Němců začala úplně nová kapitola českých dějin: odklon od Západu. Když jsme před tisíciletím vstupovali do dějin, dlouho jsme váhali mezi Východem a Západem. Nakonec jsme se rozhodli pro Západ. V důsledku tohoto rozhodnutí jsme přijali západní způsob života. Stali jsme se latinskými křesťany a zařadili se do politické struk-

tury Západu, do Svaté říše římské, jejíž hlavou byl často vládce z německých šlechtických rodů. Ze tří stran jsme byli obklopeni Němci. Kdo jiný než oni mohl být po celou tu dobu naším učitelem? Jejich filtrem jsme přijali veškeré duchovní statky Západu – clunyjskou reformu i humanismus, reformaci i protireformaci, osvícenství i Herderův nacionalismus. Najednou ale v poválečné psychóze nechceme o Západu nic vědět, protože jsme s ním udělali špatnou zkušenost. Němcům zazlíváme, že se nás pokoušeli ovládnout, zbytku Evropy zase vyčítáme, že nás na mnichovské konferenci na podzim 1938 nechal na holičkách. Naše dějiny znají jen Buď-Anebo.

Jakmile jsme zjistili, že se od nás Západ odvrátil a vystoupil proti nám, hned jsme rozhodně otočili kormidlem a přiklonili se k Východu. Pak jsme ovšem museli důsledně odstranit všechny vazby se Západem. Proto tu nezbylo místo nejen pro Němce, jejichž přítomnost by znamenala určitou zdrženlivost vůči Východu, ale ani pro prozápadně orientované Čechy. Vždyť my nepronásledujeme pouze Němce, pronásledujeme také prozápadně smýšlející Čechy, i když bojovali proti nacistům. Politicky i sociálně dnes myslíme v intencích Východu. Tam směřuje politika našeho státu, jejímž vnějším znakem – jako vstupné do východního světa – je vyvlastnění soukromého majetku a vítězství komunistické strany.

Teď si asi myslíte, že i ve mně vítězí Čech nad katolíkem. Vůbec ne. Vždycky jsem se sice cítil Čechem, ale se stejnou

intenzitou jsem prožíval i zemské vlastenectví. Proto jsem považoval zdejší Němce za součást zemského národa a jejich vyhnání považuji za nenahraditelnou ztrátu. Že udělali spoustu chyb a mají svůj díl viny? Samozřejmě, ale nebyli to jen oni. Jako kněz a vlastenec jsem kázal proti nenávisti a vyzdvihoval smír. Ale naše jinak úrodná půda byla najednou plná kamení a vůči výzvám ke smíru zůstávala hluchá. Ne nadarmo se stávala labsko-vltavská kotlina mnohem častěji než jiné oblasti střední Evropy dějištěm tolika válek a bitev.

Dnes tu křesťané tvoří jen tenkou vrstvu, stejně jako před tisíci lety. Snad jenom kdyby celá země byla prosycena opravdovým duchem křesťanství, mohlo vše dopadnout jinak. Avšak nemysleme si, že by Češi byli křesťanštějším národem, kdyby se byli přidrželi východního obřadu. Patrně ze zoufalství nad jejich nekřesťanským chováním utekl ze země nejen latiník svatý Vojtěch, ale i svatý Cyril, křesťan východního ritu. Prameny nám o tom, proč naše země opustil a v Římě vstoupil do kláštera, sice mnoho neprozrazují, ale já jsem přesvědčen, že to udělal ze stejného důvodu jako svatý Vojtěch, z pocitu zklamání a beznaděje.

Láska k Čechám, k *celým* Čechám, je obrovský kříž, vložený na bedra každému křesťanovi této země, kříž, který by byl příliš těžký i pro světce. Právě jejich příklad je však pro každého křesťana této země, jemuž hrozí, že pod ním padne, velikou útěchou a uklidněním.“

Skrytá česká říše

Český stát v proměnách času

Nacionálně cítící romantikové devatenáctého a dvacátého století v Německu i v Rakousku rádi hovořili o Svaté říši římské národa německého. Byli přesvědčeni, že šlo o národní německou říši, jejíž význam byl znásoben slovy *svatá* a *římská*. Národní německé císařství existovalo teprve od roku 1871, nebylo to však skutečné císařství, jako jím nebylo císařství Napoleona III. či císařství mexické nebo brazilské, ale nacionální stát zdůrazňující svůj význam povýšením na císařství. Národně jednotná říše je ve skutečnosti nonsens, hereze veliké myšlenky. Císařská idea je totiž myšlenkou nadnárodní říše spojující různé země a národy k vyššímu společenství.

V roce 1937 známý německý historik Heinrich Sybel osvětlil, jak označení *Svatá říše římská národa německého* vlastně vzniklo. V tomto tvaru se užívá od patnáctého století a původně se jím rozuměla ta část římské říše, jež byla obývána germánskými kmeny. V tomto duchu musela tedy zákonitě existovat i Svatá říše římská národa galského (francouzského) a italského. A opravdu: arcibiskup trevírský byl kancléřem *per galliam* a arcibiskup kolínský kanclé-

řem *per italiam*, zatímco arcibiskup mohučský byl jak kanc-
léřem *per germaniam*, tak zároveň i celé říše.

Dříve než poslední římský císař František II. roku 1806 zrušil (formálně ne zcela právem) římskou říši, vyhlásil dva roky předtím jakousi „skrytou římskou říši“, rakouské císařství, které převzalo starý říšský znak i tradiční říšské barvy – žlutou a černou – a pokoušelo se v předchozí tradici pokračovat. Bohužel tento zárodek staronového pořádku zahrnující velkou část západní i východní Evropy se nikdy plně nerozvinul. Zůstal pouhou ideou, krásným snem. Stejně jako v dřívějších dobách se i proti této nové, skryté říši spiklo mnoho sil. Jejím největším nepřítelem se stal moderní nacionalismus, jenž ji nakonec rozdrtil.

Vedle *skryté římské říše* existovala po dlouhou dobu i *skrytá česká říše*. Rozpad kdysi tak mocného království zapříčinila Marie Terezie, i když se ještě v roce 1743 nechala v Praze korunovat českou královnou. Dokonce se nabízí, troufalá analogie, že zrušením mohutné *české zemské říše* se Marie Terezie dopustila – přirozeně v jiném historickém kontextu a o dvě stě let dříve – podobného činu jako Hitler zrušením Rakouska.

Když vůdce roku 1938 obsadil Rakousko, ponechal mu zpočátku alespoň teoretickou samostatnost a nechal vládnout loutkovou zemskou vládu. Brzy ale zahájil proces, na jehož konci bylo totální vymazání Rakouska z mapy Evropy. Nejprve změnil jeho název na Východní marku, poté nechal padnout rakouskou zemskou vládu a nakonec vytvořil

z devíti rakouských spolkových zemí sedm říšských žup, jež nebyly v žádném vzájemném vztahu, ale jako samostatné celky podléhaly přímo ústřední berlínské vládě. Označení Rakousy zcela zmizelo, obě tradiční kmenové země dostaly název Dolní a Horní Podunají. Podle vůdcova přání přestalo Rakousko existovat a nemělo být nikdy obnoveno. V srdcích vlastenců však žilo dál a nakonec znovu povstalo z trosk „tisícileté říše“.

Nicméně i Marie Terezie učinila prakticky stejné kroky ke zrušení české říše zděděné po svém otci. Když Karel VI. v roce 1740 umíral, ovládala *casa de Austria* (habsburská dynastie) pět mocných státních útvarů tvořících společně jedno soustátí: rakouské dědičné země, země Svatováclavské koruny, zahrnující Čechy, Moravu a celé Slezsko, země Svatoštěpánské koruny čili Uhry, rakouské Nizozemí a državy v severní Itálii. Po nástupu Marie Terezie na trůn vpadl Friedrich II. Pruský do rakouských držav a odňal Habsburkům Slezsko. V mírové smlouvě z roku 1742 mu pak byla z České koruny výslovně postoupena největší část Slezska. Ztráta této bohaté země měla pro habsburské soustátí katastrofální následky i citelný materiální dopad. Němci se stali v zemích Svatováclavské koruny menšinou, zatímco české obyvatelstvo se stalo většinou. Tím pádem byla podstatně narušena rovnováha mezi dvěma velkými národnostními skupinami.

Ztráta Slezska probudila v Marii Terezii pochopitelnou potřebu odplaty a zpětného dobytí země. Aby však svůj zá-

měr mohla uskutečnit, musela se pokusit o zavedení takového pořádku v zemské správě, který by jí umožnil získat od obyvatelstva dostatečné množství prostředků k vytvoření úderné armády. V průběhu racionalizačních opatření provedla v padesátých a šedesátých letech osmnáctého století dvě velké reformy, jejichž konečným důsledkem bylo zrušení *české zemské říše*. Dosavadní český stát byl rozdělen do jednotlivých korunních zemí podléhajících přímo Vídni – rozhodnutí v mnohém podobné tomu, které učinil Hitler s Rakouskem. V jednom bodě však panovnice postupovala jinak: pro českou zemi nezrušila označení Čechy. Naopak, nejdůležitější korunní země byla od této chvíle až do zániku monarchie označována jako České království, a stala se tak jakýmsi zárodkem budoucí *české říše*, z níž později vznikl samostatný český stát. Tereziánská doba plná omylů a hlavně rostoucí nacionalismus však způsobily, že se tato vytoužená *česká říše* stala pouhou karikaturou kdysi tak mocné, skutečné *zemské říše*.

Českou zemskou říši bychom dnes nazvali střízlivým pojmem český stát, v historických dobách sdružující pod označením země Svatováclavské koruny různé země. V Čechách, tvořících základ zemí Koruny české, si koncem devátého století vybojovala samostatnou vládu domácí dynastie Přemyslovců. Kolem roku 1000 po Kristu si Čechy zajistily nadvládu nad Moravou. Toto rozšíření panství bylo jediným násilným činem Čechů v celé jejich historii. Avšak Morava jakožto markrabství sloužící vedlejšími liniemi vlád-

noucího rodu si navždy uchovala jistou samostatnost. V následujícím období se pak česká říše rozšiřovala daleko za své původní hranice.

Čechy podnikly třikrát pokus k založení velkého státu. Za panování Přemysla Otakara II. směrem na jih, v době Václava II. na východ a za Karla IV. na sever. Už dávno předtím, v jedenáctém a dvanáctém století, se součástí českého státu stalo Míšeňsko a Budyšínsko. Lenní svrchovanosti nad markrabstvím míšeňským, k němuž náležely hlavně tamní slovanské oblasti, se český král vzdal ve prospěch Saska teprve za třicetileté války. Jako pozůstatek této kdysi slovanské državy existoval v Praze až do roku 1922 lužický seminář, kde studovali katoličtí teologové ze Saska.

Přemysl Otakar II. obsadil Horní a Dolní Rakousy, Štýrsko, Korutany, Kraňsko a Furlandsko (oblast kolem města Udine v severní Itálii). Vybudoval v Rakousku dnešní spolkovou silnici číslo 17 a ve Vídni založil Akademické gymnasium. Dodnes můžeme nad jedním z vchodů minoritského kostela vidět tympanon s vyobrazením jeho českého zakladatele. Přemysl Otakar II. se pokusil získat i Chebsko. Roku 1276 však všechny své državy až na Čechy a Moravu ztratil. O Chebsko přišly Čechy v roce 1278, ale nástupce nešťastného krále, Václav II., se ho znovu zmocnil. Tento malý kout Čech byl v roce 1314 dán českému království definitivně do zástavy za deset tisíc hřiven stříbra; o osm let později byla jeho cena zvýšena na dvojnásobek. Na tuto zástavu se Chebsko odvolávalo ještě za Karla VI., kdy prohlašovalo, že pragma-

tickou sankci může uznat pouze tehdy, je-li se zástavou slučitelná.

Václav II., nástupce Přemysla Otakara II., získal znovu část Míšeňska a zavázal hornoslezská knížectví lenním vztahem k českému státu. Nakonec získal i Malopolsko a stal se polským králem. Václav III. ho zase ztratil. Za jeho vlády se uvolnil i lenní svazek slezských knížectví k českému státu.

Jan Lucemburský, manžel poslední Přemyslovny a otec Karla IV., připojil Chebsko, slezská vévodství a Horní Lužici k českému státu natrvalo. Jeho nástupce k němu připojil ještě Dolní Lužici a dědickou smlouvou z roku 1363 dokonce i Braniborskou marku. Česká zemská říše byla za Karla IV. mocným státem obývaným společně Čechy, Němci, Poláky a Židy. Českým městem byla tehdy nejen Vratislav, ale i Zhořelec a Budyšín.

Roku 1623 přišel český stát o Lužici tím, že byla dána do zástavy kurfiřtovi saskému. Roku 1635 se pak stala jeho dědičným lénem. Kurfiřt v ní vykonával zemskou svrchovanost, český král si nicméně podržel právo na její znovuzískání v případě, že by rod saského kurfiřta vymřel.

V letech 1740–1745 a 1760–1765 Marie Terezie tento velký stát rozložila do jednotlivých korunních zemí, a tím ho vlastně zrušila. Nepodařilo se jí však vymýtit touhu po jeho obnově.

Těsné pouto

Od počátku své existence se *česká zemská říše* vyznačovala třemi zvláštnostmi: od svého vzniku se politicky, kulturně a nábožensky orientovala na západní Evropu a toto napojení přetrvává do té míry, že Češi se Rusům mnohdy jeví nikoli jako Slované, ale jako slovansky mluvící Němci.

Příklon k západnímu světu se projevil v tom, že české země přijaly latinské křesťanství a tehdejší západní politickou organizaci. Vzorem byla zprvu franská říše Karla Velikého, poté západofranská (německá) říše a nakonec Svatá říše římská. Z povinnosti odvádět dávky německé říši se záhy vytvořil smluvní lenní vztah. Česká knížata vždy usilovala o to, aby tento vztah byl co nejvolnější, na druhé straně se z něj ale pokoušela vytěžit pro sebe co největší politický kapitál. Brzy se jim podařilo obsadit jeden z dědičných úřadů v německé říši, totiž úřad arcibiskupa, a dosáhnout tak účasti na volbě německého krále, což bylo ve středověku předpokladem pro dosažení důstojnosti římského císaře.

Od roku 1198 česká knížata obdržela dědičně královskou hodnost propůjčenou římským císařem a potvrzenou papežem. Původní podoba koruny, jíž byli korunováni první králové, se sice do dnešních časů nedochovala, ale stala se zřejmě základem pro korunu novou, kterou nechal zhotovit Karel IV. a která existuje podnes jako koruna svatováclavská. Většina historicky nevzdělaných lidí se domnívá, že tato koruna pochází z doby svatého Václava, stejně jako by

podle nich měla koruna svatoštěpánská pocházet z doby svatého Štěpána Uherského. Svatý Václav, zavražděný nejspíš roku 929,* však nikdy nebyl králem, byl jenom knížetem.

Česká koruna odvozuje svůj název *svatováclavská* ze skutečnosti, že má spočívat, s výjimkou aktu korunovace, na lebce svatého Václava. Proto byla prohlášena za majetek světce. Je uchovávána v postranním prostoru svatováclavské kaple, uzavřeném branou, od níž existuje sedm různých klíčů, jež jsou v úschově u sedmi nejdůležitějších osobností v zemi. Pověst vypráví, že každý, kdo si korunu na hlavu nasadí neoprávněně, zemře násilnou smrtí. Říká se, že zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich si jednou z žertu korunu na hlavu skutečně nasadil. Jestliže je tomu tak, pak by jeho násilná smrt pravdivost pověsti potvrzovala.

Účastí na volbě římského krále se čeští panovníci dostávali stále více do role stálého volitele (kurfiřta), až jim Zlatá bula Karla IV. toto důstojenství skutečně potvrdila a vyhradila jim mezi světskými kurfiřty první místo. Vysoké postavení, jehož čeští panovníci uvnitř říše dosáhli, v nich vyvolávalo touhu po nejvyšším důstojenství Západu, titulu římského císaře. První se o to pokusil Přemysl Otakar II. Tento pokus však skončil v roce 1278 tragicky jeho smrtí v bitvě u Suchých Krut (Dürnkrut). Karel IV. z rodu Lucemburků,

* Dnešní historikové se na základě nejnovějších výzkumů přiklánějí k názoru, že svatý Václav byl zavražděn roku 935. Pozn. red.

po matce poloviční Přemyslovec, už měl větší štěstí. Získal císařskou korunu, stejně jako jeho syn Václav, který však byl roku 1400 kurfiřty sesazen. I druhý Karlův syn, Zikmund, tohoto důstojenství dosáhl. V tradici pokračoval jeho zeť Albrecht, který stanul v roce 1438 jako první Habsburk – nepočítáme-li krátké období „krále Kaše“ v roce 1307 – na českém trůně. Od Ferdinanda I., bratra Karla V. a vnuka Maxmiliána I., až do zániku římské říše byl český král zároveň římským císařem. Volby římského císaře se totiž Habsburkové účastnili v roli českých kurfiřtů. Svazek české koruny s korunou římskou byl tak pevný, že se říkávalo: *Na českou korunu patří římská*. Praha se stala rezidencí římského císaře za Karla IV., Václava IV., Zikmunda a zejména v době Rudolfa II. Rudolfínská Praha byla prakticky hlavním městem Evropy.

Příslušnost Čech k německé a posléze i k římské říši byla pro mnohé německé romantiky nové doby důkazem, že Čechy jsou nejen součástí německého státu, ale přímo německou zemí. Opírali se přitom o skutečnost, že podstatnou část Čech obývali Němci.

Faktem sice je, že *česká zemská říše* byla v lenním vztahu nejen k římskému císařství (v širším slova smyslu), ale i k římsko-německému království (v užším slova smyslu), a že byla zčásti obývána Němci. Avšak vyvozovat z toho, že české země jsou tudíž „zeměmi německými“, je přehnané, takový závěr zachází příliš daleko. Česká zemská říše byla státem obývaným různými národy, které se nakonec spo-

lečnými dějinami a vzájemným smíšením staly *jediným národem různých jazyků*.

Nezapomeňme, že římská říše byla velká nadnárodní organizace středověku a části novověku. Jestliže k ní některá země přistoupila, nestala se automaticky německou zemí. Když Angličané v osmnáctém století dobyli francouzskou Kanadu, nepatřila k anglické, nýbrž k britské správě.

Čeští panovníci, a to je druhý závažný politický fakt českých dějin, si nebudovali značnou politickou moc pouze uvnitř říše, ale posilovali ji i expanzí mimo její hranice. Přemysl Otakar II. sice získal sňatkem s poslední, téměř o třicet let starší Babenberkovnou rakouská vévodství spolu se Štýrskem, Korutany, Kraňskem a Furlandskem, ale ještě se přitom držel v hranicích říše. Avšak jeho následníci už šířili svůj vliv do Polska a Uher. V patnáctém století za vlády Jagellonců se tento vliv dařilo upevňovat v obou směrech.

Dědickou smlouvou s Habsburky měla být stvrzena případná možnost rozšíření českého státu i o rakouské země. Taková dědická ujednání byla oblíbenou loterií středověkých panovnických rodů. Který z nich vymřel dříve, měl ve hře prostě smůlu. V bitvě u Moháče roku 1526 padl poslední Jagellonec Ludvík, král český a uherský. Celé jagellonské panství tak připadlo habsburskému domu, který s konečnou platností ze svého středu vybíral jak krále českého, tak i uherského. Hodina zrození podunajské monarchie udeřila.

Česká říše, přesněji řečeno země Koruny svatováclavské

náležely k tomuto svazku až do roku 1918. Avšak Marie Terezie tuto říši, jak už bylo řečeno, svými politickými opatřeními pohřbila.

Nacionální kořen československé ideje

Třetí velkou historickou skutečností, která měla vliv na další průběh českých dějin, bylo osídlení velkých neobydlených částí země německými kolonisty. Tím se české země staly zemí dvojího jazyka, jíž zůstaly nejen do zániku monarchie, ale až do roku 1945. Společné dějiny a vzájemné míšení národů v průběhu staletí byly tak silnými tmelícími komponenty, že se z různých národů stal národ jeden, který hovořil různými jazyky.

Uloupením Slezska způsobil Friedrich II. zemím Koruny svatováclavské nezměrnou škodu. Zničil totiž rovnováhu mezi oběma národy a znásobil nebezpečí, že se jeden národ pokusí o ovládnutí druhého. Válečný neúspěch navíc přivedl Marii Terezii na myšlenku, aby českou říši zrušila. Tak se i stalo. Ve vzpomínkách však tento útvar žil dál. S rozmachem nacionalismu ale jenom u Čechů. Němci v českých zemích se nanejvýš hlásili k českému, moravskému nebo slezskému zemskému patriotismu a vzpomínku na bývalý státní útvar, nebo dokonce naději na jeho vzkříšení v sobě úplně potlačili. Důvodem byl strach, že je početnější Češi pohltní. Hledali proto spojence u ostatních Němců

v monarchii. Stali se z nich centralisté, kteří se odklonili od Prahy a přimkli k Vídni. Naděje na obnovení dřívějšího státního útvaru se tak stala výhradně záležitostí Čechů. Navzdory jeho rozpadu si totiž Čechy podržely svůj název i svůj status království, a staly se tak základnou pro jeho obnovení, které však stále častěji nabývalo charakteru českého národního státu. To byl předpoklad zrodu československé ideje.

Friedrich II. Pruský, který skutečnou českou říši poškodil natolik, že z toho Marie Terezie vyvodila důsledky a raději ji zrušila, se tak paradoxně nejen zasloužil o existenci *skryté české říše*, přebývající dál v historické paměti, ale zároveň tím i pomohl na svět československé myšlenky. Proto lze s ironickou nadsázkou říci, že by první Československá republika neměla stavět pomníky jen Masarykovi jako svému zakladateli, ale i Friedrichovi II. jako svému iniciátorovi.

Jednou se dokonce zdálo, že *skrytá česká říše* povstane ve své faktické existenci. To když byl v roce 1870 po rakousko-uherském vyrovnání učiněn vážný pokus o vyrovnání česko-rakouské. Jejímu vzkříšení však zabránila zaslepená politika maďarské šlechty a nacionalistických německých liberálů. Kdyby se to tehdy podařilo, určitě by nedošlo k roku 1918.

Švejk, Sponař* & Co(hn)

Trojí lid českého zemského národa

Na úsvitu českých dějin došlo k události, která se stala jakýmsi varovným symbolem i pro následující tisíciletí – k bratrovraždě svatého Václava. Tento „vévoda české země“ je národním světce, ne nepodobným svatému Štěpánovi nebo jiným národním patronům. Jeho památka se uctívá často a slaví se s potěšením. Nikdo se však příliš nezamýšlí nad tím, že kníže byl zavražděn svým bratrem, a že tedy české dějiny počínají bratrovraždou, která se v průběhu následujícího tisíciletí stále opakuje.

Stigma bratrovražedného soužití

Českou historií se jak červená nit vine rozpor mezi národy obývajícími země Svatováclavské koruny. Nikomu nepřijde na mysl, že spolu na tomto kusu půdy po staletí žili

* Slovo „sponař“ zde označuje výrobce spon a přezek zdobených bižuterií. Tato rukodělná práce se vyznačovala neobyčejnou precizností. Pozn. red.

Češi, Němci a Židé, během té doby se stali bratry v nejužším smyslu toho slova a vytvořili spolu (z důvodů, o nichž bude řeč později) pouze jeden český zemský národ. Podobně jako čtyři národy obývající Španělsko, Kastilci, Katalánci, Baskové a Galicijci, tvoří jeden španělský národ a Valoni a Vlámové národ belgický.

Profesor Vysokého učení technického v Brně Berthold Bretholz, německy nacionálně smýšlející Žid, zahájil po první světové válce dlouhou vědeckou diskusi o národnostním problému. Otázka zněla, zda Germáni, kteří během stěhování národů v prvních stoletích po Kristu obsadili Čechy, je také později úplně opustili, nebo zda jich zde část zůstala. Druhá otázka mířila proti Masarykovi, který v jednom z prvních projevů těsně po vzniku Československa pronesl zlá slova na adresu Němců žijících v českých zemích, když o nich tvrdil, že jsou jenom kolonisté a přistěhovalci. Z Masarykových úst znělo toto tvrzení podivně. I jeho matka byla přece moravská Němka, tedy také jemu kolovala v žilách krev těchto „kolonistů a přistěhovalců“. Také jeho žena, Američanka, pocházela z rodiny francouzských vystěhovalců, rovněž ona tedy byla v Americe přistěhovalec. Ke stěhování celých národů ze země do země docházelo velmi často. Amerika by bez přistěhovalectví bělochů byla nemyslitelná, stejně jako Anglie bez Normanů. I dějiny českých zemí jsou nemyslitelné bez přistěhovalectví Čechů, Němců či Židů.

Otázka, zda v českých zemích zůstali nějakí Germáni ješ-

tě z dob stěhování národů, nehraje důležitou roli. Velká vlna německého přistěhovalectví proběhla teprve ve dvanáctém a třináctém století během německé kolonizace východních území, kdy byla více či méně germanizována celá oblast mezi Labem a Vislou. Německé přistěhovalectví do Čech, na němž se podíleli převážně Frankové a Bavoři, se však v jednom zásadním bodě od ostatní německé expanze lišilo. Proběhlo nenásilně, dokonce s podporou a pod ochranou českých knížat a králů.

Češi osídlili české země patrně v šestém století, i oni jsou tedy přistěhovalci. V devátém a desátém století Přemyslovci sjednotili Čechy a Moravu. Nicméně přistěhovalými Čechy byly osídleny pouze některé oblasti českých historických zemí, velká část území, převážně v hraničních hlubokých hvozdech, zůstávala i nadále neobydlena. Do těžko prostupných oblastí proudily zástupy německých přistěhovalců a proměnily je v obdělávanou zem. Němci částečně pronikli i do míst, kde v raném středověku vznikala větší a menší města, a usazovali se v nich. České okolí těchto měst se pak postaralo o příliv českého živlu, čímž se města pozvolna počesťovala. Od těch dob jsou Čechy a Morava klasickými zeměmi dvojího lidu, a tím i dvojího jazyka. Společný život dvou národů pak spoluurčoval podstatnou část dějin těchto zemí.

Tak tomu bylo prakticky až do roku 1945. Ovšem v historických českých zemích žily i jiné národy. Jedním z nich, jež nelze ze společných dějin vymazat, byli Židé. Židovské

obce nacházíme v Čechách už v desátém století. Ve čtrnáctém a patnáctém století pak našli v českých zemích útočiště a obživu četní Židé prchající před pogromy z Německa. A po povstáních ukrajinských kozáků proti polským pánům v roce 1648, kdy museli z Ukrajiny uprchnout Židé, kteří byli v polských službách, se tito uprchlíci obrátili do severních Uher, ale hlavně na Moravu. Tam vznikly početné židovské obce pod šlechtickou ochranou. Z přeplněných moravských židovských obcí pak směřoval počátkem sedmnáctého století silící proud vystěhovalců do Uher, Rakous a do Prahy. I českomoravští Židé jsou tedy přistěhovalci.

V českých zemích žily přirozeně ještě další národy. Zbýlý kousek Slezska obývali zčásti Poláci, kteří se na ostatním, Prusy zabraném území Slezska v důsledku násilné germanizace téměř vytratili. Na jihovýchodní Moravě žijí lidé píšící sice česky, jejichž mluva se ale spíše podobá slovenštině, i když to čistá slovenština není. Laičtí jazykovědci tvrdí, že v této oblasti se hovoří jazykem, jehož se kdysi používalo ve Velkomoravské říši. Tyto zbytky ještě dávnější minulosti však pro život v českých zemích neměly valný význam. Jejich dějiny ovlivňovali Češi, Němci a Židé.

Během východní kolonizace zmizely z oblasti mezi Labem a Vislou všechny slovanské národy. Jediným slovanským národem nepodlehnuvším germanizaci byli Češi. Poprvé se tu ukazuje obrovská schopnost vůle, jež velí tomuto národu vydržet a přežít. Stále sice docházelo k situacím, kdy byl český národ ohrožen ve své podstatě; taková situa-

ce nastala například koncem čtrnáctého století a počátek husitských válek byl mimo jiné i důsledkem pocitu existenčního ohrožení. O čtyři století později znovu hrozilo, že životní síla českého národa vyhasne. V roce 1791 při své úvodní přednášce o českém jazyce na pražské universitě zastával František M. Pelcl názor, že český národ zakrátko zmizí z dějin jako Srbové v Lužici. Třetí epochou, kdy českému národu hrozil zánik, byla německá okupace v letech 1939 až 1945. Nacistická moc plánovala část Čechů germanizovat, část vysídlit a část zlikvidovat.

Kolonizací hraničních oblastí byl český národ ze tří stran sevřen Němci, což je fakt, který nesmíme přehlížet. Nové politické, duchovní a sociální myšlenky tak proudily do českého vnitrozemí německým filtrem. Češi byli tímto filtrem pochopitelně přivedeni k západoevropským idejím, stejně jako Němci je zase přejímali z románské západní Evropy. Tak se Češi stali nejzápadnějšími ze všech slovanských národů, a to nejen geograficky, ale i kulturně.

Obtížné soužití narušované soupeřením a častými výbuchy bratrovražděné nenávisti však přesto přineslo Čechům, Němcům i Židům společný prožitek dějin, který je vždy jedním z nejsilnějších motivů pro vznik národa. Proto se příslušníci těchto tří národnostních skupin stali v průběhu dějin jediným národem, českým zemským národem dvou jazyků, aniž si toho ovšem byli plně vědomi. Navíc se oba národy staletým soužitím silně promísily. Slavný český historik Josef Pekař ve svém díle *Smysl českých dějin* píše, že

minimálně čtvrtina všech Čechů je nositelem německých jmen a minimálně polovina má v sobě německou krev.

Nejméně čtvrtina Němců ze všech českých zemí má české jméno, i to je důkazem oné podivuhodné etnické směsice. Jakého rozsahu toto mísení nabývalo, si ukážeme na několika výmluvných příkladech. Přemysl Otakar II., považovaný za téměř národního českého krále, byl poloviční Němec, neboť jeho matkou byla princezna z rodu Hohenštaufů. Karel IV. měl přemyslovskou matku a lucemburského, tedy německo-francouzského otce. Tomáš Garrigue Masaryk, zakladatel a první prezident Československé republiky, měl německou matku (přičemž není stoprocentně jisté, jestli byl skutečně synem slovenského otce, existují totiž domněnky, že v jeho žilách neproudila ani kapka slovanské krve). Matkou Konrada Henleina, nacionálněsocialistického vůdce sudetských Němců v letech 1935–1945, byla Češka.

Zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich nechal za druhé světové války pod záminkou boje proti tuberkulóze prohlédnout všechny české školáky, aby zjistil, nakolik je český národ vhodný pro germanizaci. Lékařské komise dospěly k překvapivému závěru, že převážná většina českých školáků vykazuje „znaky německé rasy“. To je samozřejmě nesmysl, protože obdobná prohlídka sudetoněmeckých dětí by naopak zcela jistě prokázala „znaky české rasy“. Je to ovšem důkazem toho, že oba národy byly velmi silně promíseny, a že tedy vlastně tvoří jeden národ, a to národ západoevropský.

Ačkoliv si Češi na sklonku devatenáctého a v prvních desetiletích dvacátého století udržovali vcelku dobrou pověst u Západoevropanů, hlavně v anglosaském světě, sudetští Němci, Slováci, Poláci a Maďaři jim nebyli příliš nakloněni a pohlíželi na ně svrchu. Měli totiž pověst maloměstského lidu domovníků, krejčích a ševců. Byli podezíráni z demokratického smýšlení, odcizili se své aristokracii, „feudálnímu stavu“. Takové předsudky byly samozřejmě falešné. Každý národ má své krejčí, ševce a truhláře a v každém národě smýšlejí nižší sociální vrstvy demokraticky, protože jenom tak si zajistí účast v politice. Zapomínalo se, že obrozenské hnutí zde začalo poměrně pozdě, takže se Češi – na rozdíl od Němců nebo Poláků – také začali mnohem později samostatně projevovat. V sousedských vztazích byla Čechům často vyčítána také netrpělivost, tu však stejně jistě nalezneme i u Poláků a Maďarů. Rovněž Poláci žili takřka po celé své dějiny ve sváru se svými sousedy, Němci, Rusy, Čechy a Litevci. Ve společném státě se svářili s ostatními národy a příslušníky jiných, nekatolických vyznání, s Ukrajinci i se Židy. Polská nesnášenlivost měla oprávněný důvod: byla výrazem obrovského existenčního strachu, dřímajícího v podvědomí polského národa, jenž ve své historii příliš trpěl, a to právě kvůli svým sousedům.

Ze skutečných existenčních obav pramení i velká nesnášenlivost Maďarů vůči jejich sousedům – Slovákům, Rumunům, Chorvatům a sedmihradským švábským Němcům. I Maďaři stáli nejednou ve svých dějinách na pokraji zá-

niku; násilné maďarizační snahy pozdního devatenáctého a počátku dvacátého století byly pouhým pokusem tento zánik jednou provždy násilím znemožnit.

Rovněž takzvaná nesnášenlivost Čechů vůči jejich sousedům je zajisté spojena s existenčními obavami. Český národ byl několikrát ve svých dějinách na pokraji záhuby. Němci před ním měli politický, hospodářský a sociální náskok, ale dopustili se četných psychologických omylů. Jinak by nebyly myslitelné takové výbuchy, jakými byla husitská revoluce nebo rok 1945. Přesto nebyla česká nesnášenlivost vůči českým Němcům a Židům větší než podobné projevy příslušníků těchto národů namířené proti Čechům.

Plodný konkurenční boj

Soužití Čechů, Němců a Židů mělo obrovskou výhodu, i když ji vnímal jen málokdo. Tyto tři národy se pohybovaly v neutuchajícím konkurenčním boji, který se neustále stupňoval. Bez něho by české země jistě nedospěly ke svému značnému bohatství, bez něho by nedaly světu takové množství vynikajících osobností ze všech oblastí života. Společné dějiny a vzájemné promíchání daly vzniknout stejným životním zvyklostem a projevům, takže i nezasvěcenci, kteří nemají ani ponětí o českých dějinách a jsou schopni rozeznat pouze rozdíl v jazyce, nutně dospívají k závěru, že se v tomto případě jedná o jeden národ.

Češi, Němci i Židé v českých zemích byli přímo posedlí neuvěřitelnou pílí, práce jim nebyla prokletím, ale skutečnou radostí. Také vynikali značnou dávkou duchovna a velkou inteligencí, což bylo zcela jistě důsledkem vzájemného konkurenčního boje. K inteligenci a pílí se družila právě tak neuvěřitelná šetrnost, zasahující všechny vrstvy obyvatelstva od nejchudších k nejbohatším a vyvolávající dojem, že Češi, Němci i Židé v českých zemích jsou lidé lakotní. „*Ted' umíráš, takže žádná káva nebude,*“ reaguje žena na poslední přání svého umírajícího muže – říká se v anekdotické nadsázce na adresu zdejších národů. Vedle píle, intelligence a šetrnosti však vynikaly i pozoruhodným sklonem k mystičnu, projevujícimu se zvláště v hloubavém mudrování. Tento sklon souvisel i s podivuhodným nadáním ke kutilství a s radostí z objevování. Obecně převládá názor, že kutilstvím byli v českých zemích obdařeni pouze Němci, Češi však mají tento talent vyvinutý úplně stejně. Těžko bychom si jinak dokázali vysvětlit, že v každodenním životě si Češi vždycky všechno „dokážou zařídit“, a to většinou vlastní samostatnou kutilskou činností.

Sklon k hloubavému mudrování a trvalá připravenost něco nového se naučit, věčná touha po vědění měly u všech třech národů ještě jeden důsledek. Všichni měli neustále chuť reformovat život, a to nejen svůj, ale i ostatních, včetně těch, kteří o to nejevili sebemenší zájem. Čech, Němec i Žid měli a mají touhu zlepšovat svět a s pohrdáním shlížejí na ty, kdo takovou potřebu necítí. Nicméně reformní

horlivost se může zvrhnout ve vášně pro reformu jako takovou a stát se obtížnou pro spoluobčany jiné národnosti.

Zvláštním společným znakem příslušníků všech tří etnik jednoho českého zemského národa je vůle k přežití. Obecně bývá toto umění připisováno pouze Čechům. Možná ho ze všech tří nejprůkazněji dokázali. V husitských dobách, kdy se Češi prosadili proti převaze nepřátel, vstoupil tento talent českého národa poprvé do historického povědomí. Od těch dob provází každého Čecha pověst husity. To je samozřejmě mylná představa, nicméně schopnost prosadit se navzdory nezměrnému nebezpečí a přežít je typická vlastnost českého národa, avšak nejen jeho, i Němců a Židů z českých zemí. „*Člověk z Čech se nikde neztratí*“ – tohle trochu posměšné pořekadlo potvrzuje svou pravdivost na osudu četných sudetských Němců a českých Židů, kteří – s výjimkou fyzické likvidace – překonali nejhorší nebezpečí a díky své inteligenci a pili žijí ještě lépe než předtím.

Všem třem národům je vlastní prazvláštní cit pro svobodu a humanitu. V nejlepších okamžicích života se s ostatními obyvateli svých zemí cítí jako se svými bratry, což jim ovšem nebrání v návalu hněvu tohoto svého bratra zabít. Všechny tři národy spojuje i zvláštní druh namyšlenosti; přesně vědí, že jsou pilní, inteligentní a šetrní, a proto povýšeně shlížejí na ty, kteří takoví nejsou, a neopomenou se jim dát za příklad. Velmi rychle se urazí, pokud jim někdo jejich vlastnosti ochotně nepřizná.

Musíme si připomenout ještě jedno zvláštní nadání všech

třech národů: posedlost zvláštním katastrofickým komplexem. Neexistuje Čech, Žid nebo sudetský Němec, který nenasedá do železničního vagonu s pocitem hraničícím s jistotou, že vlak určitě vykolejí. Každý je hned skálopevně přesvědčen, že nevinné nachlazení je prvním příznakem smrtelné nemoci. Pokud se jejich dítě opozdí cestou ze školy, vidí ho pod koly auta. Katastrofický komplex je vysvětlitelný jako přirozený důsledek obtížných tisíciletých dějin, během nichž se obyvatelům českých zemí přihodilo mnoho osudových věcí. Pramení z předtuchy, že kdykoli může znovu dojít k situaci, v níž zavraždí bratr bratra, jak se to přihodilo svatému Václavovi.

Tři národy českých zemí se od ostatních v habsburské monarchii lišily ještě v jedné věci: měly v devatenáctém a dvacátém století vlastní „velkoburžoazii“. Kromě Terstu neexistovala tak početná společenská vrstva nikde v monarchii. Skládala se výhradně z průmyslnických rodin, jejichž vzestup započal v pozdní tereziánské době, nejprve u Němců, později i u Čechů a Židů. Svůj úspěšný vzestup vykoupili příslušníci této vrstvy značnou pílí a šetrností. Píle zůstávala těmto rodinám vlastní i v dalších generacích, žádný člen takových rodin si netroufl přijít pozdě do práce, v sedm hodin už seděl ve svém „comptoiru“. Šetrnost přetrvávala i v dobách, kdy tyto rodiny nahromadily majetek a mohly si dovolit značný komfort. V mnohém vedly život vykazující feudální rysy v tom nejlepším smyslu toho slova. Během týdne se žilo skromně, ale o svátcích se prohýbaly

stoly pod vším, co nabízela kuchyně a sklep. Každý měl své koně, tenisové kurty a své hony. Každý navštěvoval výstavy ve Vídni a v Berlíně a jezdil do Abbazie (dnešní Opatija v Chorvatsku), někdy dokonce i na Riviéru. Každý navštěvoval operu v Praze, ve Vídni a v Drážďanech, které se pro mnohého českého Němce staly jakýmsi druhým hlavním městem kultury. S výjimkou Vídne se na maloměstské Rakousko pohlíželo s pohrdáním. Nikomu z těchto velkoburžoazních rodin nepřišlo na mysl, aby se ucházel o nějaký titul. Byl to přece hlavně „pan Schicht“ nebo „pan Hardtmuth“, „pan Baťa“, „pan Křižík“, „pan Ginzkey“, „pan Mallmann“ nebo „Julius Meinl“ a nikoho ani nenapadlo oslovení s titulem „pane komerční rado“.

I když se život této velkoburžoazní vrstvy velmi podobal životu šlechty, příslušníci rodin z obou vrstev spolu navzájem nekomunikovali. Setkávali se nanejvýš ve službě u takzvaných dobrých jezdeckých pluků. (Dnes tento pojem skoro nikdo nezná, takže na vysvětlenou dodejme, že jejich označení nemělo nic společného s kvalitou vojenského výcviku. „Dobré“ byly proto, že v nich konali vojenskou službu příslušníci nejlepších rodin, žádní zbohatlíci či naopak „otrhanci“.)

Domy velkoburžoazie byly v mnohém ohledu vybaveny komfortněji než šlechtické paláce. Hlavně zásluhou manželek velkopřemyslníků se v nich žilo mnohem útulněji a pohodlněji než v malých či velkých šlechtických rezidencích. Dámy majitelů velkých firem byly většinou dokonalé hos-

podyně, které s taktem, rázností a bez zbytečného halasu vedly velkou domácnost, v níž se jejich muži cítili dobře a kde s radostí trávili zasloužené, i když krátké hodiny odpočinku po práci a v níž ve šťastné atmosféře vyrůstaly děti, které si tuto radostnou atmosféru odnášely jako nejceněnější dar do dalšího života. Mnohým členům českých, německých a židovských velkoburžoazních rodin zůstala tato atmosféra posledním bohatstvím, které si s sebou odnášeli do emigrace, bohatstvím, které nemohli ztratit a z něhož čerpali energii celý život.

Odlišný povahopis

Dobrý znalec českých zemí samozřejmě ví, že mezi zdejšími Čechy, Němci a Židy existují i podstatné rozdíly. Nápadné je to, zvláště pokud jde o humor. Ani největší obdivovatelé sudetských Němců nemohou tvrdit, že by příslušníci tohoto národa, obdařeného tolika jinými dary, hýřili vtipem. Sami sudetští Němci to vnímají jako urážku a většinou argumentují slavnou postavou Wenzela Hocka řečeného *Hockewanzel*. Výroky tohoto vichrem josefinismu jen lehce ovanutého faráře, vyznávajícího zásadu, že pravda se vrchnosti říká vždy, i v těch nejnevhodnějších momentech, jsou vskutku skvělé, byť trochu drsné, nechceme-li říci přímo hrubé. I kdyby však *Hockewanzel* bůhvíjak sršel vtipem, cožpak je jedna jediná postava dostatečným důkazem pro

tvrzení, že celý národ má smysl pro humor? V sudetoněmecké literatuře nenajdeme žádného Nestroye ani Anzengrubera, ani Hofmannsthala. Absence humoru však není v žádném případě výtkou a nikdo nemá důvod se tím cítit uražen, neboť tento deficit má u sudetských Němců hluboký reálný základ.

Po staletí musel tento lid svádět nelítostný boj o existenci. Žil v tmavých, hlubokých lesích, které jen pozvolna klučil, v nehostinných oblastech, kde zima začínala v září a končila v dubnu. Kdo jednou zažil propršenou dovolenou na Šumavě, pochopí, proč je tento krásný kraj tak málo osídlen a proč nikdy nebyl vhodný pro turistický ruch. V létě tam prší i několik týdnů, což nevydrží žádný návštěvník.

Celé generace sudetských Němců musely pracovat v podzemí, živily se hornickou dřinou ve stříbrných, později v uhelných slojích. Boj o živobytí byl po staletí neúprosný: aby se uživili, museli pracovat všichni členové rodin včetně dětí. Kvůli vedlejšímu výdělku si přibírali práci, kterou mohli dělat doma, například výrobu krajek a hudebních nástrojů nebo malování dřevěných dětských hraček. Kdo by v Sudetech neznal skromné domky prostých továrních dělníků a horníků s malým políčkem osázeným bramborami, s jednou kozou dávající netučné a páchnoucí mléko. Každá hospodářská krize byla v těchto hornatých oblastech obzvlášť krutá a doháněla obyvatele do stavu hrůzy a zoufalství. Život tam rozhodně nebyl „peříčko“, lidem žijícím v takových podmínkách mnoho času na humor nezbývalo.

Po namáhavé celodenní dřině padali večer smrtelně unaveni do postele. Ponuré, bez jiskřičky humoru jsou i pohádkové postavy pocházející z českých oblastí osídlených Němci, jako je třeba postava Rýbrcoula – německé obdoby českého Krakonoše.

Češi naopak obývají bohaté, žírné, téměř vesele působící kraje doslova přetékající potravinami a umožňující vést slušný život. Proto se zde daří i humoru. Na mysl jako by se sama vnucovala jakási rozpustilost provázená potřebou vodit své bližní za nos – hlavně pokud jde o nadřízeného, ať už je to učitel, farář, soudce nebo berní úředník. *Osudy dobrého vojáka Švejka*, neprávem považované za vulgární a primitivní literaturu – ve skutečnosti jde o dílo hodné shakespearovské velikosti – jsou klasickým příkladem toho, jak si český člověk umí humorem ulehčit život. Švejk se stává přímo klasickým typem sabotéra. Každý rozkaz vyplní s takovou precizností a důkladností, až se ukáže jeho nesmyslnost. Současně tím ale vyráží svému protivníkovi zbraň z ruky, nikdo ho přece nemůže obvinít, že neplní vydané rozkazy. Takový humor Čechům umožňuje, aby se lépe vyrovnali s chybami svých bližních, aby určité věci raději neviděli a aby se mnohdy vůbec nevyjadřovali. To může vzbuzovat podezření, že hrají falešnou a prolhanou hru. Humor dává navíc Čechům možnost vyzkoušet si vlastnosti, jichž mají naopak sudetští Němci pro svou neschopnost humoru nedostatek. Češi například raději vyčkávají a mlčí, dokud nenastane příhodný okamžik, aby jednali a mluvili. Je

v tom i kus mazanosti, což je vlastnost, které si jejich bližní příliš necení, neboť jsou vystaveni nebezpečí, že jim Češi za třicet let omlátí o hlavu věc, na niž už dávno zapomněli.

Tvrdý boj o existenci, který museli sudetští Němci po staletí svádět, má ještě jeden důsledek. Už jsme uvedli, že mnohé rodiny si vylepšovaly svůj rozpočet domácí prací žen a dětí. Nejznámějším odvětvím domácké práce bylo paličkování, vyžadující přesnost, jemnost a trpělivost. Sudetští Němci pracovali i v jiných odvětvích, jako byly sklárny a porcelánky, zčásti i strojírenství. Hlavně foukání a broušení skla vyžadovalo od sklářských dělníků neuvěřitelnou přesnost. Precizní a trpělivá práce prováděná po staletí vypěstovala v těchto lidech sklon k perfekci. „*Musíš dávat pozor jako sponař*“ byl častý výraz užívaný v českých oblastech osídlených Němci. Mnohým se stal sklon k perfekci hotovou vášní. Mysleli si, že jakákoli práce musí být odvedena dokonale, a protože trpěli touto utkvělou představou, podléhali zároveň pokušení nebýt s prací nikdy hotovi. Češi jsou rovněž vynikající, pilní a inteligentní dělníci. I v nich se projevuje sklon k dokonalosti doprovázený enormní pracovitostí, bez níž by nevznikl mohutný textilní a strojírenský, ani opravdu vynikající grafický průmysl. Bez ní by se Čechy nikdy nestaly jednou z nejprůmyslovějších zemí střední Evropy. Ovšem díky svému humoru se neocitají v situaci, kdy by se z nich stávali takoví tvrdohlaví perfekcionista, jako jsou jejich němečtí bratři. Zato však lehčeji sklouznou k šlendriánu a lajdáctví. Jestliže se Čech ocitne pod určitým

tlakem a špatným vlivem prostředí, snadno se z něj může stát i špatný dělník, který se navenek poddá či přizpůsobí natolik, že je mu i v politice všechno jedno.

Sklon k dokonalosti měli i Židé v českých zemích. Byli proniknuti přímo mystickou posedlostí dělat vše, jak nejlépe dovedou. I ve své profesi a při rozličných jiných činnostech chtěli působit jako vyvolený vzor.

Židé byli obdařeni podobnými vlastnostmi a znaky jako ostatní dva národy, byli pilní a inteligentní, velcí humanisté a přátelé člověka, měli smysl pro humor a stejně vyvinutý katastrofický komplex. Ovládali téměř výhradně některá odvětví jako obchod s textiliemi, cukrovarnický průmysl a doly. Židovští boháči byli vždy velkými mecenáši bez ohledu na národní příslušnost nebo náboženství. Od dob císaře Josefa II. a zvláště pak od časů, kdy monarchii ovládali němečtí liberálové, se téměř všichni Židé z českých zemí hlásili k němectví. Němčina byla dorozumívacím jazykem užívaným v celé monarchii, byla řečí vyšších sociálních vrstev, podobně jako byla v osmnáctém století francouzština řečí šlechty. Německé obce ležely i v ryze českých oblastech (a v nich byly německé školy), přičemž tito Němci byli téměř výhradně Židé. Usilovali hlavně o povolání lékařů, advokátů či obchodníků. Celkově byli považováni za obratné a hlavně seriózní obchodníky. Nečestné praktiky byly vlastními souvěrci co nejostřeji kritizovány. Mnohá německá zařízení v českých zemích mohla být udržována zčásti i díky podpoře ze strany těchto německy smýšlejících Židů. Občas

se u nich dokonce projevily jisté projevy německého nacionalismu vyúsťující do lehkého pohrdání češtvím. Někdy v jejich řadách prokmitl i antisemitismus, neviděli mezi sebou rádi chudé Židy z Východu. České země vděčí svým německy smýšlejícím Židům opravdu za mnohé. Tento nejmenší díl zemského národa daroval světu v posledních letech své existence takové geniální osobnosti, jakými byli Sigmund Freud nebo spisovatelé a básníci Franz Kafka, Franz Werfel, Karl Kraus, Stefan Zweig a Max Brod. Pak nastala válka, vyhánění a masové vraždění Židů nařízené takovým zločinným omezencem, jakým byl Hitler. Německví tím bylo v českých zemích smrtelně poškozeno.

S výjimkou hitlerovské éry však nedošlo mezi německými, nacionálně smýšlejícími obyvateli země ke vzniku antisemitismu, neboť čeští Židé se aktivně podíleli na prosazování německých zájmů. To byl též důvod, proč se antisemitismus rozbujel spíše na české straně. Pro mnohé Čechy se Žid a Němec stali identickou osobou. Prazvláštní a nebezpečné květy plodí nacionalismus.

Tanec a střelnice

Čecha a Němce z českých zemí odlišuje nejen vztah k humoru, ale i k hudbě. Sudetští Němci nejsou muzikální, možná proto, že nemají humor. Češi hudbou žijí, snad každý ji má v krvi. „Český muzikant“ byl ve staré monarchii

známý pojem. Vojenské a lázeňské kapely v nejrůznějších místech žily téměř výhradně z českého dorostu. Během jednoho století vyrostli z českého národa vynikající hudební skladatelé, Smetana, Dvořák, Janáček, Suk, Foerster, slavní virtuosoové Jan Kubelík, Otakar Ševčík, Váša Příhoda i světoznámý dirigent Rafael Kubelík. Každý Čech a každá Češka umí dobře tančit, zatímco mladí sudetští Němci si leckdy pletou taneční parket s loukou u střelnice.

Pro ty, kdo nevědí, co to taková louka u střelnice je a jaký význam hrála v životě sudetských Němců, se pokusím podat malé vysvětlení. V každém sudetoněmeckém městečku byl střelecký spolek, jehož členové požívali velké vážnosti. Spolek měl střelnici, jejíž součástí byl štědře dotovaný hostinec, v němž se konaly taneční věnečky, ochotnická divadelní představení, mikulášské nadílky a vánoční besídky s předáváním ručně zhotovených levných dárků. Střelnice ležela na louce a tam se každé léto konala střelecká slavnost, během níž se bohatě popíjelo pivo z místního pivovaru a z kuše se střílelo na vycpaného ptáka upevněného na vysoké tyči. Šťastný střelec, který sestřelil poslední zbytek z ptáka, byl pro příští rok slavnostně vyhlášen králem střelců a stal se jakoby hlavou místní společnosti. Každý vítěz z toho měl nesmírnou radost, kalenou však tím, že musel být nadmíru pohostinný, což ho stálo nemalé peníze.

Muzikálnost českého národa dobře ilustrují dva osobní zážitky, které uchovávám ve své paměti. První se odehrál v Praze v létě roku 1938. Rakousko už bylo několik měsíců

obsazeno Hitlerem a k bouři se schylovalo i nad povltavskou republikou. Do Prahy byl svolán všesokolský slet kvůli morální přípravě na obranu země. (Členové Sokola nosí po vzoru Garibaldiho bojovníků červené košile.) Sledoval jsem pochod sokolů na vltavském nábřeží. Ačkoliv se průvod z neznámého důvodu náhle zastavil, kapela hrát nepřestala. Po chvilce se skupinka venkovských chlapců dala do tance. Byli to Hanáci, tančili ve svých půvabných krojích uprostřed ulice, jako by to byla ta nejpřirozenější věc na světě. Nevydrželi prostě stát a čekat, až se průvod dá znovu do pohybu.

Druhý zážitek mám z nevelkého západočeského městečka Domažlice. V roce 1971 tam slavili sté výročí trvání místního gymnasia, založeného za císaře Františka Josefa a ministerského předsedy Hohenwartha, mimochodem známého příznivce Čechů. V slavnostním průvodu pochodovali všichni maturanti, včetně nejstaršího ročníku 1910, čítajícího šest mužů. Těm nepřetržitě tekly slzy. Nevím, jestli plakali ze vzpomínky na krásné mládí, nebo na krásné časy, které Češi prožívali za monarchie. V čele průvodu pochodovala kapela vyhrávající pořád dokola c. & k. vojenský pochod. Byl to takzvaný Castaldo-marš bývalého 28. pluku, rozpuštěného v roce 1915 na ruské frontě kvůli údajné dezerci a znovuoobnoveného – po prošetření jeho případu a ocenění jeho zvláštní statečnosti – v roce 1917 na italské frontě. (Každý ze Švejků, který slavnostní průvod v Domažlicích zažil, mohl podle svého smýšlení považovat tento vo-

jenský pochod za hudbu revolučního, vlasteneckého, zrádcovského, či obzvlášť monarchii věrného pluku.)

Průvod uzavíral nejmladší maturitní ročník. Bylo v něm hodně dívek, na jejichž tvářích se zračila jediná myšlenka: tančit podle té krásné hudby. Šly pružným krokem, připraveny roztančit domažlické náměstí. Dívaly se kolem v jakémsi údivu, proč je žádný z těch přihlížejících chlapců nevyzve k tanci.

Jaký protiklad k pochodům sudetoněmeckých tělocvičných spolků na kterémkoli krásném velkém náměstí, tak typickém pro sudetoněmecká města. Jaký protiklad k pochodům sudetských Němců kdekoli v Německu či Rakousku po druhé světové válce. Pochodová hudba vyhrává bezchybně, chlapci a děvčata s výrazem rozhodnosti ve tvářích pochodují nádherně. Nikoho by však nenapadlo, aby uprostřed ulice začal tančit, žádná z dívek by tanečním krokem nekráčela po dláždění, aby náhodou některého chlapce nenapadlo vyzvat ji k tanci. Hudebnost a humor jsou dva základní rozdíly mezi Čechy a Němci z českých zemí. Jsou to rozdíly zásadní, mají svůj dobrý důvod a nelze je nikomu vyčítat.

Ještě jeden rozdíl bychom neměli opomenout: sudetští Němci se zdáli a zdají být tvrdí, hranatí, navenek neoblomní. Češi naopak povolní, měkcí, nerozhodní. Podle vnějších projevů je rozlišení správné, ale v nitru těchto lidí narazíme na pravý opak. Pokud se někomu podaří prorazit tvrdou skořápku sudetského Němce, objeví měkkého, sentimentál-

ního člověka, ochotného nezištně pomoci a dojímajícího se soucitem až k slzám. Pronikneme-li měkkou slupkou Čecha, narazíme po nějaké době na tvrdé jádro, s kterým vůbec nic nepohne. Pak se stane, že tento zdánlivě tak měkký, tolerantní, povolný člověk ukáže neoblomnou tvrdost. Máte pocit, že jste narazili na žulu zabalenou do kynutého těsta.

Češi a Němci, Švejk a Sponař, žili spolu celá staletí, mísili se a byli jedním národem, aniž si toho byli vědomi. Soužití v nich vypěstovalo komplex, že za veškeré neštěstí, ať se událo kdekoli, může ten druhý. Tento komplex vězí v Čechách velmi hluboko a vystěhovaní či vyhnání Němci si ho také balí do svého skromného uzlíčku. Ovšem vždycky nemají po ruce toho druhého. Pak si hledají nějakého „náhradního Čecha“ či „náhradního sudetského Němce“, na kterého svaluji veškerou vinu. Sudetští Němci vyhnání po roce 1945, kteří se uchýlili v Německu, najednou nadávají na Bavory, jež až do roku 1938 náramně obdivovali. Oni, kteří nikdy nebyli zvláště dobrými Rakušany, najednou objevují své rakušanství a jsou pobouřeni namyšlenými Prušáky. A Češi, kteří z panslavistického nadšení vynášeli všechny Slovanů až do nebes, najednou přiřkli roli obětního beránka, který může za všechnu nepravost, nikoli sudetským Němcům, nýbrž Rusům. Právě takové plody nese komplex, který si národy vypěstovaly za staletí strachu o bytí; nemusely dozrát, kdyby oba národy včas odstranily jejich příčiny.

Švejk, Sponař & Co(hn) byli tři společníci jedné velké české firmy. Nebyli vždycky zajedno, ale to v takové firmě ne-

ní nic nového. Žilo se jim dobře v zemi, která oplývala mlékem a medem a byla nejbohatší zemí střední Evropy. Je těžko pochopitelné, proč tito tři bratři z jedné rodiny spolu žili v míru jen zřídka, a pokud tomu tak bylo, proč se to týkalo jen několika míst rozlehlé říše. Vždycky musel jeden z nich sáhnout po poutnické holi a vytřepat prach české země ze svých opánků, aby se ve světě poohlédl po nové vlasti, se zlomeným srdcem a s utkvělou myšlenkou, že svůj nevěrný domov a zbylé bratry už v životě nechce vidět. Nikdo z nich se přesto nevzdal svých životních návyků, které mu byly dány do kolébky a ke kterým byl ve své vlasti vychováván.

Aristokracie hozená přes palubu

Na závěr vzpomeňme ještě jedné vrstvy této země: aristokracie. Jen málo aristokratických rodin se může prokázat nepřetržitou českou tradicí. Mnohé z nich odvozují svůj původ od některého vojevůdce třicetileté války, který sám nepocházel ze zvlášť velkolepých poměrů, ale vypracoval se svými válečnickými schopnostmi a byl za věrnost panovníkovi bohatě odměněn. V podstatě stejným způsobem, jako se v devatenáctém století utvářela vrstva velkopřůmyslníků, vznikla po třicetileté válce vrstva české aristokracie, skládající se ze starousedlých panských rodů a válečnických rytířů štěstěny obdarovaných majetkem a povýšených

do šlechtického stavu, kteří se záhy smísili se starými rody. Tak se utvořila vrstva, jež ve střední Evropě neměla obdoby. Snad nejvíce se podobala anglickým lordům. S notnou dávkou výsměchu a pohrdání hleděli její příslušníci na úředníky a důstojníky, maloměšťáky a rolníky kvapně povyšované v devatenáctém století do šlechtického stavu, kterými se to v Rakousku jen hemžilo a kteří se křečovitě snažili napodobovat aristokratický životní styl.

Příslušníci aristokratické vrstvy v Čechách se podstatně lišili od svých uherských a polských stavovských kolegů. Nad dobře stráženyými stavovskými bariérami, s nimiž se setkávali v Uhrách a Polsku, jen nevěřicně kroutili hlavami. Většina šlechticů byli krásní, elegantní lidé s kulturním rozhledem a značnou inteligencí. Nešlechtické kruhy je sice označovaly za arogantní domýšlivce, oni však ve skutečnosti skrývali za maskou arogance svou plachost a obavy před přímým střetnutím s okolním světem. Z této vrstvy pocházeli četní mecenáši prodchnutí hlubokým sociálním cítěním. Dokud neexistovala státem řízená sociální politika, byla to vedle církve právě péče těchto velkých rodů, která tvořila jedinou záchrannou sociální síť tehdejší doby.

Aristokratické rody byly nesmírně bohaté. Rod Schwarzenbergů například vlastnil do první pozemkové reformy, již v rakouském parlamentu roku 1848 v souvislosti se zrušením roboty inicioval Slezan Hans Kudlich, šest set tisíc hektarů půdy a lesů. Stejně bohatí byli Lichtenštejnové a rozsáhlý majetek spravovali i Claryové, Auerspergové, Schönbor-

nové a Fürstenbergové. Kupodivu nejmenšími vlastníky půdy v českých zemích byli Habsburkové. Aristokraté vlastnili přepychové zámky směle konkurující rezidencím německých knížat. Ovšem jelikož postupem doby bydlení v nich přestalo odpovídat představám o pohodlí, stěhovali se příslušníci aristokracie do krásných vil a začali žít podobně jako velkoburžoazie.

Po roce 1918 jim nově vzniklé Československo odňalo šlechtické tituly, zbylá privilegia i možnost dosáhnout důstojnosti komorníka či být zastoupen v panovnickém domě členem svého rodu. Zákonem o pozemkové reformě jim povltavská republika odňala část materiální základny, jež jim umožňovala dosavadní život. Pozemková reforma, to budiž zdůrazněno, proběhla bez úplného odškodnění, které se uskutečnilo jen částečně formou státních cenných papírů. I proto se tato společenská vrstva, sehrávající tak významnou roli v českých dějinách, nemohla nikterak nadchnout myšlenkou čechoslovakismu. Stáhla se do ghetta a v povltavské republice nehrála takřka žádnou roli ani v armádě, ani v diplomacii, ani ve státní správě, a dokonce ani v církvi. Naposledy jednotně vystoupila na velkém sjezdu československých katolíků v roce 1935.

Rezervovaně se příslušníci této vrstvy chovali i k národnímu socialismu. V roce 1938 jim byly v Sudetech navráceny šlechtické tituly, totéž se stalo i po zřízení protektorátu na českých územích. Avšak ani tato opatření nevytrhla šlechtu z její obezřetnosti. Po roce 1945 postihl větší

nu jejích příslušníků osud exilu. Zbylý pozemkový majetek byl zestátněn, šlechtické rody vypuzeny za hranice a rozprášeny do všech světových stran.

Domácí aristokracie přitom byla poslední společenskou vrstvou, která ještě věřila v myšlenku *české zemské říše* a žila nejdůsledněji život národa o dvou jazycích. Když byla nucena na podzim 1938 česká republika s konečnou platností kapitulovat a s počátkem „třetí třicetileté války“ nastala důkladná restrukturalizace českých zemí, demonstrovala česká šlechta naposledy svou myšlenku o českém království a rovnoprávnosti dvou kmenů jednoho národa. Skupina českých aristokratů navštívila v září 1938 presidenta Beneše, deklarovala své odhodlání zasadit se o celistvost českých zemí a zároveň požádala tohoto českého nacionalistu o rovnoprávnost obou jazyků. Čin, který by české šlechtě neměl být nikdy zapomenut.

Scvrklá společnost

Dnes žije v republice kolem šedesáti tisíc z celkového počtu zhruba tří milionů sudetských Němců. Jsou to Němci, kteří se oženili s Češkami nebo Němky provdané za Čechy nebo odborníci důležití pro potřeby domácího průmyslu. Politicky jsou Němci zastoupeni dvěma poslanci v parlamentu. O jejich kulturní vyžití, stejně jako o dva německé týdeníky vycházející v Praze, se stará Kulturní svaz Němců.

Tito Němci žijí roztroušeni převážně v českých pohraničních oblastech. Proto nemají ani vlastní školy, na rozdíl například od Maďarů na jižním Slovensku, disponujících hustou sítí základních a středních škol.

Německé nápisy najdeme pouze v pohraničních oblastech na hrobech, které pocházejí z doby před rokem 1945. Teď jsou ale kvůli turistům i na velkých pražských nádražích, kde před válkou nebyly. Německé jídelní lístky dostanete v pražských luxusních restauracích, což bylo před válkou dokonce zakázáno. Je vidět, že turistický ruch přináší zemi cenné devizy. V Praze ještě najdeme německé nápisy ulic pocházející z období biedermeieru, o jejichž udržování pečuje památkový úřad. Na Němce v pohraničí nezapomněla katolická církev; v každém místě, kde bydlí větší množství Němců, jsou jednotlivé liturgické části mše čteny střídavě v češtině a v němčině. Na to, že v českých zemích Němci kdysi tvořili třetinu obyvatelstva, vzpomínají dnes už s jistou dávkou nostalgie jen někteří starší lidé. Také v knihách vycházejících v samizdatu občas probleskne lítost nad tím, jak to bylo krásné, když v českých zemích ještě žili Němci.

Snad ještě hůře než Němcům se v českých zemích vedlo židovskému obyvatelstvu. Začalo být vyháněno už v roce 1938, když pohraniční oblasti obsadily nacistické jednotky. Mnoho Židů se tenkrát zachránilo útekem do zbytku Československa. Po okupaci i tohoto území se v protektorátu rozpoutalo pronásledování, které skončilo holocaustem. Pro-

tože se mnozí Židé v Československu hlásili k Němcům, nebylo řídkým jevem, že byli nacistickými úřady jako českoslovenští občané nejprve posíláni do koncentračních táborů a po návratu v roce 1945 byli jako Němci českými úřady odsunuti. V Praze, kde před rokem 1938 žily tisíce Židů, čítá dnes židovská obec kolem osmi set členů. Na pražském Starém židovském hřbitově, ležícím nedaleko původní gotické svatyně, stojí malá synagoga, na jejíchž zdech jsou zaznamenána jména všech Židů, kteří za holocaustu přišli nejen o svůj majetek, ale i o to nejcennější, co měli, o svůj život. Je jich na osmdesát tisíc.

Z dřívější velké firmy Švejk, Sponař & Co(hn) zůstal pouze společník Švejk. Přetrvala společnost, která se ke své vlastní škodě až příliš scvrkla.

Dvojí tvář města

Osud mezi dvěma vrchy

Známý pražský spisovatel Johannes Urzidil nazval své rodné město ztracenou milenkou. Právem. Praha je opravdu jedním z nejkrásnějších evropských měst, může se směle srovnávat s Benátkami, Florencií, Sienou, Bruggami nebo Oxfordem. Najdeme zde všechny evropské umělecké slohy od románského umění až po secesi. Na rozdíl od jiných středoevropských měst nebyla Praha naštěstí za druhé světové války zničena. Kdo tu jednou žil, propadl nenávratně jejímu kouzlu, a už se ho nikdy nezbavil. Vyzařuje z děl Franze Kafky, Rainera Marii Rilka, Franze Werfela, Johanesa Urzidila, Gustava Meyrinka a vůbec všech, kdo se tu narodili nebo delší dobu žili. Vrásky do tváře města nesmazatelně vryly všechny události, které se nad ním přehnaly.

Na tváři Prahy se osud podílel už tím, že jí dal vzniknout mezi dvěma vrchy. Oba symbolizují zákon a moc, jimiž měla být ovládána ona sama i země, jejíž srdce tvoří.

Mezi bitevními poli

Dva vrchy – jeden na západě, druhý na východě. Na západním vrchu leží Hradčany s dómem sv. Víta, královským palácem, kláštery, kostely, šlechtickými paláci a měšťanskými domy. Zdánlivě nesourodá změť slohů, vypjatý individualismus, ale celek přesto působí jednotně, jako orchestr sladěných nástrojů.

Přímo proti němu leží asi stejně dlouhý nezastavěný pahorek Vítkov, jehož vrchol tvoří Památník osvobození. Krychle bez oken, předimenzovaná technika, areál bez chyby i bez milosti.

Praha se rozkládá mezi nimi, přesněji řečeno mezi jejich náhrobními monumenty. Svatovítský dóm ukrývá hrob Karla IV., velkého Evropana, krychle na Vítkově, v níž měl být původně pochován Masaryk, hostila načas mrtvolu presidenta Klementa Gottwalda, který Čechy vytrhl ze západního světa.

Praha leží také mezi dvěma bitevními poli. Hradčany jsou totiž výběžkem Bílé hory, kde 8. listopadu 1620 císařská armáda porazila české povstalce. Bylo to v neděli, k níž se vztahuje úryvek z evangelia: „Odevzdejte tedy to, co je císařovo, císaři, a co je Božího, Bohu.“ Tato slova našla svůj monumentální výraz v kameni dómu sv. Víta. Na Vítkově rozprášil 22. července 1422 husitský vojevůdce Žižka křižáky, výkvět západního rytířstva.

Dvě bitevní pole: na jednom se Praha – řečeno s jistým

zjednodušením – Evropě uzavřela, na druhém do ní byla znovu přijata. Tragikou města je jeho poloha na hranici dvou světů, na hranici, o kterou se vede neustálý boj. Poutník z Východu považuje Prahu za první západní město, poutník ze Západu ji vnímá jako první město Východu. Nárok na ni si činí Západ i Východ. A oba o ni bojují. Proto leží mezi dvěma bitevními poli. „Bděte, bděte, boj neustává.“ Jako by se tento výrok svaté Terezie z Ávily neustále neviditelně vznášel nad městem.

Tragikou Prahy je její poloha. Je to ale zvláštní hraniční město, neleží ani před hranicí, ani za ní, leží přímo na ní. Hranice prochází jeho středem, jako Vltava protéká středem mezi oběma vrchy. Praha leží tady i tam, proto měla a má dvojí tvář. Byla oficiálně německá a neoficiálně česká. Byla oficiálně česká, ale neoficiálně v sobě skrývala německé město s vlastními školami, universitami, kiny, divadly, restauracemi, kavárnami, novinami. Byla oficiálně rakouská a neoficiálně protirakouská. Byla oficiálně katolická a neoficiálně protikřesťanská. Dnes náleží oficiálně Východu a neoficiálně se všemi možnými nitkami váže na Západ.

Být natrvalo dvojím městem je tragické. Tato skutečnost se však v případě Prahy mohla stát výrazem její velikosti. Mohla být městem českým i německým, mohla zůstat česká i německá v rámci rakouské monarchie. Mohla být křesťanským městem, které dobře ví, jak překonávat protikřesťanské výpady. Mohla být prostřednicí mezi Západem a Východem.

chodem. Mohla být lecčím – a to všechno mohlo napomáhat její velikosti. Nebude. V tom je její tragika.

Barvami města jsou rudá a zlatá, což jsou také historické barvy Španělska. S ním je Praha už na první pohled hluboce spřízněna. Podíváte-li se z Petřína směrem k Hradu, vzpomenete si okamžitě na Escorial a pochopíte, proč se asi Rudolf II., tak prodchnutý španělským duchem, cítil doma jenom tady. Zamíří-li váš pohled jednoho krásného letního dne z Bílé hory na západ, na rovinu zalitou sluncem, bude se vám zdát, že jste se ocitli někde na náhorní plošině ve Španělsku. Tím však podobnost nekončí. Obě země se navzájem podobají i nitrem svých obyvatel – ve sklonu k nihilismu, k extrémnímu jednání i v připravenosti jít ve všem do důsledku.

Rudá a zlatá. Kromě španělských jsou to barvy byzantské. A Byzanc ležela na východě. I s ní byla Praha spřízněna už na první pohled. Když se jednoho mlhavého dne podíváte z vrchu Vítkov na východ, napadne vás, že hledíte do rozevřených dálav širé Rusi. Tím podobnost také nekončí. Prahou neustále pulzuje nihilismus Východu, jeho letargie, trudnomyslnost a až mystická víra v sílu přesvědčení.

Rudá a zlatá. To nejsou jen historické barvy Španělska a Byzance, ale i barvy Říma. Také s ním je Praha spřízněna. Z jejích obrovských paláců – ať z Valdštejnského, Černínského, Lobkovického, Thunovského nebo Schwarzenberského – stejně jako z jejích kostelů, svatého Mikuláše nebo svatého Ignáce, na vás dýchne římská atmosféra, jakou stěží nalez-

nete ve Vídni nebo v Salcburku. Vnitřní vztah k římskému dědictví tady přetrvává – v touze po bezpečí pod vládou Věčného města, v touze po starém Rakousku, poslední politické formě staré římské říše, v touze po zapojení do římské církve, ať západního nebo východního ritu. Ještě po roce 1948, v nejtěžších dobách zlovolného boje proti Římu, kdy zakolísalo hodně duchovních, se i odpadlí kněží modlili oratio pro papa, modlitbu za papeže.

S Prahou je to jako s jejími barvami. Patří Španělsku, tedy na Západ, patří Byzanci, tedy na Východ, patří Římu, tudíž celému světu. Praha je doma všude. Její obyvatelé jsou doma všude. Když Pražan Rilke přišel do Ruska, ocitl se v naprosté extázi. Toto je moje vlast, vyznával. Když pak žil v Paříži, mluvil zase o ní jako o nejlepším období svého života. Ve skutečnosti byl doma všude. Takových příkladů můžeme uvést na tucty – Masaryka, Werfela, Kafku...

Vyhnanci a mučedníci

Nejenže Pražané jsou doma všude, ale město samo je jako alchymický tyglík, v němž to neustále kypí i vře a který je vždy ochoten vstřebat myšlenky či systémy, ať přicházejí odkudkoliv, a přivlastnit si je. Město a s ním i celá země se před tisíci lety spojily se Západem tak těsně, že příslušníci východních národů vůbec nepovažují Čechy za Slovany. I svou vlastní reformaci mělo město dávno před Lutherem. Jeho

učení tady bylo přijato se stejným nadšením jako myšlenky křesťanského humanismu. Josefinismu se zde dařilo ještě v době, kdy byl v ostatních zemích rakouské monarchie už dávno passé. Žádné město starého Rakouska nevstřebalo s takovým nadšením myšlenky moderního nacionalismu jako Praha. Žádné město střední Evropy nevzývalo anglosaskou demokracii tak důsledně jako Praha. Žádné evropské město nebylo tak ochotné k amerikanizaci jako Praha. Žádná střeoevropská země, a Praha je srdcem všech, nepřijímala učení nacionálního socialismu s takovým nadšením jako německé děti této země. Žádné střeoevropské město se po druhé světové válce nepřiklonilo k Východu dobrovolně s takovou ochotou jako Praha. Toto město je doma všude, ale vystavuje se nebezpečí, že nebude doma nikde. To je obrovské břímě. Slavná Rilкова slova „Kdo tady mluví o vítězství, přežít se musí“ jsou životní devízou města i země.

Tento alchymický tyglík nepřijímá podněty jako experimenty, on je přesně ve španělském duchu přijímá natrvalo. A dovádí je do extrému. Až k donucování, ke krvavému donucování. Kdo by se nechtěl podvolit, tomu zbývá jediné: vyhnanství. Toto město a tato země jsou klasickými místy vyhnanců. Naše generace jedno takové hrůzyplné vyhnání zažila. Miliony Němců, Čechů a Židů, dětí tohoto města a této země, byly hnány přes hranice, protože se zdálo, že nebudou schopny se na experimentu podílet.

Naše generace je tím rozhořčena, a právem. Jen v posledním tisíciletí proběhlo takových masových exodů na půl

tuctu. Člověku, který nechtěl být vyhnán ani se nechtěl vystavit nebezpečí mučednictví nebo který z jakýchkoli důvodů musel zůstat, zbývalo jediné: stát se nevyzpytatelným. Nezávazně se usmívat, ukrýt se za fasádou, kterou nikdo neprohlédne. Mlčet tak dlouho, dokud všechno neodnese čas. Stáhnout se do kouta, kam nikdo a nic nepronikne. Nepokoušet se o vítězství, chtít jen přežít. To je věčná politika tohoto města, takovou taktikou přežilo všechny režimy, překonalo všechnen strach a zažehnilo veškerá nebezpečí, ať již v podobě Hitlera, Švédů, nebo husitů. „Kdo tady mluví o vítězství, přežít se musí“ – Rilkova slova ale neplatí o zdejších křesťanech. Ti nikdy nejsou vítězi, ti nikdy pouze nepřežívají. Žije-li tady křesťan důsledně podle svého přesvědčení, to znamená chce-li svým životem vydávat svědectví pro Krista, naplňuje původní smysl řeckého slova „svědek“, stane se mučedníkem.

Praha je klasickým, středoevropským městem mučedníků. Téměř všichni světcí, kteří tu jsou pohřbeni, prošli nějakou formou mučednictví. Téměř všechny kostely ve městě byly v minulosti zapáleny nebo jinak zničeny. Téměř všichni křesťané v této zemi prožívají martyrium. Buď krvavé, nebo nekrvavé, které je mnohdy ještě horší než to první. Je opravdu hrozné vidět, že město, které se mohlo stát typickým prostředníkem smíru mezi národy, dokázalo plodit jen nenávist. Je hrozné, když vidíme, jak sami křesťané nenáviděli své bližní jenom proto, že byli příslušníky jiného národa. Je otřesné si uvědomit, jaké donucovací

praktiky byly provozovány ve jménu Kristově, a to státem, nikoli církví. Je strašné poznání, že země se po tisíciletí uzavírala křesťanství, kdežto jiným proudům se ochotně otevírala. Pro Prahu neztrácí platnost Kierkegaardova myšlenka, že vítězové ve věcech ducha stojí většinou na straně poražených.

Křesťanství tohoto města nebo přesněji křesťané zde mají určitou zvláštnost: totiž vědomí, že na sebe musí vzít mučednictví a že patří k poraženým tohoto světa. Toto vědomí v nich vyvolává pocity zoufalství a trudnomyslnosti, které se jich zmocňují a překrývají radost z křesťanské zvěsti. Není pro ně vůbec lehké neustále bojovat s větrnými mlýny jako španělský Don Quijote nebo putovat světem jako ruský Idiot. Když pocity sklíčenosti dostupují vrcholu, povzbudí je k nové odvaze a naději slova svatého Petra: „Pane, ke komu bychom šli? Vždyť Ty máš slova věčného života.“

Na památném Karlově mostě, klenoucím se přes řeku, jež by klidně mohla být hranicí mezi oběma vrchy, stojí socha svatého Jana Nepomuckého. Dvaadvacátého března 1393, na sklonku humanistického čtrnáctého století, zadrželi biřicové pražského generálního vikáře, a to na rozkaz Václava IV., nevydařeného Karlova syna. Sám král ho prý na mučidlech páčil pochodněmi a pak přikázal svým pochopům, aby ho za temné noci odvěkli k řece. Několik párů hrubých rukou pak zmučeného muže hodilo z mostu do vody. To už byl zřejmě mrtev. Příštího dne bylo tělo vyplaveno na břeh a soucitné duše ho pochovaly. Později byly ostatky Jana

Nepomuckého převezeny do katedrály svatého Víta a tam uloženy na místě, kde dnes stojí nádherný barokní náhrobek. Když byl po několika staletích hrob otevřen, našlo se jen pár kostí a prach. Také lebka, a v ní neporušený zbytek něčeho, co vypadalo jako jazyk, ale co odborníci později označili za část mozkové tkáně.

Světec zemřel v předvečer velkých zápasů mezi Čechy a Němci, mezi nihilismem a křesťanstvím. V době husitských nepokojů vyvřel onen proud nihilismu, jež je trvalou součástí města a jeho obyvatel, na povrch. Jan z Pomuku zemřel jako jedna z prvních obětí boje, v němž Praha odhalila svou dvojí tvář. Zemřel jako ten, který nestál na jedné ani na druhé straně hranice, ale naopak jako ten, který ji překonal. Nebyl Čech nebo Němec, patřil oběma národům. Pocházel z této země, proto o právním nihilismu leccos věděl. Chtěl ho překonat jediným možným způsobem, cestou křesťanství. Právě tato cesta ho vedla od největšího ohrožení přes mučednickou smrt až k nejvyšší blaženosti.

Světec, který se sám stal obětí násilí, nám odkazuje pokoj a mír. To vyzařuje z jeho sochy na slavném mostě přes Vltavu a ze všech jeho soch, ať jsou kdekoliv na světě.

Smrt jako odloučení od Čech

Jan z Pomuku a Jan Hus

Žádný návštěvník Prahy neopomene zajít na slavný Karlov most, až do devatenáctého století jedinou spojnici pražských městských částí, ležících na obou vltavských březích. Při procházce po mostě určitě narazí na sochu svatého Jana Nepomuckého, předobraz všech dalších sochařských ztvárnění světce, s nimiž se můžeme setkat po celém světě. Plastikou vytvořil barokní umělec Matthias Rauchmüller, byla zhotovena v Norimberku a vztyčena na mostě koncem sedmáctého století. O pár metrů dál je do kamene mostní zdi zapuštěn kříž, údajně na místě, odkud byl světec v březnu 1393 shozen do Vltavy.

Víra posilující

O životě svatého Jana Nepomuckého máme poměrně přesné informace z dochovaných listin. Narodil se kolem roku 1350 v malém městečku Pomuk v jihozápadních Čechách jako syn tamního rychtáře, dosazeného do úřadu nedalekým cisterciáckým klášteřem, jemuž ves patřila. Tehdy

přijímaly cisterciácké kláštery v Čechách do svých konventů pouze Němce (augustiniánští kanovníci naopak zase jenom Čechy), proto lze předpokládat, že i laičtí spolupracovníci byli vybíráni z řad Němců. Janovým otcem byl tedy zřejmě Němec, o čemž svědčí i jeho jméno Wölfflin. Matka asi byla Češka. I svatý Jan byl tedy národnostní míšenec, jako tolik jiných osobností pocházejících z českých zemí (Karel IV., Přemysl Otakar II., T. G. Masaryk a tak dále).

Kolem roku 1370 se Jan objevuje v Praze jako notář, což byla tehdejší obdoba právního koncipienta a úředního písaře. Začal studovat teologii a roku 1380 byl vysvěcen na kněze. Stal se farářem u svatého Havla na Starém Městě. Nato odešel či byl vyslán na universitu do Padovy, vyhlášené jako nejslavnější učení církevního práva. Po studiích se roku 1387 vrátil zpět do Prahy a stal se kanovníkem. Tak ho známe z plastiky na Karlově mostě – s biretem na lehce nakloněné hlavě, s kožešinovou mozetou přes ramena (pražští kanovníci ji tak nosí dodnes), s rochetkou, s křížem v jedné a s palmovou větví v druhé ruce. Tento světcův obraz s jeho typickým výrazem asketické zbožnosti a niterné usebranosti je znám po celém světě.

Brzy po jeho jmenování generálním vikářem dochází mezi církví a světskou mocí, reprezentovanou českým králem Václavem IV., ke konfliktu. Václav byl na rozdíl od svého otce, slavného císaře Karla IV., člověk prchlivý a brutální, pijan – deska upevněná nad vchodem do hostince U Krále brabantského dodnes připomíná, že tam Václav IV. často

chodíval a hovořil s prostým lidem jeho řečí. Byl také vášnivým lovcem a kvůli lovu choval velké, velmi nebezpečné psy: jeho první žena jimi byla napadena a zemřela.

Důvod královy nenávisti vůči generálnímu vikáři byl dost malicherný, avšak Jana stál život. Václav IV. chtěl v západočeských Kladrubech zřídit nové biskupství, a to v cisterciáckém klášteře, jehož opat právě zemřel. V objektu kláštera mělo vzniknout biskupství, jehož představeným se měl stát jeden z králových oblíbenců. Konvent si ale rychle zvolil nového opata a Jan ho jako arcibiskupův zástupce potvrdil. Když se to král dověděl, rozzuřil se. V návalu svého pověstného vzteku nechal Jana z Pomuku uvrhnout do žaláře a nelidsky zmučit. Janovo utrpení muselo být hrozné. Při exhumaci kostry se prokázalo, že rány do tváře byly tak tvrdé, že mu zlámaly lícní kosti. Proslýchá se, že ho král vlastnoručně pátil pochodněmi. Nakonec ho nechal svázat, odtáhnout na most a svrhnout do Vltavy. V tu chvíli byl už generální vikář pravděpodobně mrtev. Protože byl svržen z mostu, na němž byla postavena i jeho první slavná socha, bývá od těch dob označován jako mostní světec. Roku 1729 byl svatořečen. Bylo to v době, kdy casa de Austria ovládala značnou část Evropy – dnešní alpské země bez Solnohradska, ale s Kraňskem, Goricí, Gradiškou a Terstem, dále Přední Rakousy, k nimž patřily rodové državy v jižním Německu (v dnešním Bádensku-Württembersku), dále Království uherské s Chorvatskem-Slavonií a Sedmihradskem, oblast Vojenské hranice, dále Belgie a Lucembursko, Lombardii a Neapolsko.

Vládce tehdejšího mocného impéria, císař Karel VI., byl velkým ctitelem tohoto mučedníka, a je tudíž pochopitelné, že se jeho sláva rychle rozšířila. Jan se tak stal jediným mezinárodně uznávaným českým světce a památku na něj najdeme po celé Evropě i v Latinské Americe.

Násilná smrt pražského generálního vikáře má dodnes také druhou verzi, žádnými listinami nedoloženou, a odkázanou proto do říše pověstí a legend. Nicméně historie ode dávna ví, že i na legendách může být zrnko pravdy. Nejstarší se objevuje kolem roku 1430, kdy ještě mohli žít pamětníci oněch událostí. Vypráví, že svatý Jan zemřel, neboť odmítl králi vyzradit, co mu královna svěřila při svaté zpovědi. Král měl násilnickou povahu a takový požadavek jistě mít mohl. Jeho obě manželství byla bezdětná, možná jeho vinou. Takoví muži občas potřebují sobě i svému okolí jakýmkoli prostředky dokázat, jak jsou silní a mocní. Šuškal se, že královské manželství není příliš šťastné, král byl vůči své manželce popudlivý a jistě ji i týral. Královna možná chtěla od generálního vikáře, pověstného svou znalostí církevního práva, slyšet radu, za jakých podmínek by bylo možné sňatek anulovat, v tehdejší době to byla jediná možnost rozvodu. Král se mohl o její návštěvě u generálního vikáře dovědět, protože tehdy ani urozené ženy nikam nevycházely samy. Neexistuje sice žádný doklad o tom, že by se král pokoušel z generálního vikáře zpovědní tajemství vymámit, jedna věc však zaráží: Co jiného by z něho mohl chtít na mučidlech dostat? Přece by ho sám nepálil pochodněmi, což byl mi-

mochodem velmi krutý způsob mučení, kdyby zde nebylo něco důležitého (zpovědní tajemství?), co se chtěl dozvědět. Možná to bylo tajemství, které Janovi královna sice nesvěřila ve zpovědi, ale zavázala ho mlčením.

Mrtvé tělo generálního vikáře vyplavalo na břeh nedaleko Karlova mostu, poblíž bývalého kláštera, kde byl potom Jan pohřben. Až do druhé světové války se tomuto místu říkalo Janův plácek. Už koncem čtrnáctého století byly Janovy ostatky přeneseny do dómu sv. Víta. Tam byly uloženy v prostorách, kde dnes obdivujeme nádherný náhrobek se stříbrným sarkofágem navržený Fischerem z Erlachu.

Otázkou zůstává, proč král uložení Janových ostatků v dómu nezabránil. Možná bylo roztrpčení lidu nad Janovou vraždou tak velké, že se obával vypuknutí nepokojů v případě, že by přenesení ostatků kladl překážky.

Často slýcháváme, že protireformační hnutí pozdního baroka se zavedením kultu tohoto mezinárodně uznávaného českého světce pokusilo vymýtit vzpomínku na Mistra Jana Husa. Prohlédněme si však pozorně pomník Jana Husa na Staroměstském náměstí odhalený teprve v roce 1915 při příležitosti pětistého výročí upálení tohoto mučedníka svědomí a přesvědčení. (Bylo to v době, kdy už zuřila první světová válka a kdy Masaryk začínal svou protirakouskou agitaci přednáškou o Husovi v Ženevě – to jen jako doklad tolerance tehdejšího Rakouska.) S údivem zjistíme, že Husova tvář tu má podobné rysy jako Jan Nepomucký na Karlově mostě.

Víra rozdělující

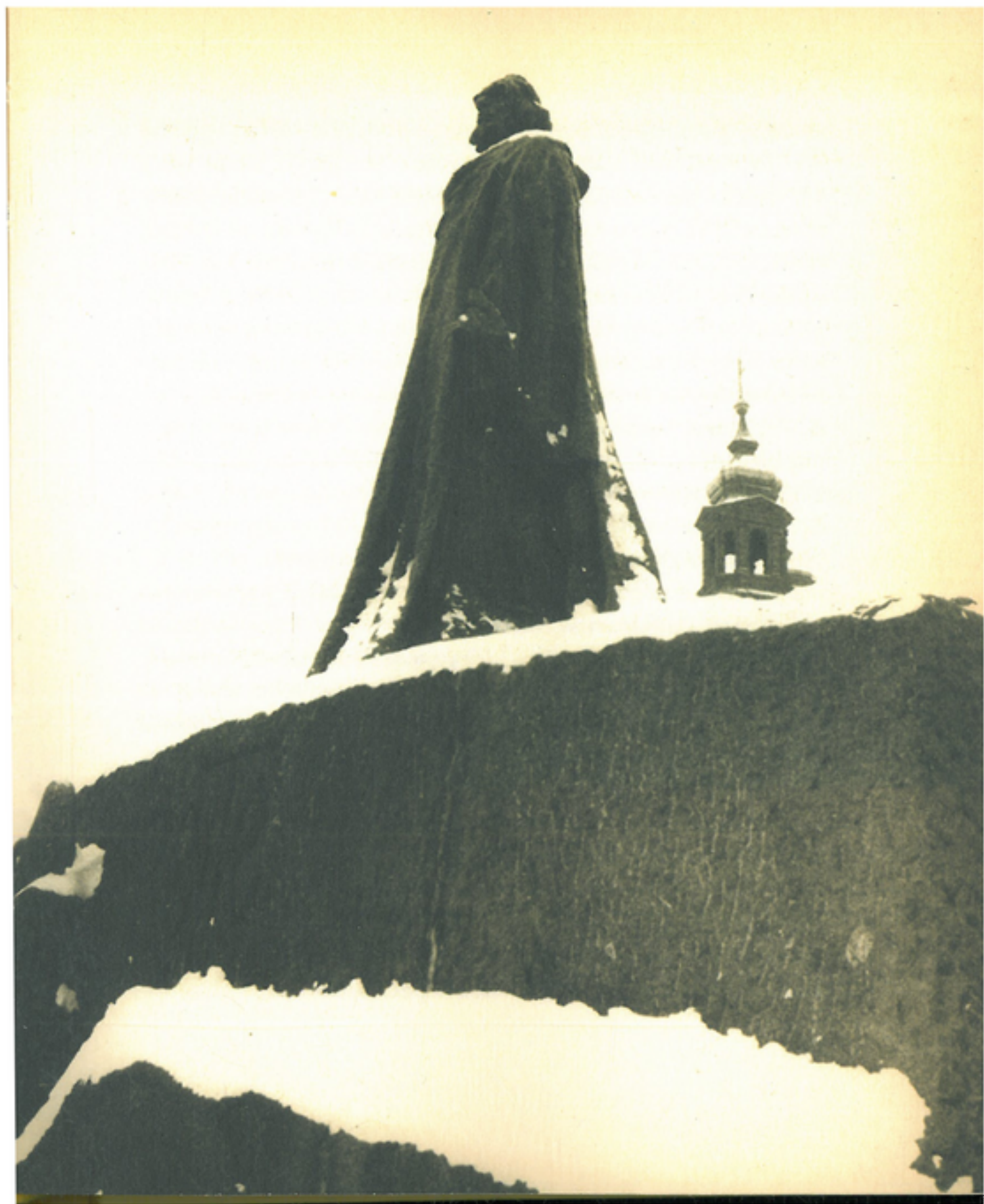
Hus se Janovi z Pomuku podobal i jinak. Také on pocházel z jihu Čech, z chudých poměrů, studoval na pražské universitě a byl později v Praze vysvěcen na kněze. Dráhu kazatele zahájil v Betlémské kapli na Starém Městě pražském, kde se kázalo pouze česky. Možná i proto měla Husova kázání silný sociální podtext a nacionální nádech. Ostře v nich vystupoval proti kupčení s odpustky, proti bohatství kněží a prelátů, tehdy velmi často Němců. Horoval pro jakýsi druh demokratizaci církve a pro zrovnoprávnění laiků s kněžským stavem, kterého se mělo dosáhnout tím, že i laikům bude povoleno přijímat svátost oltářní pod obojí způsobou – chleba a vína. Hus rovněž kázal, že kněží žijící ve smrtelném hříchu mají být zbaveni kněžského úřadu. To byl jasný útok na všechny duchovní, kteří nežili v souladu s křesťanskou morálkou. Jeho myšlenky nebyly nikterak originální, pocházely většinou od anglického reformátora Jana Viklefa a do Prahy si našly cestu poté, co se dcera Karla IV. provdala za anglického krále.

Čechy byly a zůstávají zemí, v níž na úrodnou půdu padají všechny nacionální a sociální myšlenky, pokud aspoň v minimální míře kritizují stávající řád. Tak tomu bylo i s kázáním Jana Husa. Radikální požadavky získávaly stále větší ohlas a rozpoutaly bouři, která zpusťovala téměř celou zemi.

Stejně jako Jan Nepomucký tak i Jan Hus se dostal do konfliktu s vrchností. Na Husa udeřila nejprve duchovní vrch-

nost, kterou dráždilo jeho kázání, a proto mu zakázala veřejně vystupovat. Bojovný kazatel se nedal zastrašit, následovala tedy exkomunikace. Národnostní předpojatosti českých Pražanů, vyvolané Husovým kázáním, využil i král Václav IV. Pražská universita tehdy nebyla rozdělena pouze na fakulty, ale dělila se i podle zemského národnostního klíče na členy z Čech (čeští Němci tedy patřili k českému národu), Bavor, Polska a Saska. Každý z nich měl jeden hlas. V roce 1409 náhle Václav IV. stanovil, že příslušníci českého zemského národa budou mít tři hlasy, zbývajících členové univerzity pouze jeden. Důsledkem tohoto nařízení byl masový exodus německy mluvících studentů a profesorů na nově zřízenou universitu do Lipska, kde pokračovali ve svých studiích.

V roce 1414 se nevlastnímu Václavovu bratrovi císaři Zikmundovi podařilo osobním nasazením a obratnou politikou svolat do Kostnice u Bodamského jezera církevní koncil, který se měl zabývat kromě jiného i četnými heretickými naukami. Jan Hus byl na koncil pozván. Císař Zikmund mu vystavil ochranný list – ten měl zhruba význam dnešního pasu, svého držitele však chránil jen do jisté míry, a už vůbec mu nezajišťoval beztrestnost. V Kostnici se Hus setkal s několika přáteli i odpůrci, především z řad těch, kteří na jeho popud museli Prahu opustit. Císař Zikmund vytyčil, že Husa nečeká na koncilu nic dobrého, a pokoušel se – bezvýsledně – o jeho propuštění. Hus sám několikrát prohlásil, že rád podstoupí trest za kacířství, bude-li usvědčen. Četní církevní otcové se ho snažili přimět k tomu, aby své uče-

ní odvolal, ale jejich argumenty ho nepřesvědčily, a proto tak neučinil.

Tragický proces pak proběhl následovně: Hus byl zbaven své církevní hodnosti, předán kurfiřtovi falckému jako nejvyššímu soudci a 6. července 1415 před branami Kostnice upálen. Před zapálením hranice byl učiněn poslední pokus přimět ho k odvolání hláсанých tezí, ale Hus neustoupil. Nato byla hrozná poprava vykonána. Biřici doprovázející nešťastníky na hranici byli mnohdy milosrdnější než soudci, kteří nad nimi vyřkli strašlivý ortel. Dříve než se oheň naplno rozhořel, odsouzence buď uškrtili nebo mu přidrželi u obličeje hořící větev, aby se udusil, než se mu začne škvařit kůže. Nevíme, jestli i Husovi bylo takto „pomoženo“, víme jen, že jeho popel skončil ve vlnách Rýna.

Zpráva o mučednické smrti oblíbeného Mistra zapůsobila v Čechách jako bomba a zažehla oheň, který se po dlouhá desetiletí nedařilo uhasit a který za sebou zanechal zpustošenou zemi a houfy vyhnanců. Většina českého obyvatelstva se po Husově smrti přiklonila k jeho učení. Mimoto již předtím do země pronikly i jiné sekty, hlavně valdenští. K husitství přestoupil dokonce i pražský arcibiskup Konrád z Vechty, který byl původem Němec. Roku 1419 vypukla v Praze husitská revoluce. Zprávu o jejím rozpoutání král Václav nepřežil; rozrušila ho natolik, že podlehl srdečnímu záchvatu. Po celé zemi hořely kláštery, jeptišky a mniši byli vyháněni a zachraňovali se útekem do hlubokých lesů. Husitské Čechy znamenaly nebezpečí otřesu pro celou Ev-

ropu, a proto byly proti husitům vedeny křížové výpravy pokoušející se husitský oheň uhasit. Jejich úsilí bylo marné, zfanatizované husitské houfy útoky křížáků odrážely a zaháněly je na útěk. Bojem a drancováním trpěla celá země i její obyvatelé. Nakonec se proti sobě postavili radikální a umírnění husité. Z boje vyšlo vítězně umírněné křídlo, které se pokusilo o kompromis s Římem. K tomu se zčásti dospělo již na koncilu v Basileji. Když pak v Německu vystoupil Luther, pronikalo jeho učení stále silněji i do Čech, kde ho přijímali husité, kteří se v Basileji nesjednotili s Římem. Následkem toho vznikla Česká konfese, k níž se přihlásila značná část české šlechty a kterou dokonce uznali i dva habsburští panovníci – Maxmilián II. a Rudolf II. To už se ale schylovalo k další katastrofě. Protestantská česká šlechta se postavila proti katolickým Habsburkům, došlo k nechvalně proslulé bitvě na Bílé hoře, kterou šlechtické vojsko prohrálo, a tím započal protireformační proces s celou svou neradostnou scénérií. Zatímco doba protireformace, kdy byl svatořečen Jan Nepomucký, byla pro české země dobou politického míru, víra v chybně pojatý odkaz Jana Husa je uvrhla do otevřené nábožensko-občanské války.

Kdy nastalo temno?

Zatímco na Karlově mostě časem přibýval jeden kamenný světec za druhým, až si most vysloužil označení galerie

protireformace, byl Husův pomník postaven na místě plném vzpomínek na prožité hrůzy. Právě tady, před věží Staroměstské radnice, byl 21. června 1621 vykonán krvavý ortel nad vůdci povstání z roku 1618, tady byl po pádu Rakouska v roce 1918 zničen krásný mariánský sloup, vztyčený po třicetileté válce na památku osvobození Prahy od švédských žoldnéřů, kteří v Čechách řádili ze všech nejhůř. Koluje pověst, že se na sloup vyšplhala zfanatizovaná studentka, uvázala soše Panny Marie kolem krku provaz a shromážděný dav za něj tahal tak dlouho, až se socha začala kymáčet a spadla na zem, kde se roztránila na tisíc kousků. Pověst dále vypráví, že ona studentka skončila po druhé světové válce v nastalých revolučních zmatcích na popravišti a její život byl také ukončen provazem.

Na onom náměstí, které probouzí vzpomínky na toliké utrpení, však stojí palác, kde spatřil světlo světa jeden z největších apoštolů míru. Vpravo od Husova pomníku se vyjíká palác Kinských, rodiště komtesy Berty Kinské, provdané Suttnerové, jejíž román *Odzbrojte!* a jejíž snahy o mírumilovné soužití národů přispěly k tomu, aby ve světě – včetně toho českého – nikdy nevyhasla touha po míru.

V roce 1621 zrušil Řím privilegium kalicha pro Čechy. V novém zemském zřízení bylo katolické náboženství povoleno jako jediné privilegované vyznání, ostatní byla zakázána. Jako vždy nezbývalo vyznavačům jiných náboženství (s výjimkou Židů) nic jiného než uchýlit se do podzemí.

Desátého května 1627 vyhlásil Ferdinand II. pro Čechy

nový zemský zákoník, nazývaný Obnovené zřízení zemské. Jeden z jeho hlavních bodů stanovil, že následník trůnu se stává českým králem okamžitě po smrti svého předchůdce, aniž by musel být představen zemskému sněmu a musel čekat na jeho svolení. Dále nová ústava nařizovala zrovnoprávnění obou zemských jazyků, což v žádném případě neznamenal, že by němčina měla být upřednostňována před češtinou. České země byly po bitvě na Bílé hoře vedle jiných zemí i nadále samostatným politickým útvarem v rámci habsburské monarchie. Po skončení válečných hrůz, letech pustošení a vyhnanství se nad zemí rozprostřel zvláštní mír. Konečně bylo možno trochu vydechnout. V této době nastalo jaro, léto i zářivý podzim uměleckého snažení, které Evropě darovalo jednu z největších a nejkrásnějších kulturních epoch. Vznikl český barok, představující svými velkolepými zámeckými stavbami, většími či menšími nádhernými kostely, kláštery, plastikami, obrazy, parky a krásnými sel-skými statky jeden z nejzářivějších pokladů rozkvětu evropského ducha. Zvláště v této epoše kvetl kult světce, který svou mučednickou smrt našel na Karlově mostě. Kopie jeho známé sochy jsou rozesety po celém světě.

Všimněme si, že tato doba velkolepé kultury je v české literatuře devatenáctého století označována jako období „tem-na“, zatímco doba husitská, která zemi zpustošila a uvrhla obyvatele do bídy, byla vyzdvižena jako hrdinské období národních dějin. Jak zmateně posuzují básníci historická období!

Jan z Pomuku a Jan Hus z Husince jsou slavnými Čechy, kteří museli podstoupit strašlivou mučednickou smrt. Toto násilné odloučení od vlasti pro ně určitě nebylo lehké, jako pro nikoho, koho tato země vyhnala.

Tragikomický začátek třicetileté války

23. květen 1618 – druhá pražská defenestrace

Takzvaná druhá pražská defenestrace patří k dějinným okamžikům, které na mnoho dalších let nastavily výhybku historickým událostem.

První proběhla v Praze už v roce 1419, čtyři roky po upálení Jana Husa v Kostnici. Na jaře toho roku uspořádali přívrženci Husova učení procesí, dnes bychom spíše řekli demonstraci, která procházela kolem Novoměstské radnice právě v době, kdy zasedali konšelé, převážně Němci. Z okna radnice zřejmě někdo hodil po protestním průvodu kamenem, což demonstranti považovali za velkou provokaci. Vtrhli do budovy, chopili se konšelů a házeli je ven z oken na nastavené hroty kopí, která dole držel shromážděný dav. Blažená smrt to jistě nebyla, stejně jako Husovo upálení. První českou defenestrací začala husitská revoluce, která v dlouhotrvajících bojích zpustošila celou zem, ožebračila, vyhnala či zahubila tisíce jejích obyvatel a z kvetoucích Čech učinila hotovou spoušť.

Druhou pražskou defenestraci lépe pochopíme, když si krátce připomeneme děj, který jí předcházel.

Sto let před vystoupením Martina Luthera už měly Čechy

svou vlastní reformaci. Zažehla ji kázání Mistra Jana Husa, následníka a vyznavače učení anglického teologa Viklefa. Česká reformace však nebyla výlučně náboženským hnutím, byl v ní i prvek sociální, národní a demokratický, a to jistě i proto, že zemi obývaly dva národy – český a německý. Němečtí rolníci, šlechtá i kněží byli bohatší a vlivnější než Češi ze stejných sociálních vrstev, což vyvolávalo velkou nevraživost. Aby porazil německé boháče, spojil se v české reformaci proud národní s proudem sociálním. Navíc se v husitském hnutí objevily i požadavky demokratické – zrovnoprávnění laiků s kněžími v církvi, čímž se hlavně rozumělo přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou (latinsky sub utraque specie) a užívání modliteb a zpěvu v kostelích v českém jazyce.

Brzy se však husité začali štěpit – jev obecně známý ve všech masových hnutích – na křídlo radikální s pseudokomunistickým programem, jehož přívrženci si podle svého hlavního sídla říkali táborité, a na křídlo umírněné, takzvané utrakvisty. Po porážce husitských radikálů u Lipan se část umírněných utrakvistů pokusila smířit s Římem. Byli ochotni uznat papeže za hlavu své církve, pokud jim bude povolen kalich. Řím na kompromis přistoupil. Od té doby existovaly v Čechách prakticky katolické církve dvě – katolická pod jednou a katolická pod obojí.

Většina utrakvistů však na tento kompromis stejně nepřistoupila. Obě konfese se sblížily teprve tehdy, když po Lutherově vystoupení začal protestantismus silněji pronikat

do Čech. Ke katolickým utrakvistům se navracela významná část šlechty, a proto začala tato konfese usilovat o uznání ze strany královské moci. Habsburkové, vládnoucí v Čechách od roku 1526, jejímu tlaku nakonec přestali vzdorovat, protože potřebovali podporu šlechty v boji proti tureckému nebezpečí. Její souhlas s novými válečnými výdaji mohli získat jedině tehdy, když ustoupili v oblasti náboženského vyznání. V roce 1575 proto vydává Maxmilián II. první toleranční nařízení – dvě stě let před Josefem II. Podle něj nesmělo být bráněno nikomu, kdo by k nekatolické konfesi – její oficiální název byl *Confessio Bohemica* – chtěl přestoupit, aby tak učinil.

Ještě větší svobody přiznával majestát, který si na slavném císaři Rudolfovi II. vynutili příslušníci České konfese v roce 1609. Utrakvisté mohli volit defenzory, kteří dohlíželi, aby náboženská práva České konfese nebyla porušována, a v určitých případech mohli dokonce svolávat i evangelický zemský sněm. Panstvo, rytíři a královská města, tedy všichni, kdo se k České konfesi hlásili, měli právo stavět nové kostely a ustanovovat k nim duchovní. V prováděcím nařízení bylo dále stanoveno, že tyto kostely mohou být zřizovány i na královských statcích. Právě o tento zdánlivě nedůležitý bod došlo ke sporu. Protestanti tvrdili, že královské jsou i církevní statky, což císařští místodržitelé popírali. Navíc nechali strhnout dva utrakvistické kostely postavené na panství pražského arcibiskupa v severozápadních Čechách a na panství broumovského benediktinského klášte-

ra v severovýchodních Čechách s odůvodněním, že šlo o církevní statky, nikoli o královské zboží. Mezi utrakvisty nastalo velké pobouření, čeští šlechtici zaslali do Vídně protestní petici. Císař se však dopisem místodržitelské vlády zastal. Stavý v jeho postoji spatřovaly porušení svých práv a rozhodly se proti němu protestovat u královských místodržících.

Na Hrad!

Třiadvacátého května 1618 se sešla větší skupina šlechticů v paláci Smiřických na Malostranském rynku, aby se poradila o dalším postupu. Než se v protestním průvodu vydali na Hrad, posilnili se v jedné malostranské hospodě notnými doušky skvělého českého piva.

Na Hradě ozbrojení rebelanti ihned vrazili do místodržitelské kanceláře. Z deseti místodržících tam byli pouze čtyři a písař Fabricius. Dva z místodržících hrozivě vypadající houf šlechticů vyvedl z kanceláře. V místnosti zůstali purkrabí karlštejnský Jaroslav Bořita z Martinic, nejvyšší zemský sudí Vilém Slavata z Chlumu a s nimi písař. Mezi šlechtici a místodržícími došlo k ostrému sporu. Stavovská petice, kterou šlechtici místodržícím přečetli, se dotazovala i po autorovi výhružného císařova dopisu. Oba místodržící však autorství tvrdohlavě popírali. Spor se vystupňoval, když šlechtici Slavatu a Martinice obvinili, že jsou hlavními od-

půrci Rudolfova patentu. Slovní půtka přešla ve rvačku. Pět šlechticů obstoupilo Martinice a tlačilo ho k otevřenému oknu. Martinic se domníval, že má být zatčen a uvězněn. Až později mu došlo, že ho chtějí svrhnout z okna. A místo-
držitelská kancelář sídlila ve třetím poschodí Pražského hradu. Prosil o boží pomoc, svolával ke své ochraně všechny anděly a svaté, se sepjatýma rukama žádal násilníky, aby se mohl vyzpovídat. S posměchem mu jeho poslední přání odmítli splnit, zvedli ho a po hlavě vyhodili z okna. Poté se chopili Slavaty. Ten se bránil, zachytil se okenního rámu a pevně se ho držel, ale stačilo několik bodných ran, aby Martinice následoval. Poslední přišel na řadu písař Fabricius, korunní svědek celého atentátu. Likvidace korunních svědků měla vždycky velkou důležitost.

Za normálních okolností by pád z takové výšky znamenal jistou smrt. Nestalo se tak, všichni tři z toho vyvázli jen s pořádným šokem. Podle tradované legendy dopadli na měkké hnojiště, které jim zachránilo život. Kde by se ale vzalo hnojiště v královském paláci, navíc přímo pod komnatami královské rodiny. Co tedy vlastně ty tři nešťastníky zachránilo? Úředníci královské kanceláře měli zřejmě ve zvyku zbavovat se vyřízených nebo nedůležitých písemnos-
tí tak, že je prostě vyhodili z okna. Za ta léta z nich musel vyrůst pořádný stoh, takže defenestrování nešťastníci dopadli do měkkého. Fabriciovi se dokonce nestalo vůbec nic. Když dopadl na zem, rozhlédl se, zjistil, že ho nikdo nepro-
následuje a ukryl se v křoví. Jako odměnu za přestálý strach

mu Ferdinand II. v roce 1622 udělil šlechtický titul s predikátem „pán z Vysokého pádu“ (Herr von Hohenfall). Na vhodnější jméno by nepřišel určitě ani Nestroy.

Rovněž Martinicovi se prakticky nic nestalo, takže mohl pomoci Slavatovi zraněnému na hlavě. Když povstalci viděli, že místodržící vyvázli bez úhony, začali po nich jako smyslů zbavení pálit z pistolí. Ale i tentokrát měli smůlu – jejich střely míjely pohyblivé cíle. Buď tehdejší pistole ještě neumožňovaly přesně mířit, nebo toho piva bylo přece jen nadmíru. Jakmile místodržící zjistili, že jim násilníci pořád usilují o život, udělali to nejlepší, co mohli – hbitě se přehoupili přes nízkou zídku královských zahrad a pádili dolů z kopce, přeběhli Malostranský rynek a utíkali směrem k Petřínu. Na jeho úpatí stál šlechtický palác, v němž hledali ochranu. Byl to palác nejvyššího českého kancléře Zdeňka z Lobkovic, muže ostatními českými šlechtici nenáviděného, protože byl jako všichni Lobkovicové katolíkem a věrným stoupencem habsburského rodu. Oba místodržící dorazili před palác, sotva dechu popadající, zaklepali a byli okamžitě vpuštěni.

Povstalci na Hradě věděli, že se místodržícím podařilo utéci. Ihned je začali pronásledovat, tušili totiž, kam se asi uchýlili. Trvalo jim ale notnou chvíli, než se kolem katedrály svatého Víta a královského paláce z Hradu vůbec vymotali. Zatloukli na vrata Lobkovického paláce a dožadovali se vydání těch „lumpů“, aby je mohli po zásluze potrestat. Po chvíli se vrata skutečně otevřela, ale nevyšli z nich na smrt bledí mís-

todržící, nýbrž paní domu Polyxena z Lobkovic, manželka nejvyššího kancléře, který se v tu dobu zdržoval mimo Prahu. Založila si ruce v bok a spustila na povstalce rázným hlasem. Nikoli její hosté, ale oni jsou lumpové, protože chtějí porušit právo azylu v jejím domě – vyčinila jim tato poloviční Španělka. Jen ať se pěkně rychle klidí k čertu! Její řeč je očividně zasáhla. Otočili se a odešli. Znalec českých poměrů ani dlouho nemusí hádat kam. Samozřejmě do hospody, kde mocnými doušky pěnivého moku chtěli spláchnout svou rozmrzelost nad nepovedeným pronásledováním místodržících.

Dramatická roztržka

Druhá pražská defenestrace vyslala bojový signál. Povstalci ustavili třicetičlenné direktorium, jehož prvním činem bylo odhlasování jejich platů. Direktorium nejprve zabavovalo majetek katolickým protivníkům a pak se začalo ohlížet po novém českém králi.

Šestého června 1617 byl totiž českým králem zvolen Ferdinand II. ze štýrské větve Habsburků, protože ani Rudolf II., ani vládnoucí panovník Matyáš neměli žádné potomky. Nároky španělského krále Filipa III. na habsburský trůn uspokojil Ferdinand vyrovnáním. Devatenáctého června 1617, ještě za života dosavadního vladaře Matyáše, byl Ferdinand II. korunován. Stalo se tak způsobem obvyklým ve středověku, jímž si král zajišťoval následníka. České stavy

však Ferdinandovu volbu zpochybnily. Zvláštností českého práva totiž bylo, že následníkem trůnu nemusel být automaticky přímý potomek současného panovníka. Oprávněný potomek musel být představen zemskému sněmu jako následník trůnu a stavy ho musely potvrdit. Obdobné ustanovení zná dodnes anglická ústava. I tam musí být následník trůnu před korunovací představen lordům, kteří jsou tázáni, zda ho přijímají za svého krále, na což vždy odpovídají svým obligátním: „Yes.“

České stavy považovaly český trůn za uprázdněný a hledaly nového panovníka. Z většího množství kandidátů brzy vybraly jediného: Friedricha V., kurfiřta falckého, Wittelsbacha kalvínského vyznání, který byl zetěm anglického krále Jakuba I. Dvacátého pátého října 1619 překročil Friedrich hranice Českého království a 31. října slavnostně vjel do Prahy. Za několik dnů byl ve Svatovítském dómu korunován. Dosavadní korunovační ceremoniál, který vycházel z katolické liturgie, musel být zásadně změněn. Cizí panovník se brzy stal v království velmi neoblíbený: krátce před vánočními svátky nechal na radu svého kazatele Sculteta vyklidit ze Svatovítského dómu „haraburdí“, čímž se rozměly obrazy, plastiky a relikvie, odporující kalvínskému vyznání. Neporušen zůstal pouze hrob Jana Nepomuckého. Češkám se brzy znelíbila i nová královna, pocházející z rodu Stuartovců. Nosila prý hluboké dekolty, které zřejmě upoutávaly pozornost českých šlechticů natolik, že si jich hleděli více než střízlivých výstřihů vlastních žen.

Nový český král byl hlavou Protestantské unie, společenství německých evangelických knížat, jehož součástí se logicky staly i Čechy. Stavovské direktorium vykázalo ze země jezuity a začalo budovat armádu. Ruce v klín ale nesložil ani protivník Unie, Katolická liga, spojující německá knížata katolického vyznání. I Liga postavila armádu a jejím vrchním velitelem jmenovala hraběte Tillyho, nadaného vlámského vojevůdce, který pro ni potom ve třicetileté válce vybojoval četná vítězství. Armády obou konfesijních seskupení se daly na pochod. Na Bílé hoře u Prahy, jež je vlastně výběžkem hřebenu, na němž leží Hradčany, se 8. listopadu 1620 obě vojska střetla. Bitva, v níž bylo vojsko českých stavů poraženo, netrvala ani hodinu.

Když se král Friedrich doslechl o porážce, rychle se sbalil a utekl z Prahy východním směrem, poté se obrátil k severu, pobyl se svými věrnými nějaký čas ve Slezsku, pak pokračoval do protestantského Braniborska a svoji anabázi zakončil v Nizozemsku, které patřilo vedle Ženevy k nejoblíbenějším útočištím pronásledovaných protestantů. Český král Ferdinand II. na něj z titulu císaře římského uvalil klatbu a odňal mu všechny jeho země. Pak dokončil tažení proti českým povstalcům, jež bylo zároveň tažením proti evangelickému vyznání v Čechách.

Až příliš krutý soud

Vůdcové povstání vystupovali 21. června 1621 na pražském Staroměstském rynku na zkrvavené lešení, kde byli popravováni. Zároveň jim byl zabavován veškerý majetek. Trest postihl široké vrstvy obyvatel: nemalý počet šlechtických rodů, které podporovaly české povstání, byl potrestán ztrátou majetku. Nekatolické obyvatelstvo muselo přijmout katolickou víru, nebo se vystěhovat ze země...

Aby zabránila šikaně a pronásledování, přestoupila pod tlakem těchto opatření většina obyvatelstva ke katolické víře. Nechtěli opustit svou vlast a svůj majetek. Mnozí však „bídu emigrace“ zvolili. Němci se uchýlili do Saska a jiných německých zemí, kde pozvolna splynuli s původním obyvatelstvem. Mnoho českých vyhnanců našlo nový domov v Braniborsku, které se postupem času stalo útočištěm náboženských uprchlíků z různých zemí, kromě jiného i protestantů vypuzených ze Solnohradska. Dodnes se jedno malé město u Postupimi jmenuje Nowawes. Neznáme přesný počet utečenců, ale odhaduje se, že uprchlo asi třicet tisíc rodin. Většina jich svou vlast opouštěla s bolestí v srdci, k níž se družila zloba a nenávist k vítězům, Habsburkům a katolické církvi. Vítězství císařských zbraní na Bílé hoře je traumatem této země dodnes.

Nic na tom nemění ani tvrzení některých českých historiků, že vítězství císařské strany na Bílé hoře bylo pro český národ vlastně štěstím, protože ho uchránilo před germani-

zací, která by po vítězství Friedricha Falckého v českých zemích zcela jistě zavládla. Trauma však zůstává. Nová československá republika provedla po první světové válce pozemkovou reformu, jejíž obětí byla šlechta a církve. Mezi šlechtici bylo nápadně mnoho potomků šlechtických dobrovolníků z císařského tábora.

Dnes je jasné, že násilná rekatolizace, která v zemi bezprostředně po Bílé hoře nastala, byla velkým omylem. Z protestantů obrácených násilím se nikdy nestali přesvědčení katolíci. Mnozí z nich vytvářeli jakousi podzemní církev, čekající až udeří její hodina. Někteří spatřovali svého osvoboditele ve Friedrichovi II. Pruském, když se svým vojskem vpadl do Čech. Jiní uvěřili, že hodina osvobození nastala, v té chvíli, kdy se stará monarchie rozpadala. Krátce po první světové válce byla na silných husitských tradicích založena československá církev, k níž zanedlouho přešlo kolem milionu českých katolíků včetně tří set kněží. Přibližně sedm set tisíc obyvatel přestalo vyznávat jakoukoli náboženskou víru.

Byla tak tvrdá opatření Ferdinanda II. proti Čechům a Čechám opravdu nutná? Z dnešního pohledu určitě ne. Tolerančními patenty z let 1575 a 1609 bylo přece přenecháno vlastnímu rozhodnutí každého svobodného (nepoddaného) jedince, jakou víru chce vyznávat. Tridentský koncil pro Čechy výslovně povolil přijímání svátosti oltářní i pod způsobou vína. Utrakvisté, a o to víc katolíci pod obojí, nebyli z právního hlediska nepřáteli státu. Opravdovou

rekatolizaci by jistě bylo možné provést mírnými a přesvědčivějšími prostředky. Naproti tomu tvrdost a strach zplodily nenávist, která nemůže být zapomenuta.

Zdalipak si šlechtici, kteří 23. května 1618 zinscenovali druhou pražskou defenestraci, uvědomili, jakou lavinu bídy a utrpení uvádějí do pohybu?

Marie Terezie byla moudřejší. Když v roce 1740 Friedrich II. vpochoval do Slezska a obsadil ho, následovaly jeho příkladu i ostatní mocnosti, Francie, Španělsko, Sasko i Bavorsko, poslední dvě navíc ani neuznaly pragmatickou sankci. Spojené francouzsko-bavorské armády obsadily Horní Rakousy, Bavoři se dostali až před Prahu, Sasové ji dokonce dobyli. Bavorský kurfiřt, jist si svou kořistí, se nechal v Linci provolat arcivévodou a v Praze korunovat samotným arcibiskupem na českého krále. Až na výjimky mu česká šlechta vzdávala hold, což znamenalo, že mu přísahala věrnost. Štěstí se ale náhle přiklonilo na stranu Marie Terezie. Její vojáci dobyli zpět Horní Rakousy, Čechy a dokonce obsadily i Bavorsko. Záhy poté se Marie Terezie nechala korunovat v Praze. České šlechtě se nepomstila. Nikoho nepopravila, nikdo nepřišel o svůj majetek. Jedno si však neodpustila: nedala se korunovat pražským arcibiskupem, který svatováclavskou korunu předtím vložil na hlavu bavorskému kurfiřtovi, ale pozvala si k obřadu biskupa olomouckého. Opravdu velkorysé gesto.

Posmrtný souboj o Valdštejna

Srbik kontra Pekař

Zvláštní shodou okolností začali a zakončili svou vědeckou dráhu zkoumáním valdštejnské otázky dva významní představitelé středoevropské historiografie – pražský historik Josef Pekař a vídeňský historik Heinrich rytíř von Srbik, rovněž pocházející z Čech. V roce 1895 vyšlo česky velké Pekařovo dílo *Dějiny valdštejnského spiknutí*, monumentální historické pojednání o druhém generalátu frýdlantského vévody obsahující zcela nové výsledky historického bádání. Avšak kromě českých historiků a Francouze Ernesta Denise, který se naučil česky, nemělo dílo ve vědeckém světě žádoucí odezvu. Zdálo se, že obrovská práce mladého historika přijde vniveč.

V roce 1934 u příležitosti třístého výročí Valdštejnova zavraždění vydal Pekař svou práci v rozšířeném a přepracovaném vydání znovu. Zase jenom česky. Její německý překlad, který můžeme považovat za třetí vydání, protože jsou v něm zapracovány nejnovější poznatky autorova bádání, vyšel až několik měsíců po smrti tohoto českého učenice v roce 1937. Toto vydání už němečtí vědci, zvláště vídeňský historik Srbik, nemohli nechat bez povšimnutí.

Srbik, nejvýznamnější rakouský historik posledního století, vydal v roce 1920 knihu *Valdštejnův konec*. Protože neuměl česky, nevzal poznatky z knihy svého pražského kolegy v úvahu. Zato Pekař závěry Srbikovy knihy v novém vydání svého pojednání v roce 1934 využil. Zcela nezaujatě je pochválil a vyjádřil k několika z nich své výhrady. Srbikovi scházela podle Pekaře nejen znalost českých pramenů, to byla ostatně bolest všech německých valdštejnologů, ale i znalost českých poměrů, bez nichž je Valdštejnova postava neúplná. Souhlasil s tvrzením, že nejsou vyřešeny všechny záhady jeho života, ale Valdštejn podle něj určitě nebyl německým národním hrdinou, jehož nejvyšším cílem by bylo obdarovat říši mírem, a to i proti císařově vůli. Hlavně s tímto Pekařovým názorem Srbik pak polemizoval v novém vydání své knihy, jež byla publikována krátce po jeho smrti v roce 1952. Oba učenci se tak v posmrtném klání o Valdštejna znovu utkali.

Hrdina, pragmatik, nebo rozpolcená osobnost?

Nové vydání Srbikovy knihy *Valdštejnův konec. Příčiny, průběh a následky jedné katastrofy* (Wallensteins Ende. Ursachen, Verlauf und Folgen der Katastrophe, Otto-Müller-Verlag, Salzburg 1952) se od prvního vydání v mnohém liší. A to nejen v objemu. Až po prvním vydání jeho knihy byla totiž objevena dosud neznámá Piccolominiho zpráva

o chebské vraždě. Spis *Chaos perduellionis*, určený pro vídeňský dvůr a obhajující chebskou exekuci, připisoval Srbik na základě určitých indicií někomu zcela jinému. Historik Bergl však po jednom velmi šťastném nálezu dokázal, že jeho autorem nebyl jezuita, jak se původně předpokládalo, ani žádný jiný duchovní. V roce 1937 navíc vyšla německy Pekařova kniha se zcela novými zásadními poznatky, o kterých německá historická věda dosud nevěděla. Pekařovi se podařilo dokázat, že Vladštejnovy vlastizrádné záměry za druhého generalátu ztroskotaly na jeho velkém protihráči, jímž byl saský polní maršál von Arnim. Dále prokázal, že Valdštejnovi vůbec nebyly cizí plány české šlechtické emigrace, naopak ony byly zřejmě jeho jediným ideálem mezi ryze sobeckými motivy a záměry.

Srbik nezastírá, že Pekařovou nespornou výhodou proti německým badatelům je znalost nejen německých, francouzských, italských a švédských, ale hlavně českých pramenů. Přiznává, že se Pekařovu „svěžímu, plastickému, dramatickému a vynikajícímu monumentálnímu dílu“ podařilo prokázat Arnimovu činnost i Valdštejnovo napojení na českou emigraci. Co však rozhodně popírá, je Pekařův názor, že Valdštejnova zrada měla sobecký motiv. Tvrzení, že „všechny Valdštejnovy snahy motivovala touha po míru“, je základním krédem Srbikovy knihy. Tragika jeho snah spočívala v postupném poznání, že se mu císaře nepodaří přesvědčit o svém mírovém plánu, a že ho tedy musí uskutečnit zradou. „Nebyl to snad mravný čin, když naléhal stále

důrazněji na uzavření čestného míru v zájmu říše?“ Toto podle Srbika Pekař přehlíží: „K takovému závěru vede Pekaře jeho neporozumění historii německé říšské myšlenky.“

Kdo z obou badatelů vyšel ze souboje vítězně? Srbik, jenž Valdštejna považoval za německého národního hrdinu a Pekařovi vyčítal „selhání tváří v tvář této psychologické záhady“, nebo Pekař, který ve Valdštejnovi viděl velkého kormidelníka, démonickou slovanskou osobnost, již poháněla nezměrná ctižádost, posedlost mocí a majetkem a jež byla vedena jedinou touhou – pomstít se císaři za každou cenu?

Valdštejna asi pochopíme nejlépe, když si uvědomíme, kým skutečně byl – Čechem a příslušníkem českého panského stavu. Valdštejn je typickým představitelem svého národa. Jako každý Slovan byl i on neproniknutelný a nevyzpytatelný. Navíc mistrovsky ovládal to, pro co má každý Čech téměř geniální vlohy – umění sabotovat. Když na jaře 1632 Francouzi dobývali Bavorsko, prosil bavorský kurfiřt Valdštejna o pomoc. Ten slíbil, že ho bude bránit do poslední kapky krve, ale zprvu poslal sotva desetinu slíbených vojenských posil, pak sice o něco víc, ale bez vyšších hodností, až se nakonec dal s celou armádou na pochod, který byl tak pomalý, že nepřítel mezitím obsadil celou zemi. Koncem roku 1633 tuto „hru“ se stejným úspěchem zopakoval znovu. Obdobně postupoval, když požádal císaře, aby mohl vyjednávat s Dány a získal je tak na katolickou stranu, a přitom zneužil jeho povolení k tomu, aby je naopak přiměl vystoupit proti císaři. Po celý rok 1633 se svou ob-

rovskou armádou prakticky nic nepodnikl. Když byl dvůr takovým postupem zneklidněn, nenapadl hlavní linii protivníka, ale jen bezvýznamný vojenský sbor, aby vítězstvím vídeňský dvůr uklidnil.

Slovanským rysem byl i jeho nezměrný hněv a mrazivá demoničnost. Český původ projevoval utajovaným spojenectvím s pronásledovanými příslušníky svého národa – už jsme se zmínili o tom, že mezi ryze sobeckými záměry v jeho jednání byl jediný altruistický: vztah k české emigraci a jejím plánům. Když v roce 1632 drancovaly jeho pluky Míšeňsko, výslovně přikázal generálu Gallasovi, aby uchránily české exulanty, i když je jako císařský generál musel považovat za své nepřátele. V roce 1633 je dokonce přijal ve svých slezských vévodstvích Zaháň a Hlohov. Českým rysem byla jeho letargie, duševní rozpolcenost, která mu zabránila podniknout poslední rozhodující krok, aby se dotkl hvězd, které měl na dosah. I proto mu všechny šance nakonec unikly.

Panský stav v Čechách kolem roku 1600 představoval společenskou kastu, která neznala mezí ve své ctižádosti a byla úplně opilá mocí. Propuštění z císařských služeb v roce 1630 muselo ctižádostivého příslušníka takové kasty smrtelně urazit. A Valdštejn opravdu mluvil o „veřejné potupě v Řezně“, prohlašoval, že „císař a jeho dům musí bolestně pocítit, jak urazil kavalíra“. „Zničím císaře i španělského krále,“ přísahal. Vypracoval plán, podle kterého měli Habsburkové opustit střední Evropu a stáhnout se do Špa-

nělska. Císař si měl ponechat pouze Tyrolsko a přední země, Čechy se měly znovu stát královstvím s voleným panovníkem a v říši měly být obnoveny poměry z období před rokem 1618. Aby dosáhl svého cíle, využíval Valdštejn každého prostředku, od vyjednávání s císařovými nepřáteli až po takzvaný německý mírový plán.

Omyl německé historické vědy

Navzdory Pekařovým důkazům a argumentům trvá Srbik na myšlence, že Valdštejn zradil v zájmu vyšší ideje. Kdo z obou vědců je blíž pravdě?

Čtenář se přikloní spíše k Pekařovi, a to nejen pro výklad Valdštejnovy osobnosti vycházející z českých kořenů. Ve prospěch jeho tezí hovoří i další argumenty: Císař se „umírněnému klidu zbraní“ nikdy nebránil, Valdštejn tedy nemusel osnovat nějaký samostatný mírový plán. Ale ještě závažnější okolností je to, že pokud by Habsburkové zmizeli ze střední Evropy, upadlo by Německo do obrovského chaosu, protože by bez pevné vlády domácího rodu bylo ztraceno. Pokud by byli vyhnáni (Valdštejn se stejným způsobem chystal vypořádat i s Wittelsbachy), nebylo by v celé německé říši jediného domácího rodu, který by ji byl schopen vlastními silami a prostředky ochránit. Za dvacet let po skončení třicetileté války se s novou intenzitou rozhořely války s Turky. Jak by se jim Německo ubránilo, kdyby nemělo habs-

burská vojska? Valdštejnovy plány zasazovaly smrtelnou ránu nejen Habsburkům, ale i samotnému Německu, celé říši.

Nepsané pravidlo historického výzkumu praví, že bez znalosti jazyka příslušné země nemůžeme plně proniknout do její historie. Ve vztahu k českým dějinám, právě pro dvojjazyčnost obyvatel země, bylo toto pravidlo nesčetněkrát porušováno. Němečtí badatelé se domnívali, že v případě českých dějin bohatě vystačí s německými prameny a s německou literaturou. Německé historické studie o Valdštejnovi včetně studie Srbikovy je usvědčují z osudného omylu. Německá díla nutně musela zůstat torzy. I přesto, že sám Pekař Srbikovu knihu vyzdvihl jako jednu z nejdůležitějších prací německé historiografie k Valdštejnově problematice.

Zapomenutý původ

Rainer Maria Rilke a Čechy

Malé šlechtické paláce postavené ve stylu trochu unaveného, pozdního českého baroka, sídla se šlechtickými znaky a obrazy svatých nad portály, jimiž uspěchaný člověk velkoměsta vrhne zběžný pohled do zeleně zahrad, které bezstarostně žijí svůj život obklopeny hradbou kamenných domů; kostel v josefínském stylu, připomínající spíše synagogu než křesťanský chrám, v němž i trpící Kristus na kříži hlavního oltáře působí trochu rozpačitě, dokonce spíš jako překážka mezi Bohem a člověkem; klášter už dávno opuštěný mnichy; tichá a úzká ulice – to je část Prahy, kde se narodil a rané dětství prožil Rainer Maria Rilke. Ovlivnila Praha senzitivní mysl dítěte? Zanechala stopy v jeho dalším životě? Byl jeho původ jen čirou náhodou? Překryly tento původ dojmy z putování, jež ho zavalilo do všech koutů světa?

Rilkův český rys

Znalec Rilkova díla narazí při studiu bohaté sekundární literatury na jednu podivnou skutečnost. O Rilkově vztahu

k Čechám se v ní dlouho vůbec nemluvalo. Rilkovi přátelé, vědci, obdivovatelé i zvědavci registrovali a hodnotili v jeho životě a díle s pílí sobě vlastní sebemenší maličkost ve vztahu k zemím, kde žil a tvořil, ať už to byla Francie, Rusko, Itálie, Španělsko nebo Švýcarsko. Co mohli analyzovat na Rilkově vztahu k Čechám kromě známých skutečností, že se tu narodil, napsal své první verše a pak odtud odešel, aby se už nikdy nevrátil? Asi by je zarazilo, že krátce před svou smrtí vzpomínal na Čechy jako na svou vlast nebo že se, ač rodilý Němec, označoval za Slovana. Teprve Peter Demetz se pokusil ve své knize *Pražská léta Reného Rilka* (René Rilkes Prager Jahre, Eugen-Diederichs-Verlag, Düsseldorf, 1954) vysvětlit osobnost básníka v duchu moderní psychologie na základě jeho původu, tedy pochopit ho jako dítě Prahy. Pro znalce podstaty českého hlavního města už není Rilke žádnou hádankou. Je totiž dokonalým Pražanem a dokonalým obyvatelem Čech.

Český rys prozrazuje jeho nadšení pro Rusko: nepřestává pro něj horovat jako pro svou pravlast. Stejného původu je i jeho láska k západní Evropě a jejímu centru Paříži, nemůže toto město „postrádat“ a „vděčí mu za to nejlepší, co napsal“; český rys nepostrádá ani jeho odpor k Německu, kde „nikdy nebyl rád“ a kde „se našinec skutečně cítí jako v cizině“; stejného ražení je i ošklivost pocíťovaná vůči starému Rakousku, o kterém „sotva může vypovědět, jak je mu tam všechno odporné“; stejného původu je však i tajná horoucí láska k onomu Rakousku, která se u něj projeví až po jeho

zániku. Tu náhle hovoří o „našem“ ubohém Rakousku, cítí vykořeněnost Rakušana, která mu „působí tak velikou bolest“.

České je i Rilkeovo odmítání baroka, vyjádřené autorovým negativním vztahem ke svému „kornetovi Rilkeovi“, téměř barokní skladbě, kterou nazýval improvizací a nemohl ji vystát, ačkoli patří k jeho nejkrásnějším dílům a byla čtena dokonce častěji než *Kniha hodinek* nebo *Elegie z Duina*. Tím je Rilke pravým obrazem své rodné země, která baroko považuje za nejtemnější období svých dějin, jež je třeba potírat, protože jí bylo vnuceno, ačkoli právě barokní umění a kultura z ní udělaly skvost západní civilizace. Podivné je jeho vyzdvihování jakési rodinné historické tradice, stojící na velmi vratkých základech. Na základě jakési pověsti tvrdíval, že Rilkové pocházejí ze starobylé korutanské šlechty. Znak ve Stavovském domě v Klagenfurtu prý patří jeho rodině. Nic z toho nelze z historických pramenů doložit, Rilke nicméně na této pověsti velmi lpěl. I v tom je však možné spatřovat odraz skryté české touhy po důležité roli na velkém divadle světa. Český je i jeho postoj k dějinám, jež jsou podle něj „jen utrpením. Utrpením kdysi, utrpením teď i utrpením potom.“ Česká je letargie, jíž se poddává a jež ho zároveň činí schopným stát se trpitelem dějin. Přijímá ji s potěšením, jen si naříká, že je „výlupkem nerozhodnosti“, zároveň však je šťasten a posílen ve vědomí, že má pro historii trpělivé pochopení. Český je Rilke i ve svém vztahu ke křesťanství, které mu jeho bigotní, úzkoprsá

a hysterická matka zcela určitě zprotivila. To ona je původcem jeho odporu ke křesťanskému náboženství. Jen z nenávistné lásky k ní, osobě spíše nekřesťanské, vznikly jeho výroky „buď pohanem, buď širou plání“ či „Bůh si z křesťanů pranic nedělá“. Český podíl na jeho vztahu ke křesťanství, kterému se „stále vášnivěji vzdaloval“, nelze přehlédnout ani přes množství křesťanských slov objevujících se v *Povídkách o Pánu Bohu*, v *Knize hodinek*, v *Životě Panny Marie* či v *Elegiích z Duina*. Také jeho vlast se křesťanství vzdálila, i když má tolik kostelů, klášterů a kaplí. Boží stánky ve staré vlasti – a Rilke se na pražské kostely (na malostranského svatého Mikuláše, svatého Tomáše, Pannu Marii Vítěznou, baziliku svatého Jiří i strahovský kostel, na svatého Ignáce a svatého Jiljí, svatého Kajetána, na kostel Všech svatých) rozpomíná velmi dobře – připadají mu však jako „kostely, které se na Boha pověsí jak utečenci a pak ho oplakávají jak polapené raněné zvíře“. Z Rilkova díla promlouvá tragédie, z níž až mrazí. Tragédie Čech.

Básník a provincie

Rilke není jen dítětem rodného města, je především dítětem svých „českých“ rodičů. Jeho otec byl zkrachovalý důstojník s maskou člověka velkého světa, uvnitř však nejistý a zlomený úředníček. Matka byla pyšná žena tvrdého srdce, bigotní, domýšlivá (oblékala se jako arcivévodkyně do

smutku) a zahořklá, protože se jí nesplnil sen o dámě velkého světa po boku slavného a úspěšného muže. V takové domácí atmosféře malý René vyrůstal.

Rozhodující vliv na něj po celý život měla hysterická matka. Vkládala do něj své sny tak urputně, že se jich už nikdy nezbavil, ba dokonce je i naplnil. Matka si přála, aby vedl život, jaký jí samotné dopřán nebyl. Jejím přáním bylo pohybovat se ve „vysokém“ světě aristokratů, ve světě, kde není třeba cokoli dělat, neboť stačí být známým a slavným. Vojenská kariéra, která by mohla ke splnění takového přání vést, mu zůstala odepřena a mladý René se ujišťuje, že jedinou cestou, která mu zbývá k naplnění snu, je cesta básníka. Je přesvědčen, že má talent, a pokouší se ho využít, jen aby se přiblížil k cíli, který mu matka vnutila. Jednoho dne však poznává, že sloužit může pouze svému talentu, nikoli pýše a ctižádosti, a vydává se vlastní cestou, po níž ho provází pevné úsilí, neomylný instinkt a nezměrná píle.

„Rainer Maria Rilke se později pokoušel Reného, své mladší Já, zapřít. Násilím zapuzoval myšlenky, že jeho velkolepému dílu předcházela osud Reného, pozoruhodný příběh mladého muže z provincie, který si za cíl svého života určil – navzdory překážkám doby a nepřejícnosti lidí – vypracovat se podle předem promyšleného plánu a dospět z talentu tísněného provinciálností, limitovaného skrovností jazykových prostředků a poháněného ctižádostivostí mládí k oslavovanému básníkovi. Rilkův podivuhodný, až dojemný výkon spočívá v tom, že se jako baron Prášil dokázal za vlast-

ní cop vytáhnout z bažin provinciálního života mladých let a chudičského jazyka,“ uzavírá svou knihu Peter Demetz.

Největší básník, kterého světu Čechy daly, nejúplnější naplnění podstaty své vlasti, která ho téměř nezná, leží pochován u hřbitovní zdi na malém horském hřbitůvku v Raronu ve švýcarském kantonu Wallis. Ještě za básníkovy života, krátce po skončení první světové války, mu předal československý vyslanec v Bernu československý pas. Mohl se tedy kdykoli vrátit do své rodné země. Několikrát do Prahy opravdu přijel, aby tu navštívil svou matku a staříčkou babičku, která ho dokonce přežila. Vždy se však do Švýcarska vrátil, a nakonec tu zemřel a byl i pohřben. V závěti zakázal, aby ho v hodině smrti navštívil kněz. Tak hluboké kořeny v něm zapustila nenávistná láska k vlastní matce.

Idea státu rakouského

Památce Františka Palackého

Čtrnáctého června 1798, kdy v malé moravské dědině spatřil světlo světa v rodině učitele František Palacký, český národ jako nositel dějin prakticky neexistoval. Po více než půldruhém století od jeho obrození se zdá, že už zase začíná jako subjekt dějin mizet, protože se stává pouhým objektem politiky. V onom mezidobí však tento malý národ zaznamenal takový vzestup k hospodářské, kulturní a politické samostatnosti, jaký v dějinách střední Evropy nemá obdoby.

Herderův odkaz a Palackého vize

Jak již bylo řečeno, když se Palacký narodil, český národ v historickém smyslu neexistoval. Ve srovnání s jinými malými národy (Poláky, Maďary nebo Chorvaty) neměl šlechtu, ve srovnání s Italy a Nizozemci neměl měšťanstvo, ve srovnání s Němci neměl literaturu a vědu, neměl dokonce ani jazyk, neboť o něm v případě slovanského idiomu, jež používala k dorozumívání amorfní masa poddaných venko-

vanů, jen těžko můžeme hovořit. U příležitosti otevření stolice české řeči a literatury na pražské universitě – sedm let před Palackého narozením – prohlásil ve své inaugurační přednášce Čech František M. Pelcl, profesor pověřený jejím vedením, že v Čechách se bude brzy hovořit německy, jako se dnes hovoří v Míšeňsku, Slezsku nebo Braniborsku. Zdálo se, že český národ pozvolna vymírá.

Tu se objevili zachránci, němečtí romantikové, a zejména Johann Gottfried Herder. Tento „apoštol Slovanů“ se domníval, že slovanské národy, které v minulosti vedly mírumilovný život s vysokou kulturou, jsou předurčeny svou nezkažeností k tomu, aby v budoucnu založily nové období humanity. Několik Čechů a Slováků studujících na německých universitách přineslo jeho učení do vlasti. Plamen se rozhořel. V národě povstalo několik básníků a z rolnického idiomu vytvořilo novočeský jazyk. Palacký poté převedl Herderovy myšlenky do praxe, z níž nakonec odvodil pro svůj národ politickou ideologii. Sepsal jeho historii, aby z ní příslušníky českého národa poučil, jak se tvoří dějiny, odhalil jim národní minulost, aby se z ní mohli dovědět, jak se má pracovat pro budoucnost, probudil národ z nočního spánku a vyvedl na denní světlo. Teprve tímto činem se český národ stal znovu historickou silou, uvědomělým národem, navracejícím se k roli historického subjektu. Český národ tak jistým způsobem vděčí Palackému za svůj život. Titul „otec národa“ mu tedy byl přiznán po právu.

Z Herderova odkazu přejal Palacký myšlenku, že národy

jsou morálními osobnostmi, které rostou, rozvíjejí se, mají přirozené právo na rovnoprávné soužití s ostatními a povinnost udržet se při životě. Navíc přejal i myšlenku, že Slované se vzhledem ke své minulosti mají přihlásit k ideálům humanity. Když převáděl tyto ideje do konkrétní české reality, znamenalo to pro něj, že Češi mají právo na rovnoprávné zacházení a udržení svého národa a že na sebe zároveň berou povinnost života v duchu humanity: Národní a humanitní program však je ohrožen tím, že Češi jsou malým národem vklíněným mezi dvě mocenské oblasti, německou a ruskou. Vlastní silou není materiálně, fyzicky, kulturně ani politicky schopen tento národ odolávat ani Němcům, odpůrcům jeho snah po zrovnoprávnění, ale ani Rusům, kteří zase nechápou jeho snahy po humanitě. Takový osud ale podle Palackého sdílí malý český národ se všemi ostatními malými národy usazenými podél Dunaje, jenž je jejich životodárnou tepnou. Pokud by však tyto národy přijaly ideály rovnoprávnosti, humanity a sjednotily se, staly by se podle něj mocností schopnou odrazet jakoukoli vnější agresi.

Taková unie už ale ve skutečnosti existovala – byla jí habsburská monarchie. „Zajisté, kdyby státu rakouského nebylo již odedávna, museli bychom v interesu Evropy, ba humanity samé přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil,“ napsal Palacký v roce 1848 frankfurtskému národnímu shromáždění. Tato slova ho proslavila, šířila se na tisících letácích, a bán Jelačić je dokonce nechal připevnit na praporce svých

chorvatských sborů. Národy podunajské monarchie se dobrovolně spojily k obraně proti tureckým nájezdům už v šestnáctém století. Tato aliance byla velkým dobrodiním, které Prozřetelnost národům udělila. Ale unie dosud zůstává absolutní monarchií, a proto musí být po probuzení národů přebudována ve spolek rovnoprávných národů v čele s panovníkem. Tak to Palacký chápal. Byl nejen přívržencem rakouské ideje, ale zároveň i přívržencem dynastie. Tyto národy může spojovat jenom jedna královská koruna. Střediskem unie nutně musí být Vídeň, protože je geografickým centrem všech těchto zemí. Taková unie může vzniknout buď na etnické bázi jako spolek národů, nebo na historické bázi jako spolek samostatných historických zemí, v nichž musí nastat zrovnoprávnění národů, jež tyto země obývají. Vedle ústředního parlamentu musí být vytvořeny parlamenty jednotlivých částí monarchie s rozsáhlými pravomocemi. Taková unie přinese všem národům blahobyt a rozvoj a malé národy se budou svobodně vyvíjet k politické svéprávnosti.

Říše se rozpadla, idea trvá

Bure Smuts byl velkým teoretikem britského commonwealth of nations, Slovan Palacký byl velkým teoretikem rakouského commonwealthu. Největší mozky staré monarchie pracovaly s velkým úsilím a s nasazením všech svých schop-

ností na tom, aby idea státu rakouského – jak ji Palacký zformuloval nejen ve své stejnojmenné knize, ale také v Psaní do Frankfurtu, v nejrůznějších časopiseckých a novinových článcích, ve svých projevech v panské sněmovně i v českém zemském sněmu a v neposlední řadě rovněž ve své závěti – došla svého naplnění. Palackého idea dozrávala pomalu, ale nebylo jí dopřáno, aby se naplnila. Vina zdaleka nebyla jen na jedné straně.

Politické proudy a hnutí tehdejší doby, jež určovaly veřejný život rakouských Němců a Maďarů, nechápaly odpovědnost, která jim v té době jako kulturně nejrozvinutějším národům v monarchii připadla, a vůbec nedbaly na následky svého postoje pro všechny obyvatele Podunají bez rozdílu kmenové příslušnosti: idea rakouského státu se plně neuskutečnila. Mezi rakouskými Němci nechyběly osvícené hlavy, které varovaly a ukazovaly správným směrem. Jedna z nich, důležitá osobnost rakouského liberalismu, Adolph Fischhof, pronesla ještě roku 1869 památná slova: „Žádný národ v monarchii nemá silnější prorakouské cítění než Češi, protože jen v tomto státě je důležitým faktorem veřejného života. Zánik Rakouska by byl i jejich zánikem. V Německu by časem zcela splynuli jako všichni Slované, kteří tam kdysi žili nebo ještě žijí, v Rusku by svou rasu možná zachránili, zato by však ztratili svou národní svébytnost.“ To už bylo dávno po zasedání říšského sněmu v Kroměříži, po říjnovém diplomu, po svolání mimořádného zasedání říšské rady v roce 1867, tedy po událostech, které pro

Čechy sice znamenaly naději, ale přinesly jim pouze zklamání.

V jednom bodě se Fischhof, jeden z nejprozíravějších rakouských Němců, s Palackým shodoval. Poznal, že má-li Rakousko přežít, je nezbytné, aby vytvořilo federaci národů, a důrazně to svým současníkům připomínal. Avšak vnitřní vývoj monarchie se ubíral jiným směrem a vyústil v dualismus. Obzvlášť maďarská politika odnárodňování nemadžarských národů byla podle Palackého „hnisající ranou, jež hrozí rozložit organismus monarchie“. Stárnoucího Palackého přepadaly hořké pochybnosti, zda monarchie zůstane zachována. Nedočkal se vyhlášení velkorakouského programu v roce 1905 z úst jednoho z rakouských lidových vůdců, jenž si nezadal s dr. Karlem Luegerem, ani oživení spravedlivého jazykového práva v Bukovině, italských Tyrolích a na Moravě, nedočkal se růstu ideje národnostního státu v Uhrách, ani plánů Františka Ferdinanda. Kdyby měla Evropa na pařížské mírové konferenci v roce 1919 opravdu zdatné politiky, uskutečnili by společně s národy habsburské říše „ideu státu rakouského“ a nerozbíjeli by ji jako děti hračku, kterou nemohou pochopit. Lidstvu by tím ušetřili druhou světovou válku a její následky.

Palacký tušil, že pokud se stará monarchie rozpadne, dojde k velké tragédii. A nemýlil se. Masarykův stát, který sliboval samostatnost výhradně Čechům, se opíral o spojenectví s některými západními velmocemi a ukázal se jako neudržitelný. Benešův stát, který se o totéž pokoušel spoje-

nectvím na Východ, svou svobodu rovněž nedokázal uhájit. Politická náhražka podunajské monarchie, Malá dohoda, se stejně jako kdysi staré Rakousko neudržela v silných poryvech politických bouří. Takže zůstaly dvě staré známé možnosti – připadnout k Německu, nebo na Východ. Palacký tvrdil, že v obou případech jsou Čechy pouhou planetkou, která musí kroužit kolem mocného Slunce. V takovém případě dával přednost spojenectví s Východem, protože měli národ zaniknout, pak raději v slovanském než v německém státě. Pokud by ale žil ve dvacátém století, zformuloval by druhou část své alternativy určitě jinak. Vzpomeňme však ještě na jeho jiná slova: „Pozvedám-li zrak přes hranice Čech, jsem přirozenými i historickými okolnostmi nucen zamířit ho do Vídně a tam hledat centrum, jež by zajistilo a ochránilo mír, svobodu a právo mého národa.“

Žijeme ve vyšinuté době. Napraví Boží všemohoucnost, co lidé zničili svou pošetilostí a slepou záští? Idea státu rakouského, i když ji lidé nedokázali naplnit, žije dál jako vpravdě nesmrtelná evropská mírová idea.

Tragické důsledky jedné bitvy

3. červenec 1866 – porážka Rakouska u Hradce Králové

V Čechách se válčilo často. Lidé tu krváceli v bitvách, které na dlouhá staletí rozhodovaly o osudu mnoha zemí. Pověstnou byla bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620, ale pro Rakousko, střední Evropu i vzdálenější oblasti našeho kontinentu přinesla dalekosáhlé a převratné změny jiná bitva. Třetího července 1866 se u Hradce Králové utkala pruská a rakouská vojska. Vrchním velitelem Rakušanů byl polní zbrojmistr Ludwig von Benedek, pruským vrchním velitelem hrabě Helmuth Moltke, který v roce 1870 vybojoval Prusku a jeho spojencům ve válce proti Francii vítězství u Sedanu. Lítý boj Rakousko prohrálo a muselo nést mimořádně těžké následky své porážky. Definitivně opustilo Německo a Itálii, čímž si ulomilo svá dvě velká křídla, jimiž zasahovalo jižním a západním směrem do evropského kontinentu. Stále více tak pohasínala naděje, že se na velké rozloze podaří vybudovat jakousi moderní formu Svaté říše římské – nadnárodní společenství států, jež by bylo pro Evropu nadlouho zárukou míru.

Prolog

Pruský kancléř Bismarck válku proti Rakousku plánoval delší dobu. Už jako pruský vyslanec napadal na zasedáních Spolkového sněmu ve Frankfurtu rakouskou politiku. Po roce 1862, kdy se stal pruským kancléřem, své útoky proti Rakousku ještě zesílil. Chtěl vytlačit Rakousko z německé politiky, rozpustit Německý spolek, a dovést tak celé Německo do pruské náruče. Jeho plánům bohužel napomáhaly i nevhodné kroky rakouských politiků. V roce 1859 prohrálo Rakousko válku proti Sardinii spojené s Francií; lépe řečeno: Rakousko se předčasně stáhlo, protože ji považovalo za prohranou. Následkem této prohrané války bylo zavedení parlamentního systému. Liberálně naladěná veřejnost totiž spatřovala příčinu porážky z roku 1859 v absolutistickém režimu a zasloužila se o jeho pád. Přitom právě tento režim disponoval mimořádně schopnými státníky, kteří v mnohých oblastech státního života podávali obdivuhodné výkony. V monarchii se začal uplatňovat parlamentní systém, v němž hlavní slovo měli liberálové. Jejich prvním činem bylo oslabení armády. O financích na armádu totiž rozhodoval právě nově zavedený parlament a liberálním politikům se zdálo, že šetřit na armádě představuje nejsnazší způsob, jak udržet finanční sílu monarchie. Zatímco tedy Rakousko neustále odzbrojovalo, v Prusku probíhal opačný proces – vybavení armády za značných finančních nákladů novou zbraní: puškou zadovkou, která sice neměla takový

dostřel jako rakouská předovka, ale střílela třikrát rychleji. Zadovku sestrojil i v Rakousku v roce 1865 zbrojní inženýr Josef Werndl, který ji ihned nabídl armádě, ale i tady neblaze zasáhl parlament, který přes výzvy vojenských kruhů neuvolnil na její zavedení potřebné finanční prostředky.

Vnější podnětem k vyhlášení války byly spory mezi Pruskem a Rakouskem o Šlesvicko-Holštýnsko. Tato dvě vévodství v severním Německu obsadily obě mocnosti v roce 1864. Gasteinskou smlouvou se spory ještě načas urovnaly, když ji ale Prusko obsazením Holštýnska porušilo, zmobilizovalo Rakousko armádu Německého spolku. Prusko ze spolku vystoupilo a 19. června 1866 vyhlásilo Rakousku válku. Na stranu Rakouska se postavily téměř všechny německé státy střední velikosti jako Hannoversko, Bavorsko či Württembersko, po pruském boku stanulo jen několik malých státek z Durynska. „Na rakouské straně“ je ovšem výraz velmi nadnesený, protože spojenci, s výjimkou Saského království, se na válce nijak nepodíleli. Bismarckovi se ale podařilo na stranu Pruska získat Itálii, takže monarchie musela vést válku na dvou frontách. Na velitele Severní armády, jež měla bojovat proti Prusům, aspiroval císařův strýc, arcivévoda Albrecht, syn vítěze z bitvy u Aspernu. Císař však jeho přání nemohl vyhovět, protože Benedekova obliba v armádě, v tisku, u liberálních politiků i ve veřejnosti byla poté, co v roce 1859 dovedl v bitvě u Solferina rakouskou armádu k dílčímu úspěchu ve válce proti Sardinii, nesmírně velká. Benedek přijal velení Severní armády se smíšenými

pocity, protože věděl, že pruská armáda má nad Rakušany převahu. Když bylo Rakousko u Hradce Králové skutečně poraženo, svalovali všichni vinu na císařovo rozhodnutí – Benedeka měl raději jmenovat velitelem italské fronty, protože „v Itálii zná každý strom“. Znat každý strom ve svém rájónu je možná dobré pro četníka, ale pro vojevůdce to určitě není zárukou vítězné bitvy. Napoleon před rokem 1805 na Moravě nikdy nebyl, a u Slavkova přesto zvítězil. Podobným příkladem může být i princ Evžen Savojský. Bitvu u Hradce Králové prohrál Benedek hlavně proto, že rakouská armáda byla špatně vyzbrojena a on sám možná málo riskoval. Velkého vítězství lze dosáhnout zřejmě jen tehdy, když je vojevůdce ochoten hrát vabank – příkladem nám může být vítězství prince Evžena v bitvě u Bělehradu v roce 1717.

Krvavá řež

U Hradce Králové stálo proti sobě v poli na půl milionu mužů. Prusové měli jednoznačnou převahu díky svým novým jehlovkám, Rakušané měli lepší dělostřelectvo. To však bohužel bylo do bitvy nasazeno jen částečně. Bitva se odehrávala v blízkosti Hradce Králové, po pravé a levé straně silnice vedoucí do Jičína, kdysi hlavního města Valdštejnova Frýdlantského vévodství. Podél silnice se z obou stran rozkládají velké lesy, Hora a Svíb. Tam se utábořili Prusové. Kdyby Benedek nečekal na jejich útok, který začal kolem

osmé hodiny ráno, a po příkladu prince Savojského u Bělehradu zaútočil sám už za ranního rozbřesku, třeba ostřelováním pruských pozic rakouským dělostřelectvem kolem třetí hodiny ranní, zavládl by v pruském ležení takový zmatek, že by se válečné štěstí na jeho stranu přiklonilo už v jedenáct hodin dopoledne, a ne až v jednu po poledni. To se skutečně stalo, ale bylo už příliš pozdě. Do bitvy totiž zasáhla dorazivší armáda pruského korunního prince, napadla odkrytý pravý bok rakouské armády a rozhodla bitvu ve prospěch Prusů. Proti nim sice ještě odvážně vyrazila rakouská pěchota, ale zakrátko byla odražena pruskými oddíly, vybavenými zadovkami, a majícími tedy převahu ve výzbroji. Rakouská vojska bitvu prohrála, těžké ztráty však utrpěli i Prusové. Tři dny nebyli schopni Rakušany pronásledovat, což Benedekovi umožnilo převést svou armádu včas přes Dunaj, tvořící v tuto chvíli přirozenou obranu proti nepříteli.

Ztráty a neštěstí

Bitva u Hradce Králové zasáhla výraznou měrou nejprve do osudů Itálie. Rakušané se z ní začali stahovat už v roce 1859. Tehdejší válku vyvolali spíše svévolně. Diplomatically byla špatně připravena a vojensky neobratně vedena. Nakonec byla ukončena předčasným mírem, i když monarchie měla i po prohrané bitvě u Solferina ještě šanci se v Itálii udržet. Za rok po bitvě prozradil Napoleon III. vé-

vodovi z Coburgu, že jeho armáda vyšla z bitvy v daleko horším stavu než rakouská.

I po prohraných bitvách u Magenty a Solferina byla pro Rakušany situace stále příznivá, vřít to však začalo v Německu. Habsburská monarchie byla vůdcem Německého spolku a její ohrožení Francií bylo ohrožením samotného Německa. Německý spolek proto zmobilizoval šest armádních sborů k pochodu do Porýní, což mělo být hrozbou adresovanou nepříteli. Rakušané se pak měli stáhnout do prostoru, podobně jako Radecký v roce 1848, chráněného čtyřúhelníkem pevností, kde by byli prakticky nenapadnutelní. Napoleon III. tak neměl v ruce žádné triumfy, a tak začal licitovat: nabídl Františkovi Josefovi „laciný“, ve skutečnosti ale velmi drahý mír, jehož cenou byla Lombardie – a František Josef tuto „nabídku“ přijal a italského území se vzdal.

Rok 1859 představuje pro Itálii počátek neblahého vývoje, jenž se dovršil bitvou u Hradce Králové. Rakousko ztratilo Benátsko, které připadlo nové Itálii. I největší přívrženci „risorgimenta“ dnes otevřeně přiznávají, že po ústupu rakouské správy z Itálie – byla prý nejspravedlivější, jakou kdy Itálie zažila, soudí jeden novodobý italský historik – následoval kulturní pád italského národa. To však ještě nebylo to pravé neštěstí, jež následovalo po Magentě, Solferinu a válce z roku 1866, kterou mimochodem Itálie prohrála na všech frontách. Toto neštěstí spočívalo v něčem jiném: Itálie dlouhé roky horečnatě směřovala k jednotě. Otázkou bylo, kdo ji uskuteční, jestli to budou konzervativní síly,

uměření liberálové a přívrženci církve, nebo radikálové, svobodní zednáři a přívrženci Garibaldiho, Mazziniho a Cavoura. Bitva u Hradce Králové rozhodla ve prospěch poslední skupiny. Itálie se tak propadla do nacionálního šovinismu s proticírkevními rysy, který ji dovedl až do krvavé náruče Mussoliniho, posledního velkého žáka Mazziniho. Proto je italská katastrofa z roku 1945 ještě důsledkem rakouské porážky z roku 1866.

Vítěznou bitvou u Hradce Králové získalo Prusko zásadní převahu. Válku však ještě nevyhrálo, jeho situace byla naopak navýsost povážlivá. Po vítězstvích rakouských vojsk u Custozy 24. června 1866 a Lissy 20. července 1866 nad Itálií ztratilo podporu tohoto svého dosavadního spojence. Rakouská armáda se stáhla za Dunaj a navíc vyvíjela novou zbraň, která Prusům mohla nadělat tolik starostí jako Rakušanům pruské jehlovky. V pruském táboře propukla chole-
ra a ztráty na životech, které si vyžádala, brzy převýšily počet obětí z bitevního klání. Rakušanům se naskytla příležitost ustoupit až do uherských nížin. Bismarck se obával, že se ztráty způsobené epidemií vpádem do Uher ještě zvýší. Jeho politika „vrážení dýky do zad“, rozeštvávání jednotlivých národů proti monarchii, měla částečný úspěch pouze u Maďarů, kde se dokonce projevila postavením vojenského sboru uherských renegátů, kteří bojovali po boku Prusů. Neuspěla u Čechů, Chorvatů ani u Rumunů, jež se rovněž pokoušel získat. Tyto národy však neměly zájem opustit svou bezpečnou rakouskou vlast. Do nebezpečné Bismarc-

kovy hry se vmísil i francouzský císař Napoleon III. Za intervenci proti Rakousku vyžadoval odstoupení několika dobytých pruských území. Tu přepadly Bismarcka starosti: Co by se asi stalo, kdyby se dunajská monarchie skutečně rozpadla? Odpověď byla nasnadě: Zavládl by všeobecný chaos, protože z Berlína nelze bez obtíží vládnout německým oblastem Rakouska ani samotné Vídni. Jedinou možností, jak tomu zabránit, bylo nabídnout Rakousku „laciný“ mír, to znamená mír bez územních požadavků, a spokojit se s finančním odškodněním. Pruský král, patrně na nátlak armády, která se už viděla ve vítězném pochodu po vídeňské Okružní třídě, jeho plán rozhodně odmítl. Bismarck namítal, že takovým postupem Prusové hrubě urazí rakouský smysl pro čest a vnutí Rakušanům myšlenku na odvetu. Stejně tak odmítal králův požadavek, aby Prusko okupovalo část rakouského území. Když pak pruský král požadoval alespoň část Saska, své „ne“ řeklo zase Rakousko. Sasko bylo totiž jeho jediným věrným německým spojencem. Proto Rakousko prohlásilo, že pruské nároky nemůže akceptovat a že ve válce bude pokračovat. Z takového vývoje lze soudit, že Bismarck situaci ve své zemi neodhadl. Konflikt mezi ním a králem se vystupňoval natolik, že Bismarck podal demisi. Teprve korunnímu princi, Bismarckovu přívrženci, se podařilo krále přemluvit, aby kousl do kyselého jablka, jak sám prohlásil, a Bismarckovi ustoupil.

— Dunajská monarchie však přesto zaplatila za mír uzavřený v Praze vysokou cenu. Musela souhlasit s rozpuštěním

Německého spolku. Porážkou u Hradce Králové přišla habsburská monarchie o obě svá křídla: po odstoupení Benátska novému státu opustila Itálii a stáhla se z Německa. Tak byla zmařena příležitost k vytvoření nadnárodního společenství států a národů – jakési moderní formy Svaté říše římské – na velkém území, což by bylo zárukou trvalejšího míru v Evropě. Papežský státní sekretář Antonelli měl pravdu, když – jakmile byl informován o rakouské porážce u Hradce Králové – zvolal: „Casca il mondo! (Svět se rozpadá!)“

Rok 1866 byl ale neštěstím také pro německý národ. I tam sjednocení viselo ve vzduchu. Už v roce 1848 se o něj ve frankfurtském kostele svatého Pavla pokoušely liberální síly, v roce 1863 je pak následovala německá knížata. V obou případech sjednocovacím snahám zabránilo Prusko. Po bitvě u Hradce Králové je však vzalo do svých rukou. Samostatné německé země se prakticky přes noc staly pouhými pruskými provinciemi, a co bylo ještě horší, německá politika začala nabývat pruských rysů. S nimi přibývalo i neštěstí německého národa. Sám Bismarck si jednou povzdechl: „Měli bychom Prusko poněmčít, a ne Německo popruštit.“ Jenže to byl on, kdo německý národ svedl na cestu krve a řinčících zbraní, která ho dovedla k jedné z největších katastrof německých dějin a ke kapitulaci v roce 1945. I porážka německého národa v roce 1945 úzce souvisí s porážkou Rakouska na českém bitevním poli.

Hradec Králové roku 1866 však zdaleka nebyl koncem v sérii neštěstí. Následoval rok 1867 a vyrovnání Rakous-

ka s Uhrami. Uherská otázka byla v revolučních letech 1848–1849 vyřešena násilím. Tím se však žádný problém nesprovodí ze světa. Od té doby směřovalo řešení uherského problému překotně ke svému spravedlivému konci. Uherská aristokracie, které vydatně pomáhala i krásná císařovna Alžběta, vystavila Františka Josefa tak silnému nátlaku, že mu nakonec podlehl. Jako král uherský podepsal 15. března 1867 vyrovnání se zástupci Uher. Rakouská polovina říše k jednání vůbec nebyla připuštěna, což byla velká škoda, protože některé podmínky vyrovnání by pro Rakousko, tudíž i pro celou monarchii, a dokonce i pro Uhry samé, mohly dopadnout mnohem příznivěji.

Vyrovnáním z roku 1867 se Uhry staly zcela samostatným státem. Oběma částem říše zůstal společný pouze panovník, armáda, finance a zahraniční politika. Výbory obou parlamentů každoročně projednávaly takzvané společné záležitosti, především vojenské a finanční otázky, dvě oblasti, v nichž uherská strana rakouské polovině říše a celé monarchii svou sobeckou politikou dokázala připravit nejednu horkou chvíli.

Tři možnosti vývoje

Dualismus, který vytvořil „monarchii na výpověď“, bývá často označován za největší neštěstí habsburského státu. Ne- ní to tak úplně pravda. Monarchie stála po porážkách u Sol-

ferina a Hradce Králové před třemi variantami svého dalšího vývoje. V prostoru, který jí ještě zůstal a v němž žilo jedenáct národů, z nichž žádný nebyl natolik silný, aby mohl existovat samostatně, mohla vytvořit poslední nadnárodní říši, jejíž první formou mohl být již zmiňovaný spolek národů, commonwealth of nations. Tak chtěl monarchii přetvořit už v roce 1848 kroměřížský říšský sněm. Jeho rozhodnutí však nikdy nevešla v platnost. Tento plán se pro rakouskou polovinu říše znovu objevuje v roce 1899 v brněnském programu sociální demokracie, a pak naposledy v proklamaci císaře Karla ze 16. října 1918, která však nebrala ohled na historické zemské hranice a země prakticky rušila. Jenomže rakouské země se zrušit nedají, na to jsou příliš silnou realitou, jak se ostatně ukázalo v letech 1918 a 1945, kdy právě tyto země znovuzakládaly Rakousko.

Druhou variantou bylo přetvoření Rakouska ve spolek samostatných zemí, jež by všem národům žijícím na jejich území garantovaly absolutní rovnoprávnost. Příkladem takové varianty bylo takzvané moravské vyrovnání z roku 1905, po němž následovalo v roce 1910 bukovinské a v roce 1914 haličské vyrovnání. Jistě bychom se dočkali i dalších, kdyby nevypukla světová válka. Velkou neznámou zůstává jen připojení Uher k této „moravské cestě“.

Třetí variantou by byla mohla být přeměna Rakouska na způsob Spojených států, což by vyžadovalo celou řadu různých vyrovnání podobných rakousko-uherskému z roku 1867 a následnému uhersko-chorvatskému z roku 1868.

Zákonitě by muselo následovat vyrovnání české, případně polské či jihoslovanské. Náznaky k takovému řešení tu už byly: Poláci měli od roku 1870 v Haliči něco jako polské království, v roce 1871 byl učiněn pokus o obnovu českého státu, v roce 1908 se anexí Bosny a Hercegoviny přiblížilo vytvoření jihoslovanského státu v rámci monarchie. Podle slov uherského ministra Krisoffyho bylo rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 prvním krokem k federalizaci monarchie ve spolek „spojených států a národů“. Monarchie bohužel další krok už nikdy neudělala, a to hlavně kvůli uherské vládnoucí vrstvě, která se za čilé podpory rakouských Němců snažila ze všech sil, aby k žádnému dalšímu vyrovnání už nedošlo. Byli to totiž Maďaři, kdo zabránil českému vyrovnání a získání Srbska v osmdesátých letech, byli to Maďaři, kdo přitlačil Chorvaty ke zdi, byli to Maďaři, kdo vymazal Sedmihradsko z mapy, byli to Maďaři, kdo nemilosrdně utlačoval všechny národy Svatoštěpánské koruny, ačkoliv právě Maďaři přijali už v roce 1868 vynikající zákon o národnostních otázkách.

Období po roce 1867 vyplňují komplikované pokusy o další kroky, jež měly následovat po přijetí dualismu, aby se dunajská monarchie proměnila v domov, v němž by se dobře cítily a pod jejíž mateřskou ochranou by vzkvétaly všechny národy, které ji obývaly. Několikrát se zdálo, že vytoužený cíl už je na dosah ruky, protože většina národů si byla dobře vědoma významu monarchie pro svůj růst.

Naděje pohasly

Rumun Aurel Popovici napsal: „Vklíněny mezi dva největší národy Evropy, Rusy a Němce, mohou malé národy žijící v habsburské říši zajistit svou vnější bezpečnost a vnitřní svobodu pouze v pevném svazku s monarchií.“

S velkými nadějemi a s očekáváním zásadních změn v monarchii se zraky všech upíraly na následníka trůnu Františka Ferdinanda. Hodně se šušovalo o jeho plánech. Ve všech korunních zemích rakouské poloviny říše, kde žily alespoň dva národy, mělo být zavedeno vyrovnání „po moravském způsobu“. Byl vymyšlen plán, jak postupovat proti Maďarům, kteří bezostyšně utlačovali Slováky, švábské Němce a Rumuny žijící na jejich území – následník trůnu měl rozpouštět uherský sněm tak dlouho, dokud by se v něm neustavila většina, která by v zemi prosadila více demokracie a zabezpečila větší práva jednotlivým národům.

Dvacátého osmého června 1914 tyto naděje pohasly. Nacionalismus zvítězil u Solferina, u Hradce Králové, v roce 1867 a nyní zvítězil znovu činem mladého Srba, který proti Františkovi Ferdinandovi pozvedl vražednou zbraň a zasáhl ho. Chroptěním smrtelně zraněného arcivévody začala agonie monarchie.

V roce 1918 se „tato skvělá monarchie“, jak ji označil princ Evžen, rozpadla. „Co vznikne na tom místě Evropy, které od Tyrol až k Bukovině teď vyplňuje rakouský stát?“

ptal se kdysi Bismarck. „Všechny nové útvary v tomto prostoru se stanou jen místy latentní revoluce.“

„Velkou tragédií (první světové války) bylo zničení rakousko-uherské monarchie,“ píše ve svých pamětech Winston Churchill. „Po staletí umožňoval tento zbytek Svaté říše římské značnému počtu národů společný život, výhody kolektivní bezpečnosti i volného obchodu. Žádný z nich dnes nemá sílu a dostatek energie, aby sám vzdoroval vzrůstajícímu se Německu a Rusku... Balkanizace jihovýchodní Evropy postoupila rychlým tempem... Neexistuje jediné národní společenství nebo provincie bývalé habsburské říše, kterým by dosažení nezávislosti nepřineslo utrpení, jaké je podle starých básníků a teologů připraveno v pekle zavrženým.“

„Odtrhnou-li se Uhry od Rakouska, zemřou bez naděje na vzkříšení,“ napsal kdysi velký Maďar Ferenc Deák. Uhry šly svou vlastní cestou.

„Extra Austriam non est vita (Mimo Rakousko není života),“ řekl kdysi Čech Kaizl. Čechy šly svou vlastní cestou.

„Představte si Rakousko rozpuštěné do množství republik a republiček, jak vítaný základ pro ruskou universální říši,“ varoval kdysi moudrý Palacký.

Jednotlivé části monarchie se vydaly svou vlastní cestou a doufaly, že je to cesta ze „žaláře národů“ ke svobodě. Jednoho krásného dne se však „osvobozené“ národy probíraly a zjistily, že se nalézají pod klenbou „ruské universální říše“. Poznaly, že se ve skutečném „žaláři národů“ ocitly

teprve teď. Nebýt porážky u Hradce Králové, nikdy by k tomu nedošlo.

Jen kmenová země dunajské monarchie, bývalá Východní marka, jako zázrakem zůstala uchráněna probuzení v žaláři národů. Za tuto skutečnost nemůže být Rakousko nikdy dost vděčno.

Vzpomínka na všechny zapomínané

Goll a Pekařův hold zvěčnělému císaři

Osmého července 1929 zemřel Jaroslav Goll, c. k. dvorní rada, emeritní profesor novějších dějin na pražské české universitě, doživotní člen rakouské Panské sněmovny. Po roce 1918 patřil tento velikán českého národa k těm, na které se mělo zapomenout, proto jeho smrt v roce 1929 česká veřejnost sotva zaznamenala.

Jaroslav Goll se narodil v roce 1846 v Chrudimi jako syn lékaře. Po absolvování gymnasia studoval na universitách v Praze a Heidelbergu, kde k jeho učitelům patřili Václav Vladivoj Tomek, Georg Waitz nebo Konstantin Höfler. Po ukončení studií cestoval po Evropě, v Německu, Holandsku a Anglii se seznámil s národní literaturou, kulturou i hudbou. Už v roce 1885 se stal profesorem historie na české Karlo-Ferdinandově universitě, která vznikla v roce 1882 rozdělením pražské university na českou a německou část. Pro český národ byl učitelem a vychovatelem neobyčejného významu.

„Otec národa“ Palacký zpopularizoval Herderovu slavnou tezi o mírumilovných Slovanech a zlých Germánech a vštípil tak svému národu realisticko-utopické historické uvažování, podle něhož byli Češi demokraticky smýšlející jedin-

ci a Němci feudálové. Jaroslavu Gollovi, který proslul jako mistrovský analytik historických pramenů, jenž odmítá jakékoli romantizující iluze, se podařilo u velké části české inteligence probudit pochybnost vůči Palackého utopickému myšlení. V kritickém duchu vychovával i své žáky, mezi něž mimo jiné patřili Kamil Krofta a Max Dvořák. Gollova teze o „historickém výzkumu oproštěném od iluzí“ musela zasáhnout i oblast politiky, protože právě české politické myšlení devatenáctého století bylo romantizujícími historickými iluzemi zasaženo nejvíce.

Palacký totiž zanechal svému národu rozporuplné dědictví i v politickém myšlení. V roce 1848 prohlásil, že kdyby nebylo Rakouska, museli bychom ho vytvořit, později zase národ přesvědčoval, že existoval před Rakouskem a bude i po něm. Goll naopak prosazoval myšlenku silného Rakouska, které českému národu prospěje více. Zastupoval v Čechách žlutočerné barvy a věřil, že každý, kdo to s národem myslí upřímně, musí být stoupencem silné monarchie. Vyznával tady stejnou myšlenku jako Ferenc Deák v Uhrách, který prohlásil, že Uhry navždy zahynou, odtrhnou-li se od Rakouska.

Přišel rok 1918. Vypadalo to, že se Goll zmýlil. Na přesvědčeného Rakušana proto plnou vahou dopadl hněv nových mocipánů. Průzračnému charakteru toho moc udělat nemohli, tak nad ním alespoň vyhlásili národní klatbu. Goll všechna protivenství snášel s typickou velkorysostí, ze svých myšlenek a názorů však neustoupil.

Učitelovo krédo vyslovil žák

Ve stejném táboře se ocitl i největší český novodobý historik, Gollův žák Josef Pekař, který zemřel počátkem roku 1937 ve věku šedesáti sedmi let. Důkazem jeho pronikavého historického myšlení je řeč, kterou na české Karlo-Ferdinandově universitě pronesl po smrti císaře Františka Josefa I. Ocitujme z tohoto pozapomenutého svědectví několik odstavců:

„Doba císaře Františka Josefa náleží minulosti. Objímá skoro sedm desíletí – tedy řadu let tak dlouhou, že jí nedosáhlo panování žádného z našich starých králů. A nejen rozpětím časovým – také obsahem, také bohatou a všestrannou plností a osudovou velikostí svého dějstva má v dějinách našich států málo sobě podobných. Podivuhodná je její uzavřenost v ohledu obecně vývojovém: počíná se zajisté roku 1848, kdy mladá svoboda poprvé postavila národy našich zemí na zápasné místo dějin, proměňivši rázem a trvale středověkou podstatu monarchie, a končí se uprostřed největší a nejhroznější války, kterou poznala Evropa, války, která bude nezapomenutelnou hranicí vývojovou všemu světu. Ona konečně nejen ve válce se končí, ale i ve válce počíná: s mečem v ruce ujal se osmnáctiletý jinoch vlády, a s mečem v ruce jako kmet zemřel. Tenkrát roku 1848 a 1849 bylo mu vybojovat si znovu svou říši, jejíž valná část byla zachváčena vnitřním odporem, a obnoviti autoritu koruny, otřesenou revolucí; na sklonku dní jeho dal mu osud

hájit v zápase opravdu gigantickém celistvosti říše proti koalici přemocných zahraničních nepřátel. Revoluční hnutí roku 1848–1849 ukázalo poprvé, jak mnohé a mocné, zdánlivě nesrovnatelné nesnáze skrývá v sobě vnitřní situace monarchie; světová válka obnažila neméně otevřeně všechna nebezpečí jejích vztahů vnějších.

Tu i tam bylo tajemnou silou, která přede vším jiným rozpoutala bouři, *cítění národní*, a jím nesené politické a historické ideály. Tento nejhlubší historický motiv dějin novodobých vystupoval v rozličných formách, podle kulturní a politické síly a historické a geografické situace zúčastněných národů: u jedněch vtěloval se v ideální snahu po vybavení z národního útisku, po rovnoprávnosti neb obnově práv historických, u jiných sílil v egoismus, jenž chtěl utvrditi své panování – až konečně u zvlášť silných a mocných rozvinul se ve výbojnou touhu imperialistickou, ovládající velké horizonty a bohatě nasycené motivy hospodářskými. A v zápase s tímto přemocným principem tvůrčím neoctl se František Josef ovšem pouze na počátku a na sklonku své vlády, ale s ním bylo mu zápoliti a vyrovnávati se po všechna dlouhá léta jeho panování, a to stejně v politice vnitřní jako zahraniční. Hledati-li bude jednou historik vrcholnou formuli, která by vystihla základní rys, shrnula v sobě obsah i zákon historického dění doby Františka Josefa, najde ji v zápasu a vyrovnávání dynastického principu s principem národnostním...

Nebylo panovníka, jež by osud byl postavil před problé-

my tak nesnadné, jemuž by bylo zápoliti se situací tak sple-
titou a takřka beznadějnou a vésti boj s dvěma generacemi
po sobě, někdy vskutku doslova s otci i syny. Na fakt tento
tuším třeba při posuzování doby Františka Josefa položit
důraz zvláštní. Podivuhodný byl způsob, jak snažil se pa-
novník nesnáze překonati a vyrovnávající a prostředkující
moci koruny, jakožto vrcholného útočiště práva, v zápase
národů o spravedlnost nebo panování, zjednati průchod.
Cesta strohé, neoblomné setrvání při jediném princi-
pu, jediném řešení nebo pojetí státu zdála se z mnohých
důvodů neschůdnou. Panovník se rozhodl pro cestu nená-
hlé úpravy, přizpůsobující se mocenským poměrům stran,
pravidlem ráz kompromisu, někdy povahu pokusu mající,
ale nezapomínající na toho, komu bylo ukřivděno a ve
vhodné chvíli i jeho přesvědčující o laskavé péči srdce je-
ho. Kdo by na základě konkrétního studia chtěl uvažovati
o problému poměru sil individuálních a kolektivních v dě-
jinách, našel by v historii Františka Josefa materiál velmi
cenný – poznal by sice, že jednotlivec je dějinným činitelem
daleko větší váhy než chce připustiti pozitivistická teorie,
ale že i moc toho, jenž z výšin trůnu zdánlivě neobmezeně
váže vůli milionů, je poutána ohledy, ano bývá i nucena
sloužiti kompromisům, jimž vzpírá se někdy svědomí, jindy
srdce. Zvěčnělý panovník prožil nejednu takovou těžkou
zkoušku, nejedno loučení s drahými mu ideály. Ale jeho
svěžest duševní poskytla mu dar tak vzácné přizpůsobivos-
ti, že bez hořkosti a plně oddán požadavkům nové situace,

pracoval dál na životním díle svém, díle, jež lze nazvati dílem vyrovnání. Slovo to vrací se nám znovu a znovu v dějinách jeho, víže se k velkým aktům státoprávním i k velkým náběhům o ně, víže se k přčetným pokusům, jak urovnati spor mezi národy – a jako dojemná prosba, takřka jako modlitba zní k nám ze slov, jimiž se panovník loučil s Prahou v dubnu roku 1907: *Mým nejtoužebnějším přáním bylo by viděti, jak padají hradby, které rozdělují dosud národy a zadržují plné rozvití jejich bohatého nadání, zadržují i rozvoj moci státní. Pokládal bych za nejvyšší štěstí, kdybych já, jenž jsem procítil spolu všechny hořkosti zápasu, mohl také jednou účasten býti radostí národního smíru...*

Není-li tragické, že tento kníže, jenž s takovou horoucností vztahoval ruce po vidině národního míru, umřel uprostřed nejlítějšího vraždění národů!...

Plodem této periody nebyvalého rozmachu tvůrčích sil společnosti, sil národů i státu, periody, jež v jedno spadá s dobou Františka Josefa, je i veliký *rozvoj našeho národa*. A lze říci snad: především rozvoj našeho národa. Neboť u něho – nepřihlížíme-li k Maďarům – je rozdíl toho, čím jsme byli roku 1848 a čím jsme dnes, nejpozoruhodnější. Převážná část toho, čím žijeme a pyšníme se jako národ kulturní, byla nám dána v této době – v tom i naše velká minulost a s ní její národněpolitické ideály; generace doby předchozí byly si zajisté jen nedokonale vědomy souvislosti se slávami, touhami a bolestmi předků. Není důvodu, abychom přezírali, čím přispěla k tomuto rozvoji vůle své-

pomoci, k níž odedávna vychovávaly národ náš těžké podmínky jeho existence. Ale výsledek tohoto úsilí nebyl by tak požehnaný, kdyby nebylo podporováno státnickým porozuměním zvěčnělého mocnáře, porozuměním pro právo potlačených a o lepší budoucnost svou usilujících národů. Jeho Veličenstvo s laskavou péčí sledovalo rostoucí pokroky naše: první císařský ministr vyučování, hrabě Lev Thun, prolomil výhradné panství němčiny na střední škole a razil právu češtiny cestu i na Slovensku; první občanský Čech, jenž roku 1867 byl jmenován členem panské sněmovny, byl František Palacký, obnovitel naší minulosti. Brzo potom následovalo úplné počeštění českých škol středních, rozdělení techniky, uzákonění bohaté samosprávy obecní a okresní (bohatší než v kterémkoli státu evropském), jež se stala v mnoha směrech vzpruhou národního rozvoje. V době počínající se vstupem Čechů na radu říšskou, po roce 1879, následovalo vybudování našeho školství středního a odborného, rozdělení university, založení akademie věd, jež nese jméno Jeho Veličenstva, založení akademie umění, brněnské techniky, moderní galerie, ústavu národohospodářského – tedy vyzbrojení naší národní snahy skoro všemi pomůckami a nástroji vyššího života kulturního, jichž silný a sebevědomý národ nemůže postrádati, chce-li spolupůsobiti čestně na díle lidského pokroku. Vzpomeňme ještě podpory četných vlád Jeho Veličenstva (v nichž posléze i zástupcům našeho národa dostalo se místa a účasti) v boji našem o právo jazyka českého v úřadech v zemích koru-

ny naší. Co všechno to znamenalo pro naši přítomnost i budoucnost, k jak opravdovým díkům zavazuje nás to k památce mrtvého císaře, víme a cítíme všichni; všichni pamatujeme, s jakými nesnázemi potkala se někdy vůle vlády dopřáti nám práva náležitého, a jak mocné síly protivné zmařily mnohý úmysl, mnohý šlechetný podnět dále jdoucí...

Dějinné chvíle, jako je tato, kdy loučíme se v hlubokém bolu se svým mrtvým mocnářem a pozdravujeme v tiché naději knížete nového, dotýkají se hluboce nitra jednotlivce i celých národů. Teskná myšlenka nám praví, že stojíme zase na velkém rozhraní svých osudů. Vzpomínka zalétá do minulosti, aby v ní našla náповědi pro budoucnost. V hořkostech posledních dvou let nejednou zachvělo se bolem srdce naše, ale nebyla zlomena naděje naše. V okamžicích, jaké v těchto dnech prožíváme, obnovují národové své svazky s dynastií a v bolestech, ale i v doufáních svých obracejí zraky své s důvěrou k novému panovníku, opětující u trůnu jeho sliby zděděné věrnosti a oddanosti. Byl ještě než nastoupil na trůn blízký našemu srdci; pobyl dlouho mezi námi; universita naše pyšní se, že náležel mezi žáky jejích profesorů a že je jejím čestným doktorem. Má jméno drahé každému Čechu, jméno krále, jenž žije v památce svého národa jako otec vlasti, jméno krále, jenž legislativně dovršil moc českého státu a zároveň slavnými zákony pečoval o pokoj a mír říše. Má i jméno posledního českého krále a císaře římského z rodu Habsburků, jenž fundamentálním zákonem pragmatické sankce položil právní základy k monarchii domu rakouského, zachovav

při tom nedotčena historická práva jednotlivých jejích států a korun. Jako císař rakouský první, je jako král český *Karel III*. Pozdravující jej na trůnu předků jeho, prosíme Boha, aby mu dal dlouhé, slavné a šťastné panování, aby mu dopřál vítězným, čestným mírem vrátiti říši žádoucí mír a potom v letech nerušeného pokoje dobudovati dílo velikého předchůdce svého, tj. vésti státy své k novému rozkvětu a uspokojiti všechny věrné národy své v duchu práva a spravedlnosti, která na všechny věky zůstane.“

Vzpomínka na bezejmenné

Mnoho lidí bude v konfrontaci s monarchickým postojem obou historiků právem poukazovat na české legie v první světové válce a dokazovat jimi negativní postoj drtivé většiny českého národa k dynastii a monarchii.

Význam českých legií byl československou propagandou po válce z pochopitelných důvodů zveličován. Ve skutečnosti to bylo trochu jinak. V českých legiích bylo asi sto tisíc mužů, sedmdesát tisíc v Rusku, dvacet tisíc ve Francii a deset tisíc v Itálii. Část legií tvořili zahraniční Češi, k nimž se na konci války přidali váleční zajatci prchající před bolševickou revolucí v Rusku. Skutečných přeběhlíků a dezertérů bylo relativně málo. Vyplývá to z prostého počtu: v rakouské armádě byl asi milion Čechů a Slováků, z nichž k legiím přeběhla necelá desetina.

Dezerce a vzpoury byly v první světové válce průvodním jevem jak v armádách Trojspolku, tak i Dohody. V roce 1917 například vypukly nepokoje v šestnácti armádních sborech ve Francii, kde se vzbouřilo sto dvanáct vojenských pluků. Německé námořnictvo rebelovalo o rok dříve než jeho rakouský spojenec v boce Kotorské. Počet Alsasanů, kteří už na počátku války zběhli z německé armády, byl alarmující. Procento dezertérů z italské armády, která byla národní armádou a bojovala za národní zájmy, bylo daleko vyšší než procento českých a slovenských přeběhlíků, i když se rakouští Češi účastnili bojů, které Bethmann-Hollweg nepříteli šťastně označil za boj Germánů proti Slovanům.

České regimenty rakouské armády prolily na frontách první světové války daleko více krve než slavné regimenty bosenské, které právem patřily k jejím elitním jednotkám. Čeští vojáci v rakouských uniformách bránily italskou frontu, i když ji opustili už i Maďaři a monarchie de facto už neexistovala. Tím jsem chtěl jen krátce vzpomenout na všechny ty bezejmenné vojáky a důstojníky, kteří pro monarchii obětovali svůj život.

Hrozná noc

Březen 1939 a konec Československa

Psal se 13. březen 1939. Byla klidná noc. A měla být poslední. Pro Čechy, pro jejich hlavní město, ale nejen pro ně, i pro střední Evropu a nakonec pro celý kontinent. Přišel den D, jenž naději na evropský mír proměnil v pouhou iluzi. Nastala tragédie.

Drama dní...

Desátého března přichází z Drážďan do Prahy zpráva československého agenta, že Hitler chce 15. března obsadit Čechy a Moravu, ačkoli se v Mnichově zavázal, že hranice nového Československa bude garantovat, a slavnostně prohlásil, že nehodlá území českého národa anektovat. Československý vyslanec v Berlíně Mastný však už v polovině ledna při své návštěvě Prahy informoval vládu, že se Hitler rozhodl zbytek Československa vymazat z mapy Evropy. Ministr zahraničí Chvalkovský se ještě pokusil hrozbu odvrátit a vyslal pracovníka ministerstva zahraničí dr. Huberta Masaříka do Berlína, aby tamní vládě nabídl ústupky: hospo-

dářskou a celní unii, prodej všech českých zbraní německé branné moci a vstup jednoho Němce do českého vládního kabinetu. Dr. Masařík se však neprobojoval ani k říšskému ministru zahraničí Ribbentropovi. V polovině února podnikl plukovník Toussaint, německý vojenský atašé v Praze, okružní cestu po Čechách a Moravě. Vojenská rozvědka o jeho cestě podrobně informovala pražskou vládu i vojenské přidělence ostatních zemí, československý generální štáb bil na poplach, nic z toho ovšem nepomáhalo. Nikdo nehnul ani prstem.

Téhož dne, kdy pražský generální štáb obdržel hlášení svého agenta, přichází k rukám německého chargé d'affaires v Praze Henckeho text ultimáta, které má být o několik dní později doručeno české vládě. Německá vláda v něm co nejostřeji protestuje proti výtržnostem ze 14. března – v Německu se o nich vědělo už čtyři dny předem! – a oznamuje obsazení země německou brannou mocí.

Jedenáctého března navštěvují Bratislavu dva vysocí němečtí straničtí funkcionáři: Wilhelm Keppler, státní tajemník berlínského ministerstva zahraničí pro zvláštní účely, a Veessenmayer, pozdější německý vyslanec v Budapešti. Mají přinutit slovenskou vládu k vyhlášení nezávislosti a přesvědčit ji, aby se – jakoby ve stavu ohrožení – obrátila na Berlín s „voláním o pomoc“. Tímto způsobem chce Hitler obejít své záruky vůči „zbytkovému“ Československu a vojenskou intervenci obhájit jako pomoc slovenskému národu.

V neděli 12. března hlásí Keppler do Berlína, že na Slovensku veškeré pokusy vyprovokovat české orgány a vojsko ke krokům, na které by německá vláda mohla odpovídajícím způsobem reagovat, bohužel ztroskotaly. Hitler proto mění taktiku. V neděli večer obdrží vedení nacionálněsocialistického studentstva v Praze instrukce, aby v následujících dnech vyvolávalo pouliční potyčky.

V pondělí 13. března telefonuje britský velvyslanec v Berlíně sir Neville Henderson českému vyslanci Mastnému, že se připravuje přímý zásah proti Československu. Nejlepší prý bude, když Chvalkovský přijede do Berlína, něco snad bude možné ještě zachránit. Mastný zprávu okamžitě telegrafuje do Prahy. Ministerský předseda Beran svolává schůzi vlády na Hrad, kde se koná jednání za přítomnosti presidenta Háchy. Chvalkovský navrhuje, aby do Berlína jel přímo Hácha, protože presidenta přijmout Hitler musí, zatímco jeho jako ministra zahraničí by určitě nepřijal. Hácha souhlasí, dává okamžitě zavolat do úřadu německého charge d'affaires a požaduje, aby se k němu dostavil. Ten dostává strach, protože neví, jak se má zachovat, a žádá Berlín o instrukce. Dostává se mu odpovědi, aby pod záminkou „provokací proti Němcům“ nepřistupoval na žádná jednání. Za deset minut volá do Berlína znovu a sděluje, že právě telefonicky hovořil s Chvalkovským, který mu oznámil, že je na cestě k němu s návrhem na přímé setkání Háchy s německou vládou. Hitlera napadá nový plán. Ihned souhlasí a zve československého presidenta do Berlína na oficiální návštěvu.

vu. Československá vláda si oddechne. Bláhově se domnívá, že první zásah odrazila. Na Prahu se snáší klidná noc. V Německém domě na Příkopech hraje Quartetto di Roma Haydna a Mozarta.

V úterý 14. března vybuchuje první časovaná bomba. Na Slovensku se vlády ujímají radikálové. Slovenský sněm v Bratislavě vyhlásuje samostatnost. Praha na to reaguje nervozitou. V odpoledních hodinách se pražskými ulicemi valí davy lidí směrem k Václavskému náměstí. Ve vzduchu je cítit napětí a strach. Za chvíli je náměstí napěchované davem, na několika místech vyvolává prodírající se skupinka nacionálněsocialistických studentů potyčky se shromážděnými Pražany – to mají být ony údajné „provokace“! Policie zasahuje a zjednává pořádek. Z tlampačů nepřetržitě duní výzvy, aby obyvatelstvo zachovalo klid a provokatérů si nevšímal.

...a hodin

Kolem páté hodiny odpolední opouští Prahu zvláštní vlak československého presidenta. Krátce před odjezdem vybuchuje druhá bomba: ministr vnitra stačil presidentovi předat zprávu, že Moravskou Ostravu obsadila německá policie.

Vlak projíždí klidnou krajinou. Zdržení na hranicích je krátké. Ve vlaku panuje mírný optimismus, probírají se nejrozumnější varianty řešení nastalé situace. Ve vzduchu visí

hlavně dvě slova, *možná* a *snad*. *Možná* se Hitlera podaří odvrátit od myšlenky okupovat zemi, *snad* by se spokojil jen s částečným obsazením, *snad*... Na jednom nádraží v Sasku vlak neočekávaně zastavuje. Rozrušený přednosta stanice oznamuje znervózněným cestujícím, že trať je na krátkou dobu neprůjezdná. Za okamžik projíždějí kolem ešalony směřující k českým hranicím. Proti nočnímu nebi ční z vagonů hlavně tanků. Presidentský vlak se pomalu rozjíždí. Ale vzápětí opět zastavuje. Míjejí ho další vlaky s vojenským nákladem. A další a další. V mrazivé atmosféře všichni diskutující ztichnou. Mají pocit, jako by seděli v cele smrti.

Krátce před půlnocí vlak konečně přijíždí na berlínské Anhaltské nádraží. Na nástupišti už netrpělivě čekají československý vyslanec v Berlíně Mastný s Ribbentropem a jedním generálem. Po náměstí s nastoupenou čestnou jednotkou se prohání ledový vítr. Sněhové vločky se zvolna snášejí k zemi ve světlech reflektorů, které sem postavili filmaři natáčející nový šot pro Wochenschau. Unavený starý prezident v zimním kožichu vykonává přehlídku nastoupené čestné jednotky, smeknutím cylindru vzdává hold vlajce a nastupuje do auta.

Nepočetná česká delegace odjíždí do Adlonu. Minuty čekání se nekonečně vlečou. V jednu hodinu po půlnoci konečně zazvoní telefon. Říšské kancléřství oznamuje, že prezident je očekáván. Šéf protokolu Meissner, který teď slouží Hitlerovi stejně věrně jako předtím Ebertovi a Hinden-

burgovi, vede presidenta pompézními schodišti a nekonečnými chodbami říšského kancléřství. Před velkými dveřmi se Meissner zastavuje, vrhá na členy doprovodu významný pohled a otevírá: delegace vstoupuje do „jeho“ pracovny. Hitler je očekává na konci dlouhého sálu v kroužku s Göringem, Ribbentropem a mnoha generály oblečenými do černých, hnědých a šedivých uniforem se zlatými prýmkami. Hácha se k němu blíží podél nekonečné zdi, na níž visí gobelíny z vídeňského Hofburgu. Přivítání je mrazivé.

Sotva usedou, Hitler dostává jeden ze svých záchvatů zuřivosti. Sedá si, prudce vstává, pobíhá po místnosti, křičí, hystericky gestikuluje oběma rukama. Hotový šílenec. Vykřikuje, že už nemůže přihlížet pronásledování Němců v Československu a trpět intriky namířené proti říši. Jednou provždy jim musí zabránit, proto začnou německé jednotky v šest hodin ráno obsazovat Čechy a Moravu. Jestli chce Hácha zabránit krveprolití, musí bezpodmínečně kapitulovat. Po tomto výstupu se ujímá řeči Göring, varuje presidenta, že jestli bude kapitulaci bránit, bude krásná Praha do dvou hodin v plamenech. Hitlerovi statisté horlivě přikyvují. Vzápětí přistupuje k Háchovi Ribbentrop a podává mu papír. V místnosti zavládne ticho. Hácha ho přijímá a pozorně čte. Pak zvedá hlavu a dívá se na Hitlera.

Bývalý rakouský dvorní rada, který by se býval raději stal vicepresidentem c. k. Nejvyššího správního soudu ve Vídni než presidentem československého Nejvyššího správního soudu v Praze a který by si býval raději podržel toto místo

než se stal presidentem republiky, tento dvorní rada, který nebyl politikem ani státníkem, ale tichým učencem a vynikajícím právníkem, za nimž stál jen rozpadající se stát, se pustil do předem prohraného boje za záchranu rozpadajícího se státečku i svého národa ležícího na lopatkách. Těžce se nadechuje a odpovídá Hitlerovi klasickou němčinou starorakouského úředníka, že je zcela vyloučeno, aby jeho země kapitulovala v nařízeném čase. Určitě by došlo k projevům odporu, a proto je nutné, aby byla kapitulace připravena. Chvalkovský přivírá oči napětím, chápe, že chce Hácha získat čas. Kdyby se obsazení země dalo posunout o dvanáct hodin, možná by se ze světa ozval nějaký protest. Pádící myšlenky přerušuje Hitlerův další výbuch, řve, že obsazení země už neodvolatelně stanovil na šestou hodinu ranní. Hácha mění taktiku a zdánlivě se podvoluje. Prikazuje Chvalkovskému, ať zatelefonuje do Prahy a uvědomí Berana a Syrového, nejvyššího velitele armády, že v šest hodin – tedy za čtyři hodiny – začnou německá vojska obsazovat zemi, a zdůrazní jim, že nemá být kladen žádný odpor. Chvalkovský znovu přivírá oči: pokud pražská vláda ještě úplně neztratila hlavu, mohla by ve zbývajících hodinách leccos zachránit – možná se postará, aby odletělo letectvo, snad zachrání zlatý poklad, zničí kompromitující materiály. Do místnosti přinášejí telefonní aparát. Za okamžik je navázáno spojení s Prahou. Chvalkovský vydává rozkazy, po něm si bere telefon Hácha, zopakuje rozkazy a zdůrazňuje, že zbývají čtyři hodiny. V Praze bohužel zcela nepochopili,

co se děje, proto se většinu materiálů zničit nepodařilo. Byla zachráněna pouze tajná služba, jejíž členové prchají i s archivem do Londýna. Letectvo kvůli zimní bouři však nemohlo vzlétnout.

Hitler se sice zdá být spokojen, ale přitom ještě stupňuje své požadavky. Chce, aby Hácha jménem svým i vlády podepsal prohlášení, že osud českého národa s plnou důvěrou vkládá do jeho rukou, „do rukou vůdce“. Hácha okamžitě chápe, o co jde, má svým podpisem legalizovat obsazení země. Brání se, že takový dokument nemůže podepsat bez souhlasu vlády a parlamentu. Hitler s Göringem a Ribbentropem na něj začínají naléhat. Hácha se náhle chytí rukou u srdce a zhroutí se. Meissner k němu přiskočí a zachytí ho. Hitler znovu zuří, takovou komplikaci nepředpokládal. Do místnosti vstoupuje mladicky vyhlížející muž v uniformě SS a píchá Háchovi injekci. Když přichází k sobě, Hitler znovu naléhá. Hácha vyslovuje přání, zda by se nemohl spojit s pražskou vládou. Beran doporučuje nic nepodepisovat, je to proti ústavě. Hácha ho však vyzývá, aby svolal vládu, poradil se s ní a znovu mu zavolal. Blíží se čtvrtá hodina ranní. Hitler nepřestává naléhat, domlouvá mu, že český národ takového kroku nikdy nebude litovat. Hácha zavírá oči, na zlomek okamžiku cítí, že má Hitlera v hrsti.

Po dramatické pauze všem přítomným oznamuje, že je připraven dokument podepsat, ale jen svým jménem, nikoli jménem vlády. Němci si vydechli, bitva je vyhrána, Hitlerova akce bude Háchovým podpisem pojištěna před mezi-

národní veřejností. Hácha vstává a pronáší česky: „Obětuji se. Když nemohu zachránit stát, ať nezahyne aspoň národ.“ Pak přistupuje ke stolu a podepisuje, členové doprovodu tomuto aktu rozumí: Háchův podpis je bezcenný, protože není ve shodě s ústavou. Vláda ani národ se jím nemusí cítit vázány. Hitler v ruce třímá bič, ale jenom na Háchu. V prezidentově osobě bude zachována minimální domácí správa, a tím i zajištění národní existence. Hácha znovu volá do Prahy a oznamuje Beranovi, že podepsal. Bylo 15. března 1939, několik minut po čtvrté hodině ráno.

* * *

Hácha svým podpisem ukončil existenci státu a završil jeho politiku. Už uprostřed bojů první světové války prohlásil Bohumír Šmeral, vůdce českých sociálních demokratů, že Masaryk a Beneš připravují svou politikou českému národu novou Bílou horu. A skutečně se tak stalo, tato hrozná noc byla trpkým plodem Masarykovy politiky. Sám Masaryk jako by to tušil, přesto však ve své politice pokračoval. V roce 1922 řekl v rozhovoru se známým rakouským fejetonistou Felixem Saltenem: „Opravdu jsme dosáhli značných úspěchů, vždyť naše republika je vlastně špatným vydáním staré monarchie.“

Podobný úděl potkal i Beneše, který Háchův podpis odsuzoval, sám však o necelých deset let později, také během jedné hrozné noci, podepisoval další Bílou horu.

Nedlouho po své tragické zkušenosti poznamenal Hácha významně: „Naše neštěstí začalo zánikem starého Rakouska.“

* * *

Je skoro pět hodin. Malá kolona aut opouští v mrazivém ránu dvůr říšského kancléřství. Ulice pokrývá silná vrstva sněhu, auta jedou opatrně. Na zadním sedadle jednoho z nich sedí smrtelně unavený, stařecky vyhlížející prezident. Vedle něj, s typickým monoklem na jednom oku, strnule hledí na poletující sněhové vločky Mastný. Nepromluví ani slovo. Chvalkovský se nervózně kouše do spodního rtu. Ve vzduchu je slyšet temné dunění. Možná jsou to první signály probouzejícího se velkoměsta, nebo snad přicházejí zlověstné zvuky od vzdálených hranic, přes které se už valí německé jednotky?

Konečně se rozednívá. Hrozná noc je u konce. U konce? Hrozná noc se teprve začíná snášet na Evropu...

Loučení se Západem?

Čechy v únoru 1948

Únorové slunce svítí ospale na bělohorské bojiště. Nad krajinou se rozhostilo hrobové ticho. Ve větvích holých stromů lemujících starou vojenskou silnici, po které táhla všechna vojska zasahující do osudu země, sedí několik vran. Z příšeří borového lesa probleskují světlé zdi letohrádku Hvězda, který pro svou manželku, krásnou Welserovou, nechal postavit místodržící, arcivévoda Ferdinand Tyrolský. Nedaleko od silnice, uprostřed pláně, na níž se bitva odehrávala, stojí malý barokní kostel. Poutní místo. Po staletí, až do nevěreckého devatenáctého století, přicházeli poutníci k malému oltářnímu obrazu Matky Boží, stojícímu původně na polním oltáři, u něhož před památnou bitvou sloužil nedělní mši španělský karmelitán Dominik od Ježíše a Marie. Osudného 8. listopadu 1620 byla neděle. Nejen účastníkům bohoslužby, ale i pozdějším stoletím se zdálo symbolické, že na tento 8. listopad 1620 připadlo evangelium z dvacáté neděle po svatém Duchu, končící slovy „odevzdejte tedy to, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu!“ I zakladatelům kostela se slova zdála tak významná, že je nechali vytesat na věčnou památku. „Reddite ergo“, čteme

nad obloukem vstupní brány, „quae sunt Caesaris Caesari!
Et quae sunt Dei Deo!“

Ospale dopadá na písmena několik slunečních paprsků. „Reddite ergo!“ Platila ta slova jen pro tuto bitvu, nebo mají zdobit všechny oblouky klenoucí se nad tisíciletím českých dějin? Reddite ergo! Odevzdejte tedy! Před tisíci lety se Čechy po dlouhém váhání rozhodly pro Západ, a tím také pro jeho způsob života i jeho zákony. Ve všech bitvách v českých dějinách, a nebylo jich málo, šlo vždycky o naplnění těchto závazků. Západ vykazoval Čechy do příslušných mezí, když porušovali jeho jednotu. Nedovolil křesťanství bez humanismu, jak ho praktikovali husité, nedovolil humanismus bez obřadné posvátnosti, jak ho kázali čeští bratři, nedovolil, aby se Čechy vyčlenily z jeho jednotného politického svazku, jak to požadovali povstalci poražení na Bílé hoře. Reddite ergo! Reddite ergo!

Po tisíc let se Čechy opakovaně pokoušely ignorovat jeden z obou komponentů tvořících základní zákon Západu. Nikdy však nechtěly ignorovat samotný Západ. V únoru 1948, kdy moc ve státě přebírali komunisté, se zdálo, že Čechy Západ opouštějí. Úplně a navždy. Úplně a navždy? Historické situace, jako byla ta únorová roku 1948 v Čechách, však nenastávají ze dne na den.

Hluboké kořeny

Zprvu to vypadalo, že únorové události jsou jen opakováním událostí roku 1939, pouze s opačným znaménkem. Tehdy země musela kapitulovat, byla slabá a všemi opuštěná, protože selhaly její pojistné mechanismy. President Hácha musel kapitulaci podepsat, obětoval tím stát, aby zachránil národ. Dr. Beneš jeho postup později příkře odsoudil, protože „jsou principy politické morálky, které se nikdy – za žádnou cenu, ani za cenu jakýchkoli, ať předpokládaných, ať skutečných, oportunistických politických výhod, ani pod nejkrutějšími hrozbami a nátlakem – neobětují“. Tentýž dr. Beneš byl pak donucen svá slova prakticky odvolat, když v obdobné situaci nebyl schopen zabránit nové kapitulaci. A ani nemohl, protože země byla znovu slabá a všemi opuštěná. Proč ji teď i tehdy všichni opustili? Protože před třiceti lety opustila jediný politický pořádek, který jí zajišťoval sílu i společenství. Protože opustila svazek malých národů nazývaný habsburská monarchie. Proč? V tomto proč jsou skryty kořeny tragédií posledního desetiletí.

V roce 1948 tomu bylo sto let, co František Palacký adresoval svá slavná slova Národnímu shromáždění ve frankfurtském kostele sv. Pavla: „Kdyby státu rakouského nebylo (...), museli bychom v interesu Evropy, ba humanity samé přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil!“ Palacký se obával, že v případě rozpadu dunajské monarchie zbudou pro Čechy pouze dvě možnosti: buď případnou Německu, nebo

Rusku. Následkem spojení s Německem by byla důsledná germanizace – ještě v roce 1895 varoval Masaryk své krajan, aby se nesnažili rozbít Rakousko, protože místo něho automaticky nastoupí německá okupace, jejíž následky by byly nedožírné. Spojení s Ruskem by naopak podle Palackého znamenalo pro Čechy pád do tyranie. V obou případech by český národ zmizel z povrchu zemského. Záruku existence národa tehdy Palacký viděl jen ve svazku jedenácti národů staré monarchie. Jen takový svazek mohl zajistit důkladnou ochranu proti národnostnímu útlaku a posílit jednotlivé národy natolik, aby byly schopny vytvořit velmoc, jež bude jejich obranou proti jakékoli agresi.

„Otec národa“ Palacký tušil tragédii, která by národ postihla, kdyby takový svazek jednoho dne přestal fungovat, přitom však sám přiložil sekyru k jeho kořenům. V roce 1867 podnikl slavnou „pouť do Moskvy“. Byl to zprvu demonstrativní akt, tah kartou panslavismu proti pangermanismu krátkozrakých rakouských politiků. Ta pouť však byla něčím nakažlivá. Do průvodu poutníků zapojila lid. Došel dnes k cíli své pouti? Musel k němu dojít? Kdo má vinu na tomto temném historickém procesu a kdo ji nemá? Na začátku první světové války vyhledal Masaryk tehdejšího ministerského předsedu Koerbera a zeptal se ho, jaká bude rakouská národnostní politika po válce. Centralizační a germanizační, znělo mu v odpověď. Brzy potom se Masaryk rozhodl emigrovat. Do emigrace odešel i Beneš. Neštěstí se dalo do pohybu.

Když se před tisíci lety, na počátku své historické existence, český národ připojil k Západu, požadovali od něj římské a německé panovníci přijetí odpovídajících zákonných norem a způsobu života. Všechna jejich porušení se musela krvavě zaplatit. Když se v roce 1948 český národ pokusil jen částečně o spojení s Východem, východní totalita ho dokonale absorbovala. Je to definitivní sbohem Západu? Co teď platí místo slov evangelia vytesaných nad chrámový portál? Reddite ergo! Bůh však je jen jeden, vládne Západu i Východu a jeho přikázání nelze jen tak setřást. „Reddite ergo! Quae sunt Dei Deo!“ Nelze se jen tak vyvázat ze zákonů Západu, které jsou nepomíjivým statkem veškerého lidstva. Čechy jsou Západem hluboce prosyceny. Český národ ho nebude nikdy moci úplně odložit. Může si ho vzít na svou pouť a získávat pro něj ostatní. Možná je to jeho dnešní úkol, možná je to smyslem jeho nadcházejících dějin...

* * *

Po silnici se blíží auto, vrány se s krákoravým křikem rozlétnou. Znovu nastává ticho. Jen někde v dálce štěká pes, kterému je v mrazivém počasí zima. Jinak je všude ticho, ticho. Zdá se, že čas stojí stejně jako hodiny na kostelní věži. Slunce se pomalu sklání k západu, jen několik paprsků naposledy pohladí vytesaná slova: Reddite ergo!

Kdo tady mluví o vítězství?

Český národ a revoluce

Pražský básník Rainer Maria Rilke zformuloval jedinečnou zásadu vycházející z prvotní podstaty českého myšlení, která po celé tisíciletí určovala českou povahu i historii. „Kdo tady mluví o vítězství, přežít se musí,“ napsal v jedné své básni. Touto zásadou si lze vysvětlit fakt, proč v Praze na podzim roku 1956 nedošlo k žádným nepokojům, když na budapeštských ulicích vyrůstala jedna barikáda za druhou, a proč vltavská republika zachovala v tomto konfliktu naprostý klid.

Rilkovy verše jsou výrazem životní filosofie malého slabého národa, který nikdy nebyl obklopen zrovna velkými přáteli. Jí vděčí malý národ za to, že přežil s relativně malými ztrátami všechny dějinné katastrofy, i když se mocní tohoto světa usilovně snažili, aby se ho zbavili. Všichni malí či velcí vládcové této země, svatý Václav, svobodný zednář Beneš i konzervativní katolík Hácha, tento princip vyznávali. Pokud nevěřili ve vítězství, vzdávali se boje ve snaze zachránit národu alespoň minimum existence.

Úplně všichni panovníci se však tohoto principu přece jen nedrželi. Jednou z výjimek byl například Přemysl Ota-

kar II., soupeř Rudolfa Habsburského. Podle zásady „hlavně přežít“ jednal ještě v roce 1276, kdy opouštěl své rakouské državy a Čechy s Moravou přijímal od Rudolfa jako léno. Tento král, který byl pouze čtvrtinovým Čechem, protože v něm po matce, princezně z rodu Hohenštaufů, kolovala krev německá a po babičce z uherského rodu Arpádovců krev maďarská, však v sobě roku 1278 české myšlení úplně potlačil a rozhodl se k boji „na život a na smrt“. Byl zabit a po jeho smrti nastaly v Čechách „hrozné časy“.

„Hlavně přežít.“ Tato zásada není výrazem zbabělosti. Čech není špatný voják. Považuje-li střetnutí za smysluplné, bojuje udatně a s plným nasazením, jak to dokazuje například historie českých regimentů, které po staletích krvácely na bojištích za zájmy habsburské monarchie. Ještě v první světové válce ztratily české regimenty více mužů než bosenské jednotky, považované právem za armádní elitu monarchie. Čech má taktické nadání při vedení boje. Dva nejvýznamnější vojevůdci staré monarchie – Valdštejn a Radecký – byli příslušníky české aristokracie, a tedy jedni z mála vojevůdců pocházejících z dědičných zemí. Ostatní slavní generálové jako princ Evžen, Montecuccoli, Laudon, Daun, Haynau nebo Beck byli většinou přistěhovalci.

Přes vojenské nadání a osobní statečnost se Čech bude bít jen tehdy, uzná-li, že jeho boj má nějaký smysl. A ten má pro něj smysl jedině tehdy, když je vítězství jisté, nebo alespoň pravděpodobné. Heslu „vítězství, nebo smrt“ český národ na chuť nikdy nepřišel, proto nechápe mýtus, který ně-

které národy, jako Němci nebo Poláci, vytvářejí kolem hrdinské smrti svých vojáků. Stejně tak odmítá i anglickou vojenskou zásadu „boje bez ohledu na (lidské) ztráty“. Pokud není Čech přesvědčen, že si z boje odnese palmu vítězství, vůbec se do něj nepustí. A to i v případě nebezpečí, že se tím dostane do područí protivníka. V zajetí se dá přežít a „přežít se musí“.

Vyčkávací taktika

Proti domácím i cizím utlačovatelům používá stále tutéž zbraň. Tou je schopnost vyčkávat. Ne dne, ani hodiny či minuty, ale vteřiny.

Čekat. Čekat na vteřinu V, která jednou musí přijít. Dřív nebo později každý tyran či polobůh padne. Zemře přirozenou smrtí, nebo ho odstraní jeho soupeř, možná ho zničí vlastní chybná rozhodnutí. Čím méně je moc kontrolovatelná (žádný tyran nepřipustí kontrolu své moci), tím větších omylů se dopouští. Na ty se pak vyplatí čekat. Čekat. Chybným rozhodnutím moci se nevyplácí bránit, pokud dopadnou, je třeba je tichým, nevýrazným tlakem ještě zesilovat.

Násilnické režimy takové jednání považují za sabotáž. Čech uvažuje jinak; za sabotáž lidské existence totiž považuje násilnický režim samotný, a proto ospravedlňuje každé jednání, které ho zmírňuje třeba jen vytvořením malého kousíčku svobody pro člověka.

Pokud je to možné, chová se Čech loajálně i ke svým utlačovatelům. Jednoduše proto, aby jim nedal příčinu k útoku. Svou nesmírnou pílí se pro ně navíc stane nepostradatelným, čímž je donutí, aby mu sami vymezili určitý prostor svobody; bez jeho pracovní síly se totiž jen stěží obejdou.

Čech proti útlaku revoltuje pouze ve výjimečných případech – pokud si je jist, že nebude hrozit alternativa „vítězství, nebo smrt“. Proto české dějiny s výjimkou husitství a na rozdíl od dějin uherských nebo polských vlastně neznají lidová povstání. V Praze se stavěly barikády teprve tehdy (svatodušní bouře v roce 1848 a květnové povstání v roce 1945), když v ostatních částech světa už byly odklizeny. Ty pražské mají svou symbolickou hodnotu, jsou znamením zbytečnosti. Kdyby v Čechách během maďarského povstání v roce 1956 vyrostla jedna jediná barikáda, bylo by to znamení, že maďarské povstání bylo úspěšné.

Heslo „vítězství, nebo smrt“ nemá v českém národě ohlas. Nato jsou Češi příliš střízlivě uvažující národ. Jejich střízlivost umožnila josefinismu, aby se v Čechách tak pevně zakořenil, jejich střízlivost způsobuje, že mají tak silnou náklonnost k anglosaským myšlenkám.

Katastrofický komplex

K tomu přistupuje ještě další faktor ovládající české myšlení: katastrofický komplex, který je původcem české skep-

se vůči spontánním událostem. Netrpí jím jen Češi (ti ho dokonce mírní všudypřítomným humorem), ještě výrazněji se projevuje u sudetských Němců, nemluvě vůbec o českých Židech. Je výsledkem tisíciletých dějin plných katastrof, nesplněných slibů a nešťastných událostí. Určitou roli v něm možná hrají i dědičná zatížení z neprozkoumané prehistorie.

Katastrofický komplex je jevem všeobecně rozšířeným a zasahujícím do každodenního života většiny Čechů (a samozřejmě i bývalých sudetských Němců). Když nastoupí do vlaku, okamžitě myslí na to, že vlak vykolejí, pokud usednou do letadla, jsou přesvědčeni o tom, že se s nimi určitě zřítí, a jestliže dostanou rýmu, cítí se na smrt nemocní.

Takový komplex se samozřejmě projevuje nejen v osobním životě, ale i v politickém životě národa. Pokud dojde k boji, přepadají Čecha okamžitě hororové vize a strach z následků. Čech zřídka uvažuje tak, že zápas pro něj může skončit vítězstvím. Katastrofický komplex mu znemožňuje strážlivě uvažovat, zaměřit se k dosažení možného, brání mu pustit se do střetu, jehož výsledek je nejistý. Nesnáze a obtíže, které jsou logickým důsledkem takových úhybných manévřů, na sebe bere s vědomím, že zná své zbraně a umí čekat: „...přežít se musí.“ („Neber si to tak,“ řekl by Angličan, neboť anglické myšlení je v jistém ohledu blízké českému.)

Odpověď na otázku, proč Češi nesáhli po zbraní, když Maďaři v roce 1956 stavěli barikády, je tedy nabíledni.

Střízlivý český rozum vyloučil, že by se malý národ mohl trvale prosadit proti přesile ruské armády, kterou nedokázal porazit Napoleon ani Hitler. Katastrofický komplex zároveň vykouzlil českému myšlení hrůzostrašné vidiny následků prohraného povstání, které by životní sílu národa jen citelně oslabilo.

Jaký smysl by povstání v Československu mělo? Na svém území už dávno nemělo žádné ruské jednotky. Na rozdíl od Polska a Maďarska tu nedocházelo k překotné industrializaci a nesnižovala se životní úroveň obyvatelstva, protože české země už z dob starého Rakouska byly oblastí s vyspělým průmyslem. Násilná kolektivizace zemědělství, která nadělala tolik zlé krve v okolních státech východního bloku, tady proběhla měkčí formou združstevnění. Nic to však nevypovídá o tom, zda drtivá většina českého a slovenského národa dnešní režim podporuje. A už vůbec to nevylučuje možnost, že mnozí z nich s hrdinným bojem Maďarů sympatizovali. Ukazuje to však, že se občanům této republiky podařilo starými prostředky (aniž tedy stavěli barikády a prolévali krev) vynutit si na režimu několik ne nevýznamných úspěchů a vybojovat alespoň úzký proužek svobody na vydechnutí, ve kterém budou moci všechno přechkat.

Takže se čeká. Čeká. Na osudovou vteřinu V, kdy znovu zvítězí spravedlnost. Takových vteřin je mnoho. A přicházejí znovu a znovu. Čekat a přežívat se tedy vyplatí. „Kdo tady mluví o vítězství, přežít se musí!“

Apoštol humanity

Tomáš Garrigue Masaryk a katolicismus

Tomáš Garrigue Masaryk, zakladatel a první president Československé republiky, hrobník habsburské monarchie, je dnes téměř zapomenutou osobností. Velkého průkopníka boje za humanitu a demokracii, muže kdysi oslavovaného, chváleného a zasypávaného slovy díky už sotvakdo ve světě zná. Jeho jméno chová v úctě část české emigrace a snad i anglosaský svět, přesto se o něm, kromě toho, že byl zakladatelem a dlouholetým prvním presidentem Československé republiky, mnoho neví. Málokdo si ještě vzpomene na Masaryka jako vysokoškolského profesora, na jeho roli v „boji o *Rukopisy*“, který v osmdesátých letech devatenáctém století otřásl českým světem; málokdo něco ví o „hilsneriádě“, Masarykově obhajobě Žida Hilsnera, odsouzeného k smrti za údajnou rituální vraždu, nebo o jeho obraně profesora Ludwiga Wahrmanda na vídeňské říšské radě, málokdo ještě něco ví o jeho svědecké výpovědi v záhřebském „procesu velezrady“. Všechny zmíněné události jeho jménu přinesly slávu, a zároveň bylo v jejich souvislosti zatracováno. Zapomenuto je jeho česky i německy psané dílo, počínaje *Sebevraždou* (celým titulem *Sebevražda hromad-*

ným jevem společenským moderní osvěty) přes *Otázku sociální* (s podtitulem Základy marxismu filosofické a sociologické) až po *Rusko a Evropu*. Pravda, vyjadřoval se v nich k aktuálním dobovým otázkám, které už „odnesl čas“. Zvláštní však je, že neexistuje Masarykova kritická biografie vzdor tomu, že o něm bylo už za jeho života tolik materiálu. Když Masaryk ještě žil, nenašel k jejímu napsání nikdo odvahy, úcta ke starému muži na Pražském hradě byla totiž obrovská. Krátce po jeho smrti pak vypukla druhá světová válka. Po ní byla možnost objektivního zhodnocení jeho osobnosti definitivně pohřbena. I to je důvod, proč je Masaryk dnes víceméně neznámou osobností.

Tento významný muž přitom hraje hlavní roli v poslední kapitole dějin rakousko-uherské monarchie a v dějinách střední Evropy vůbec. Zajímáme-li se o jeho osobnost, chceme se dozvědět více o jeho duchovním vývoji, který ho přivedl do tábora odpůrců katolické církve a zároveň ho přiměl k jeho největšímu činu – k rozbití habsburské monarchie, k onomu velkému politickému zemětřesení, které by bez jeho aktivní účasti zřejmě vůbec nenastalo. Podle Johana Huizingy je historiografie aktem, kdy minulost skládá účty době přítomné, tato studie o Masarykovi je tedy intimním vyrovnáním s minulostí, na níž pracovaly a v níž trpěly celé generace našich předků a jejíž následky neseme dodnes.

„Já pán, ty pán“

Co formovalo národnostního míšence T. G. Masaryka, kterého miliony cizinců považovaly za Čecha, ale jeho vlastní krajané dlouho za cizince s velmi nedokonalou češtinou? Co formovalo člověka, kterého Češi označovali za germanofila podplaceného Němci, a Němci za nespoutaného šovinistu a panslavistu a který sám o rusofilství mluvil jako o „žvástu“? Co formovalo člověka, o němž byly šířeny pomluvy jako o bezbožníkovi, a který byl ve skutečnosti niterným náboženským člověkem? Který dostal nálepkou marxisty, ale už v roce 1899 uveřejnil vědeckou studii, v níž marxismus popřel? Který byl považován za filosofa, což sám rezolutně popíral? O kterém se dlouho mluvilo jako o universitním profesorovi, jenž se náhodou zapletl do politiky, ačkoli on sám prohlašoval, že v životě nebyl ničím jiným než politikem? Který se označoval za nepřítele revoluce, a stal se jedním z nejúspěšnějších revolucionářů? Který byl považován za zásadního odpůrce staré monarchie, ale jako jeden z mála rakouských Slovanů pronesl závažná slova v její prospěch?

Jeho politický vliv před válkou, během ní i po ní byl přeceňován. Před válkou získala jeho realistická strana dva mandáty do říšské rady, rakouského parlamentu, v roce 1911 už jenom jeden. Během války reagovala na jeho výzvy jen malá část českého národa, po válce se politika jeho nové vlasti ubírala jinými cestami, než by si byl přál. Přesto

v době, kdy v nově vznikajících republikách degradoval post evropských monarchů na dědičný presidentský úřad, se jako president jedné z nich stal ve skutečnosti jejím skrytým králem. Kdo tedy byl Masaryk?

Narodil se 7. března 1850 v moravském Hodoníně, neda-leko uherských hranic. Jeho matka byla Němka, jeho – ofi-ciální – otec Slovák. Až do roku 1849, tedy do doby těsně před Masarykovým narozením, byl otec téměř nevolníkem, a vlastně jím zůstal i po roce 1850, neboť ještě tehdy musel žádat vrchnost o dovolení, aby směl poslat svého syna na střední školu. Masarykův charakter formovaly hlavně zážitky podobného druhu. Mnohem později se o tom vyjádřil slovy: „Nikdo se nemůže vyvázat z dojmů a vlivů z doby svého dětství. Ty jsou pro život každého člověka rozhodující.“ Dojmy a zkušenosti z tohoto prostředí se zapisovaly do duše malého senzitivního chlapce a byly pro jeho další život určující. Vyvolávaly v něm silné citové reakce (psycho-log by je nejspíš nazval afekty), jež nebylo možno úplně překonat a které i v pozdějším věku bránily Masarykově kritickému duchu v objektivním posouzení některých sku-tečností, ba leckdy ho sváděly i na scestí. Až v pozdním věku se Masaryk přiznal, že více než díla věhlasných spisova-telů a filosofů ho formoval hlavně život. A skutečně se zdá, že množstvím knih, které přečetl (ke konci života měl jed-nu z největších soukromých knihoven na světě), si své ži-votní prožitky jenom potvrzoval.

Jako chlapec pozoroval, jak silně jeho otec panstvo nená-

vidí a zároveň se ho bojí. Viděl, jak těžce musí pracovat, zatímco panstvo si žije zahálčivým životem. Zažil, jak panští úředníci s otcem hrubě zacházejí. V srdci malého chlapce vzklíčila vůči nim a celému otrockému systému, který zastupovali, nepřekonatelná zášť. Přemýšlel, jak by jim to oplatil, jak by je potrestal, chystal se vylít si svou zlost na jejich drahých kožešinových kabátech, které si u nich doma odkládali, když přijížděli na lov. Zažil situace, kdy matka nemohla jít v neděli do kostela, protože musela pro panstvo vařit, neboť „služba panstvu měla přednost před službou Bohu“. U malého Tomáše, hluboce zbožného po matce, našla zášť vůči otrockému systému náboženské a morální ospravedlnění. Nehlásal snad Ježíš, že jsou si lidé rovni a že si mají být navzájem bratry? Nehlásal, že kdo chce být mezi nimi prvním, ať je posledním? Do paměti se mu nesmazatelně vryla slova „Hledejte především (Boží) království a spravedlnost...“, jež vyznával po celý život. Nemohlo by snad panstvu, které jeho matku svádělo k hříchu, Boží slovo uškodit? Silně vznícené city v něm probudily k životu myšlenku, že systém ponižující jeho nejbližší přece nemůže být správný – a tato myšlenka ho už neopustila nikdy.

Když později poznal anglosaský svět a jeho principy demokracie, bylo to pro něj jakési vykoupení. V demokracii nalézá jediný politický systém důstojný člověka. „Podstata demokracie byla ve velké revoluci správně definována heslem: volnost – rovnost – bratrství,“ píše v roce 1913 v knize

Rusko a Evropa a pokračuje: „Aristokratická organizace společnosti spočívá na poměru nadřazenosti a podřazenosti individuí a jednotlivých organizací, demokracie usiluje o to, aby jeden byl vedle druhého: aristokratismus znamená zcela jiné hodnocení člověka, nerovnost prohlašuje se za přirozenou a společensky i historicky za nutnou...; aristokratismus je organizace provedená mocí, demokratická společnost, v níž je jeden vedle druhého, má být bratrským a volným soužitím... Aristokratismus je panováním nepracujících nad pracujícími, demokracie vyžaduje práci všech i jednoho každého. Aristokrat panuje, demokrat pracuje.“ Ve svém posledním díle, v *Hovorech s TGM*, které stejně jako Goethe nenapsal sám, ale které zaznamenal Karel Čapek, říká: „Nejhlubší argument pro demokracii – víra v člověka, v jeho hodnotu, v jeho duchovost a v nesmrtelnou duši. Demokracie je diskuse. Ale pravá diskuse je možná jen tam, kde si lidé navzájem důvěřují.“

Když se vzdal naděje, že se staré Rakousko promění v demokracii – ono Rakousko, jehož nedokončenou konstituci příznivě posoudil už v roce 1895 v *České otázce*, Rakousko, jež už v roce 1907 zavedlo všeobecné volební právo, v němž ale v důsledku přetrvávajících nacionálních rozbrojů zůstal rozhodujícím prvkem panovník s částí aristokracie – odešel do emigrace a pustil se do boje proti habsburské monarchii, jejíž zachování už nepovažoval za oprávněné. V boji demokracie s teokracií a aristokracií, její nejvýznamnější oporou, viděl i smysl světové války. Proto také hned po

svém vzniku zrušila Československá republika, na rozdíl od Francouzské a výmarské republiky, veškeré šlechtické tituly. Tušili panští úředníci a baronka, která jeho matku místo bohoslužeb nutila vařit, co svým jednáním zaseli do mysli malého dítěte, jež všechno zdánlivě jen neúčastně pozorovalo?

Zároveň se záští vůči „panstvu“ klíčila v mladém srdci touha stát se sám „pánem“. Tu touhu mu do duše vložila patrně matka, byla „panskou kuchařkou“, poznala zblízka lepší společnost a chtěla, aby se jejím dětem vedlo lépe a dostaly se trochu výš. Stát se někým lepším, k tomu bylo zapotřebí peněz; lidé z okruhu Masarykova původu se bohatými mohli stát jedině prostřednictvím vzdělání. Proto si matka přála, aby byl malý Tomáš učitelem, aby si osvojil vědění a stal se „pánem“. A skutečně, od okamžiku, kdy se naučil abecedu, byl náruživým čtenářem. Četl a učil se pořád, po celý život. Na reálce v Hustopečích – oněch Hustopečích, které sehrály tak důležitou roli ve Werfelově románu *Zpronevěřené nebe* – přečetl všechno, co mu přišlo pod ruku, četl i na gymnasiu v Brně, na universitě se prokousával filosofy, pronikal do světové literatury, v dětství se sám naučil latinsky, ve škole si dokonale osvojil němčinu, učil se i francouzsky, rusky, anglicky a polsky. Nebylo oboru, o který by se nezajímal. Vzděláním se stal světoobčanem velkého formátu, skutečným „pánem“, který se v maloměstských pražských poměrech, kam v roce 1882 přišel jako universitní profesor, cítil natolik stísněně, že svým krajanům stále

připomínal Palackého slova o tom, že každý Čech musí udělat třikrát tolik co členové velkých národů. Oblékal se tak elegantně, že později získal pověst nejlépe oblékaného poslance vídeňské říšské rady. Na katolicismu oceňoval hlavně jeho universalitu. Když poznal svou pozdější ženu Charlottu Garrigueovou, obdivoval ji pro její světoobčanství, byla sice Američankou, ale jemu imponovalo i to, že její předkové byli francouzští hugenoti, odvozující svůj původ od samotných Kapetovců. V šedesáti letech se naučil jezdit na koni – to byl sport „pánů“. Už od studentských let toužil stát se diplomatem nebo politikem, protože to bylo povolání „pánů“. Přihlásil se proto na vídeňskou Orientální akademii, začal se dokonce učit arabsky, ale nakonec se svého plánu s lítostí musel vzdát, když se dozvěděl, že na tuto Akademii jsou přijímáni pouze šlechtici rodem i majetkem. Nebyla to pravda. Do diplomatického sboru monarchie byli sice přijímáni téměř výhradně šlechtici (jedinou výjimkou byl Konstantin Dumba, její poslední velvyslanec ve Washingtonu), kteří se před přijetím do sboru museli prokázat nejméně osmi tisíci zlatých korun soukromého měsíčního příjmu, ale tyto předpisy neplatily pro Orientální, později Konsulární akademii, o níž měl Masaryk zájem. Z ní naopak vycházeli konsulární úředníci, kteří nemuseli prokazovat ani výši svého majetku, ani šlechtický titul. Ve *Světové revoluci* později napsal, že se navzdory těmto překážkám (které žádnými překážkami nebyly) stal politikem.

Problém víry – ztráta a hledání

Malý Tomáš Masaryk prožil otřesnou zkušenost. Ve stáji na zámku se oběsil pacholek. Ukázali mu branku, na které oběšenec visel, a malého Tomáše pojala taková hrůza, že od té chvíle práh maštale nikdy nepřekročil. Připadalo mu strašné, jak si někdo může dobrovolně vzít život, a nechápal to. Vrtalo mu to hlavou, ale odpověď najít nedokázal. Otřesný zážitek ho pak provázel celý život. Masaryk často hovořil i psal o problematice dobrovolné smrti a věnoval jí i svou habilitační práci. Knižně vyšla v roce 1881 pod titulem *Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation* (Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty).

Masaryk v ní obšírně rozebírá příčiny epidemie sebevražd šířící se v moderní době a dochází k závěru, že jimi nejsou nemoc, zaměstnání nebo prostředí, ale jenom a pouze ztráta víry: Pokud člověk nemá víru, nemá ani morální oporu a první rána osudu učiní jeho život nesnesitelným. Ve středověku nemohla být sebevražda masovým jevem, protože tehdejší člověk měl pevný světový názor. Moderní doba jej však zpochybnila. Víra byla vědeckým a civilizačním pokrokem vykázána na okraj pozornosti. Člověk tak ztratil harmonický obraz o světě; jeho myšlení se rozdvojilo, propadl se do polovičatého vzdělání a tato neúplnost se stala příčinou jeho omrzelosti životem. Pod nadvládou pokroku je život méně šťastný; energie vůle je oslabována

skepsí a nihilismem, rovnováha mezi rozumem a citem se vytrácí, lidé začínají trpět neurózou ústící do pochybností o smyslu a hodnotě vlastního života. Zoufalým řešením této krize se stala sebevražda. Několik let před Freudem, který za původce neuróz označil potlačenou sexualitu, dospěl tedy Masaryk k zcela odlišným závěrům.

Jestliže je sklon k sebevraždě daný především ztrátou víry, pak nemocná duše moderního člověka může být znovu vyléčena novým návratem k náboženství. K jakému? „Staré katolické náboženství se znemožnilo,“ říká Masaryk a otevírá tím dveře k dalšímu tragickému nedorozumění. Masarykův odklon od katolické církve nebyl jen jeho osobní tragédií, byla to i tragédie pro církev, kterou opouštěl. Kdyby totiž ve svém životě potkal vzor hodný následování, stal by se z něj druhý John Henry Newman.

„Podstatu náboženství nejúplněji a jistě pochopíme na náboženském životě současnosti,“ píše Masaryk ve svém díle o marxismu. Jaká tedy vládla duchovní atmosféra v Masarykově současnosti a jaké náboženské zkušenosti mladý Tomáš získával?

Tomášova matka byla velmi zbožná a její syn se jí v niterné zbožnosti podobal. Ducha lidového katolicismu hluboce prožíval, jenomže to byl duch pověřčivý, prosáklý slováckou mytologií, v němž se těžko rozpoznávala hranice mezi vírou a pověrou. Malý chlapec pilně ministroval, ve škole chodil na náboženství, ale o duchovní podstatě víry toho mnoho neslyšel. První kněz, s nímž se potkal, byl pro něho

doslova pohromou. Nejenže nedokázal bystrému chlapci uspokojivě odpovědět na jeho všetečné otázky, ale ještě ho káral za to, že o věcech příliš rozumuje, že musí věřit, hlavně věřit. Tím ve zvědavém dítěti povzbudil ještě větší hlad po vědění. Samotný farář a katecheta v jedné osobě měl velký sklon k pověrám. Někdy býval sám zmítán pochybnostmi, které posléze vyvažoval úplným fanatismem. Ani mravně to s ním nebylo úplně v pořádku. V místě, kde působil, se povídalo, že má dítě; v jednom nedělním kázání to dokonce i nepřímě přiznal. Malého chlapce navíc zneklidňovalo, že ve vedlejší obci žili křesťané, kteří se hlásili k jinému náboženství. Lidé je označovali za protestanty a mluvili o nich jako o vzdělaných lidech.

Na okamžik se zdálo, že ho velká tragédie života mine. To když jako dvanáctiletý objevil na zámku množství jezuitských knih a začal je hltavě číst. Stal se z něj tak horlivý katolík, že obrátil ke katolictví i německou protestantku, ženu kováře, u něhož se učil řemeslu. Pak však pomáhal ve škole a jednoho dne dětem vykládal, že se Země točí kolem Slunce. Matky spolužáků si na něj stěžovaly, že učí věci, které jsou v rozporu s biblí. K otevřenému konfliktu nedošlo, ale mladík dospěl k přesvědčení, že mezi katolicismem a vědou zeje hluboká propast.

V patnácti letech přestoupil do sekundy brněnského gymnasia a během studií v Brně se s katolickou církví rozešel natrvalo. Zažil tam sice dobrého profesora náboženství, ale ani ten s ním nebyl schopen vést dialog. Mladý student

totiž hodně četl. Nadchl ho Pascal, dostal se mu do ruky Renan, kterého později sice označil za velkého diletanta, ale z jeho spisů přejal pochybnosti o víře, které se postupem času prohlubovaly. Ve svých dvaceti se ocitl v první velké náboženské krizi, což v tomto věku není nic vzácného, avšak pro něj měla mimořádně závažné důsledky.

Nikde neměl domov; byl mnohem starší než jeho kamarádi, s nikým nemohl diskutovat. Učitelé o jeho vnitřní krizi věděli, ale přehlíželi ji; sami byli v hloubi srdce liberály a s náboženstvím nechtěli mít nic společného. Spolužáci o ní neměli nejmenší tušení; navíc se bohoslužebným úkonům, které museli povinně navštěvovat, jenom vysmívali. Chodili ke zpovědi a po ní se vychloubali, co v všechno zamlčeli, chodili ke svatému přijímání, a hřešili pořád stejně. Masaryk požádal profesora náboženství, aby ho povinné účasti na zpovědi zbavil. Ten mu zprvu přátelsky domlouval, pak se urazil a nakonec rozplakal, ale Masaryka přemluvit nedokázal. Vynucená účast Masarykovu nechuť k oficiálním náboženským úkonům jen stupňovala. Odmítl se jich nadále účastnit a svým vzdorem nakazil celou třídu. Ředitel se rozlobil a rozhodl se nepohodlného studenta při první příležitosti zbavit. Záminka se brzy našla. Osamělý Masaryk se seznámil s dívkou, zahořel k ní mladickou láskou, kterou si později označil za „mizernou vášeň“, ale od které si tehdy sliboval úcastenství jiné osoby na svém životě. Rodiče dívky jejich poměr oznámili ve škole. Ředitel si Masaryka zavolal a vyjádřil se o jeho milostném vztahu ošklivě. Nako-

nec vyřkl i rozsudek – consilium abeundi – a úřední cestou tím zažehnal, jak se domníval, nebezpečí náboženské krize na své škole. Od tohoto okamžiku vzniká mezi Masarykem a katolickou církví propast, stává se z něj rozhodný odpůrce jakéhokoli útlaku svědomí. Vehementně prosazuje požadavek na odluku církve od státu, chce zrušit náboženskou výuku na školách. Tehdy dospívá i ke svému chybnému výkladu náboženských dějin; začíná tvrdit, že největším činem protestantismu bylo osvobození věřících od útlaku svědomí a naopak jejich podrobení autoritě vlastního svědomí.

Kdyby ho po vyloučení z gymnasia v roce 1870 brněnský policejní president Le Monnier nevzal sebou do Vídně a neumožnil mu pokračovat ve studiu na tamním Akademickém gymnasiu, asi by se Masaryk musel vzdát své milované vědy. Ve Vídni potkal dva kněze, kteří ho zásadně ovlivnili. Prvním byl liberální gymnasiální profesor, který Masarykovi žádné potíže nedělal, nesnažil se ho ani poučovat, ani obracet na víru. Nihilistický přístup k výuce náboženství a profesora bezcharakternost Masaryka zhnusily. Druhým duchovním byl člověk, jenž řady církve opustil dobrovolně. Byl to Franz Brentano, profesor vídeňské university, kterou Masaryk navštěvoval od roku 1872. Brentanovy přednášky navštěvoval nemohl, ale pravidelně se s ním stýkal. O vystoupení z církve ušlechtilý a tehdy už slavný Brentano nehovořil, ale jeho příklad na Masaryka nesmírně zapůsobil. Brentano byl teistou, tím se po jeho

vzoru stal i Masaryk; nadále věřil ve svého osobního Boha a v nesmrtelnou duši, ale k církvi se už necítil být jakkoliv vázán.

Víru v Boha částečně znetvořenou mytologickými pověrami, jak ji přejal vesnický synek z moravského Slovácka, nahlodali nevzdělaní a nemravní představitelé církve, lidé tvrdého srdce, kteří sice v neděli chodili do kostela, ale ve všední dny se k „milému Pánubohu“ nehlásili. „Největšími nepřáteli církve jsou katolíci a jejich metody,“ napsal kdysi Masaryk. „Církev víru zahubila,“ prohlásil při jiné příležitosti. „Víra církve a mravnost mohou být dva rozdílné pojmy,“ stojí na jiném místě. Jeho víra podlehla i proto, že neměla dostatečnou obranu proti duchu tehdejších vysokých škol, který byl vůči náboženství nepřátelský. Humeova skepse a Kantův kriticismus vzaly půdu pod nohama naivitě dětské víry. Masarykova víra byla v dětství plná zázraků, teď zázraky zavrhoval. Věřil jen důkazům. Protože byl přesvědčen, že zjevení má svůj původ v zázraku, přestal v ně věřit. „Ve vědě si zakládáme na zkušenosti, v teologii na zjevení,“ píše. „Zjevení není ničím jiným než pokračováním mytologie.“ Nevěří na dogmata, protože je nelze „dokázat“ a protože „neobstojí před kritikou rozumu“. „Filosofie stojí v protikladu k teologii.“ „Každý pokus o smíření vědecké filosofie s teologií je z principu pochybený. Kriticismus znemožní jakýkoli návrat.“ Ovšem hlavně: „Rozhodný protest proti lidskému vědění přišel z Říma, když se papež se vší vážností prohlásil za neomylného.“ Ve svých protikatolic-

kých výpadech (a citované výroky jsou pouhými výpady bez hlubší argumentace) směřuje Masaryk svůj odpor proti klerikalismu s odporem proti aristokratismu. „Katolicismus je svou podstatou aristokratický a monarchický.“ „Pro víru v Boží zjevení je nutná víra v prostředníka. Takovou víru vytvořila teokracie. Vědecký, kritický duch neuznává prostředníky mezi Bohem a člověkem, nedůvěřuje kněžím a jejich církvi, věří vědě a filosofii. Na místo teokracie dosazuje demokracii.“ „Víra je aristokratická, láska demokratická.“

Ideály příliš lidské

„Otázka zní, je-li pro kritického, vědeckého ducha ještě možná víra a která?“ V *Sebevraždě* Masaryk píše: „Myslím, že žádoucí vírou by mohla být víra některé z protestantských sekt.“ S katolickou církví se definitivně rozešel v roce 1880. Svůj podíl na tom měl i vliv jeho ženy Charlotty Garrigueové, kterou poznal v roce 1877 v Lipsku a brzy v ní našel to, po čem toužil. Nezapomeňme, že vyrostl v nuzných podmínkách, s touhou po Bohu, lásce a mravnosti v srdci, a najednou potkává ve světě bez lásky bytost láskyplnou. On, člověk bez domova, bez národa, bez státu i bez církve, světoobčan, vstoupí najednou do domu, který mu poskytne pocit bezpečí. Charlotte Garrigueová byla Američanka, náboženským vyznáním unitářka. V jejím rodičov-

ském domě si ale mohl každý zvolit konfesi, jakou chtěl, členové rodiny byli vychováváni k naprosté toleranci. Navíc žila Charlotta, podobně jako většina příslušníků sekt, mnohem aktivnějším náboženským životem než kterýkoli katolík. Náboženstvím u ní byla prodchnuta nejen neděle, ale především všední dny. Unitářka Charlotte Garrigueová nevěřila na žádnou viditelnou církev, neuznávala kněze. Podstatou její víry nebyl život zasvěcený v církevních mystériích a z něho pramenící láska k bližnímu, ale silná mravnost a ochota pomoci. Její víra byla náboženstvím čisté lidskosti. „Manželstvím se dovršila moje výchova,“ přiznává Masaryk.

Po vystoupení z katolické církve se Masaryk nepřiklonil k unitářskému vyznání své ženy, ani k luterskému nebo kalvínskému protestantismu své vlasti, ale k malé sektě českých bratří, k pietistům, jejichž nejslavnějším představitelem byl Komenský. Proč právě k nim? Tu se nám naskýtá příležitost, abychom vysvětlili, jaký vliv měl na Masaryka velký český historik a politik Palacký.

Masaryk se nikde nezmiňuje, jestli se s dílem „otce národa“ seznámil už v mládí. Ve *Světové revoluci* vypráví, že se do Palackého ponořil po uplynutí svého prvního parlamentního mandátu, tedy po roce 1893. Tehdy byl plodem tohoto studia spisek *Palackého idea národa českého*. Nepochybně se však jeho dílem zabýval už dříve.

Je všeobecně známo, že Palackého myšlení významně ovlivnil Herder, který přišel s myšlenkou, že národy jsou morálními osobnostmi, které se vyvíjejí a rostou, mají po-

vinnost sebezáchovy a naopak přirozené právo na rovnoprávné zacházení. Palacký přejal i Herderovo pojetí Slovanů, jak je známe z jeho kapitoly o Slovanech: jako mírumilovný rolnický lid, „demokraty“, na nichž se váleční „feudální“ Němci těžce prohřešili, když je zbavovali půdy a násilím germanizovali. Slované jsou národem budoucnosti, kterého jeho nezkaženost předurčuje k tomu, aby dovedl lidstvo do nového věku humanity.

Vrcholem českých dějin bylo pro Palackého husitství. Na rozdíl od osvícenců, kteří husity považovali za barbary, a katolíků, pro něž zase byli kacíři, viděl v husitech bojovníky za demokracii a proti feudalismu, bojovníky za lidský rozum a proti autoritativnímu náboženství, bojovníky za svobodu a proti spoutanosti středověkého světa. Zkrátka viděl v nich bojovníky za „ideály humanitní“.

Vliv Palackého na Masaryka byl obrovský. Ještě ve stáří ho vyzdvihoval jako „otce národa a našich dějin“. Určitě ho četl už za studií, stejně jako hltal díla ostatních domácích i zahraničních autorů. Díla „otce národa“ četl v tehdejších Čechách každý vzdělaný člověk, každý student. Masaryk v něm navíc našel potvrzení svého emocionálně zabarveného odporu vůči šlechtě i katolicismu a historické ověření svého odmítání útlaku svědomí. V Palackém si Masaryk znovu potvrdil oprávněnost svých afektů.

Palacký byl členem Jednoty bratrské. Kromě vrcholu českých dějin v ní viděl i „dokonalou církev“ a „pravé křesťanství“. Masaryk se k této konfesi rovněž přiklonil. „Národní

obrození ještě neskončilo,“ píše ve svém spisku o Palackém, „skončí teprve, až zakotvení v půdě Jednoty bratrské a pokračující v duchu doby, odhodíme ztrouchnivělé a neživotné formy oficiálního a matrikového křesťanství a postoupíme k pravé humanitě a pravému náboženství.“

Masarykův negativní vztah ke katolické církvi zavinili svým chováním sami katolíci. Jeho příklon k protestantismu bývá naproti tomu vysvětlován vysokou mravní úrovní mnohých protestantů. Podle ní posuzoval pozitivně celý směr. Kdyby se v mládí setkal s opravdovými katolíky, jistě by se jeho náboženské zrání ubíralo jiným směrem. Jak oprávněný tento úsudek je, dokazuje sám Masaryk svým uznáním anglického a německého katolicismu. Obdivuje náboženské a církevní smýšlení anglických vzdělanců i to, že přestupují (včetně některých anglikánských duchovních a šlechticů) ke katolické církvi. O německém katolicismu napsal, že ho „bezesporu lze hodnotit jako nejlepší. Němečtí katolíci se neuzavírají vzdělání, mají mravné a ve srovnání s naším nepoměrně zdatnější kněžstvo. Teologie vzkvétá, zatímco u nás prakticky neexistuje. Ve srovnání se svým protestantským bratrem se německý katolík těší ve značně větší míře požehnání opravdové a niterné zbožnosti.“

Láska k teistickému Bohu a láska k lidem se tak staly obsahem Masarykova náboženství. Ježíš pro něj není Synem Božím, ale pouze největším a nejdokonalejším člověkem a prorokem. Návodem pro jednání jsou mu „ideály huma-

nitní“, jak označuje lásku k bližnímu, které určují pouze mravní zásady. V Jednotě bratrské, založené Petrem Chelčickým († 1460), vidí ideální prototyp svého náboženství. Vyzdvihuje ji jako vrchol českých dějin, jako vzor pro český národ při jeho cestě vzhůru, nabízí ji jako vzor i pro habsburskou monarchii. Ta by se měla proměnit sub specie aeternitatis, to jest po vzoru Jednoty v takový stát, kde je svobodný každý: jednotlivec i národ.

Masaryk převádí všechno do oblasti morálky, i jeho jednání je ovládáno silným morálním cítěním. Pod jejím vedením – a skrytě poháněn touhou stát se „pánem“ – vstupuje do politiky, která má sloužit k prosazení morálních principů ve společnosti. Z morálních pohnutek se z něj stává revolucionář bojující proti habsburské monarchii.

Obtížný návrat k počátkům

Krátce po skončení první světové války prohlásil: „Zúčtovali jsme s Habsburky, zúčtujeme i s Římem!“ To ukazuje, jak těsně spojoval odboj proti trůnu s citově zabarveným předsudkem proti teokracii a aristokratismu, jak byl veden odporem proti církvi, která od josefínských dob byla oporou státu. Stalo se však něco jiného; nezúčtoval Masaryk s Římem, ale Řím s Masarykem. Přesněji řečeno, Řím s ním nezúčtoval, ale čekal na něho. V závěru života se totiž Masaryk k víře svého dětství vrátil. Jeho proticírkevní vý-

pady nutně musely slábnout. Jak správně poznamenává Anton Wildgans, „život přivede člověka do zákrut a záhybů, které žádné Boží kladivo už nenarovná“. Narovnat je ale může dobrá výchova, silná vůle, dlouhý život nebo život ve spojení s církví. „Kdysi, v mládí, mě rozčilovalo, že nemám důkazů naprosto porážejících. Dnes si říkám: což musíme, cožpak můžeme vědět všechno a mít to notariátně černé na bílém?“ Dále přiznává: „V tom dějinném konfliktu vědy s církví vidím jedinou cestu: neztrácet zbožnost v stálém úsilí o poznání. Vždyť sama teologie je tu jen proto, aby dokazovala náboženské učení pro rozum.“ „Člověk myslící, myslící kriticky a vědecky, má teologii vědeckou, filosofickou.“ „Běží o božství Ježíšovo.“ „Je-li církev založena Ježíšem-Bohem a je-li římský biskup v apoštolské posloupnosti jeho zástupcem na zemi a ochráncem božího zjevení, lze z toho dovozovat neomylnost papeže.“ „Svoboda i předurčenost člověka je dána jeho poměrem k Bohu všemohoucímu a vševědoucímu... Člověk je podle obrazu božího, Bůh nemohl stvořit člověka jinak než k svému obrazu a podobnosti; z toho pro člověka plyne (...) součinnost s vůlí Boží.“ „Nesmrtnost se prožívá už teď, v tomto životě.“

Co způsobilo jeho náhlý obrat? To se asi nikdy nedozvíme. Snad nějaký zdánlivě nedůležitý člověk, který jen důsledně šel svou „malou cestou“, jak to nazývá svatá Terezie z Lisieux. Možná významné církevní osobnosti jako třeba kardinál Mercier z Mechelnu, katolické typy zcela odlišné od těch, které Masaryk poznal ve svém mládí.

Pro křesťana vyplývá ze života T. G. Masaryka velké poučení a úkol: nechat svůj osobní život prozářit Kristem. Pokud by se Masaryk setkal s takovými lidmi, vyrostl by z něho katolickému světu „apoštol humanity“ s hlubokými kořeny, které by nedokázala vyvrátit ani prudká bouře rozpoutaného barbarství. I teoretická úvaha o takové možnosti nám otevírá velké perspektivy. Masarykův život, život duchovně zápasícího člověka, se tříbil i překonáváním afektů, názorových předpojatostí a citově zabarvených soudů, které však působí ničivě ještě dlouho po jeho smrti.

Kdo byl Tomáš Garrigue Masaryk?

Záhada jeho původu

Na základě mírové smlouvy ze Saint-Germain muselo Rakousko postoupit nástupnickým státům část archiválií uchovávaných doposud ve Vídni. Osobních spisů bývalého docenta vídeňské university a současného presidenta Československé republiky Tomáše Garrigue Masaryka se to však netýkalo, neboť mu je vídeňská universita darovala ze zdvořilosti už předem.

Osobní spis obsahoval i Masarykův životopis z roku 1875 přiložený k žádosti o doktorát z filosofie. V ručně psaném životopise Masaryk píše:

„Narodil jsem se 7. března 1850 v malém moravském městečku. Od útlého mládí jsem byl pečlivě vychováván svou dobrou matkou, jejíž obětavé lásce vděčím za všechno. Velké pokroky jsem udělal v němčině, která mi nebyla úplně cizí – moje matka byla Němka, ale byl jsem v ní méně zběhlý než v češtině, resp. slovenštině.“

Rozená Kropaczek

Z textu jednoznačně vyplývá, že matkou zakladatele Československé republiky byla Němka. Tuto skutečnost se později – zejména v rozhovorech s českým spisovatelem Karlem Čapkem, které vyšly v roce 1936 i německy – snažil zastrít. Svou matku v nich označil za rodilou Hanačku, které čeština zpočátku dělala určité potíže, protože vyrostla v německém prostředí moravských Hustopečí. Ve skutečnosti byla Masarykova matka Terezie Kropáčková (Kropaczek) původem Němka. Leckdo by mohl namítnout, že její příjmení ukazuje na český původ. Kdo však zná poměry v Čechách a na Moravě, moc dobře ví, že mnoho Čechů má německá jména a mnoho Němců naopak česká. Masarykova matka pocházela z německé rodiny z Hustopečí, kde se 4. září 1813 narodila.

Její pradědeček Kropáček pocházel z Králova Pole u Brna, kde pracoval v pivovaru. Pak se přestěhoval do Hustopečí, převzal tam hostinec a oženil se s dcerou z německé měšťanské rodiny. Všichni jeho mužští potomci si postupně brali dcery hustopečských Němců. Syn Tomáš se oženil se slečnou Teklou Wurmovou, jeho syn Josef, pozdější otec Masarykovy matky, hostinský a řezník v Hustopečích, zase s Kateřinou Ruprechtovou, dcerou hustopečského starosty Josefa Ruprechta.

Terezie Kropáčková žila až do své plnoletosti v otcovském domě, byla vychována německy, protože v rodině se jinak

nemluvílo. Z jazyka, jímž se hovořilo na moravském Slovácku, znala nanejvýš pár slov. Jako kuchařka sloužila nejprve ve Vídni, od roku 1849 pak v Hodoníně. Masaryk o ní s Čapkem mluvil jako o kuchařce, která sloužila u „pánů“. To nejspíš znamenalo, že sloužila v nějaké dobře situované měšťanské rodině. Takové rodiny v tehdejší Hodoníně mluvily výhradně německy.

Tuto pasáž ze zmíněného Masarykova vlastního životopisu z roku 1875 zveřejnil Jaromír Doležal v knize *Masarykova cesta životem* už v roce 1920. Nikdo neví, jak se k němu tehdy dostal. Je podivné, že československá veřejnost publikaci téměř nezaznamenala, zvláště když víme, že první kroky nové republiky provázela averze jak vůči domácímu německému obyvatelstvu, tak i vůči nemalému počtu Čechů známých svou věrností monarchii. Částečný německý původ Masarykovi v prvním desetiletí existence nového státu nikdo nevyčítal, jako prezident Zakladatel požíval přílišné úcty a vážnosti. V té době na něj neupozorňovala ani odborná literatura.

Zmiňuje se o něm teprve profesor Karlovy university Zdeněk Nejedlý v prvním svazku velkého Masarykova životopisu, který začal vycházet v roce 1930 a nakonec zůstal torzem. Autor vydal celkem pět svazků, pojednávajících o Masarykově životě a činnosti do roku 1883, z nichž poslední vyšel v roce 1937. O rok později se Československo začalo rozpadat, Nejedlý emigroval do Moskvy, odkud se vrátil až v roce 1945 a hned se v obnoveném státě stal ko-

munistickým ministrem školství. To už Masarykova hvězda začínala hasnout. Po převratu v únoru 1948 pak zhasla úplně, bývalý „tatiček“ se stal nežádoucí osobou. Ulice a náměstí, které po něm byly v českých a moravských městech pojmenovány a zbaveny jeho jména v době protektorátu, svá původní označení už zpět nedostaly. Na svá místa se nevrátily sochy, busty i pamětní desky, které za protektorátu rovněž musely zmizet.

Otázka rodného jazyka

Masaryk vzpomínal, jak s ním a jeho bratry matka mluvila německy a jak se s nimi německy i modlila. Otec s nimi mluvil slovensky. Masaryk tedy vyrostl v dvojjazyčném prostředí, což v českých poměrech, zvláště na Moravě, nebylo žádnou zvláštností.

Školu začal navštěvovat v roce 1856, a byla to německá národní škola v Hodoníně. Z národní školy přešel na reálku do Hustopečí, což tehdy byla rovněž německá střední škola, kterou vedli piaristé. Po dvou letech studií nastoupil do učení ke kováři. Učení však nedokončil, kovářské řemeslo se mu nelíbilo. Krátce nato přešel na německé gymnasium do Brna; za první republiky se pak jmenovalo Masarykovo německé gymnasium.

Protože na střední školu chodil už v Hustopečích, byl přijat hned do sekundy. V té době už musel němčinu dokonale

ovládat slovem i písmem. Brzy byl tak vynikajícím studentem, že mohl dávat hodiny i synovi brněnského policejního presidenta Le Monniera, který navštěvoval stejnou školu. Když byl Le Monnier v roce 1870 přeložen do Vídně, kde se stal policejním presidentem, vzal s sebou nejen svého syna, ale i Masaryka. Oba pak navštěvovali slavné vídeňské Akademické gymnasium. Masaryk v domě svého chráněnce i bydlel, na Petřském náměstí číslo 3, uprostřed prvního vídeňského okresu. Po maturitě začal na vídeňské universitě studovat filosofii. Zapisoval se hlavně do přednášek profesora Franze Brentana (1838–1917). Brentano pocházel ze slavné spisovatelské rodiny, roku 1864 byl vysvěcen na kněze a o dva roky později se stal docentem filosofie ve Würzburgu. V roce 1873 vystoupil z církve, zřejmě pro nesouhlas s dogmatem o neomylnosti papeže vyhlášeným Prvním vatikánským koncilem, a přijal místo soukromého docenta filosofie na vídeňské universitě, kde se zanedlouho stal populární osobností vědeckého a společenského života.

Velký vliv měl tehdy na tři posluchače – všichni pocházeli z Moravy a stali se později světoznámými osobnostmi: vedle Masaryka to byl filosof Edmund Husserl (narozený roku 1859 v Prostějově) a objevitel psychoanalýzy Sigmund Freud (narozený roku 1856 v Příboře). Svého učitele Masaryk nezměrně obdivoval. Začátkem března 1876 složil rigorózní zkoušku z filosofie (k této příležitosti sepsal výše zmíněný životopis) a 10. března byl na vídeňské universitě promován doktorem filosofie.

V říjnu téhož roku se zapsal k dalšímu studiu na univerzitě v Lipsku. Tam poznal svou budoucí ženu, Charlottu Garrigueovou, Američanku z francouzské hugenotské rodiny, která v Evropě studovala hudbu. Masaryk se s ní zasnoubil a 13. března 1878 v USA oženil.

Svatba v jeho životě změnila zásadně dvě věci; tou první bylo jméno. V matrice sňatků je u jeho rodičů jméno zaznamenáno ve formě Maszarik. Už tehdy se ale zřejmě vyslovovalo Masaryk. Po svatbě k němu přidal ještě příjmení své ženy a začal se podepisovat Tomáš Garrigue Masaryk. Zdůvodnil to tím, že je to v USA rozšířený zvyk, což ale nebyla úplná pravda. Spíše než v USA se takový postup užívá v hispánské jazykové oblasti. Tomáš Garrigue Masaryk však zní velmi vznešeně, téměř aristokraticky. Lehce se zapamatoává i zkratka TGM. Tady pozdější president spíše ukazuje talent pro vhodnou propagandu.

Sňatek dále změnil v Masarykově rodině jazyk. Jako dítě mluvil Masaryk německy a slovensky, jako středoškolák a universitní posluchač výhradně německy. Němčinu ovládal perfektně a bez akcentu až do své smrti, zatímco jeho nástupce dr. Beneš hovořil ve všech jazycích se silným českým přízvukem. Paní Garrigueová mluvila německy velmi dobře, ale angličtina jí byla bližší. Manželé v běžném styku stále častěji přecházeli do angličtiny, stejně mluvili i na své děti, které si angličtinu dokonale osvojily.

Po svatbě se Masaryk vrátil do Vídně a rozhodl se habilitovat na filosofické fakultě. Jako habilitační práci předložil

v roce 1879 spis *Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation* (Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty). Knižně vyšla u vídeňského nakladatele Carla Konegena v roce 1881. Posuzovatelé Brentano, Gomperz a Zimmermann ji hodnotili velmi kladně, což Masarykovi pomohlo i k úspěšné obhajobě, která proběhla 20. března 1879. O dva dny později pronesl předepsanou habilitační přednášku veřejně, a pak už nic nebránilo tomu, aby ještě v březnu téhož roku obdržel *venia legendi*.

V roce 1882 byla do té doby převážně německá univerzita v Praze rozdělena na českou a německou. Ministerstvo vyučování ponechalo profesorům možnost, aby se sami rozhodli, na které z obou universit chtějí nadále působit. Na české universitě nastal citelný nedostatek profesorů, proto vídeňské ministerstvo vyučování nabídlo pražskou profesuru i Masarykovi.

Masaryk váhal. Prahu skoro neznal, neměl tam přátele a známé a navíc se obával, že jeho znalosti češtiny nebudou pro přednáškovou činnost dostačující. Radil se proto se svým vídeňským universitním profesorem filosofie, který byl navíc posuzovatelem jeho habilitační práce a s nímž se velmi dobře znal i osobně, neboť mu doučoval syna. Profesor Gomperz znal Masarykovu svízelnou finanční situaci a nabádal ho, aby se nerozmýšlel. Mladý filosof a vědec se tedy rozhodl, že se do ryze českých oblastí na nějaký čas přestěhuje, aby se zde pocvičil v domácím jazyku.

Jeho čeština zpočátku zřejmě nebyla příliš valná; studenti mu prý před zahájením přednášek psali na tabuli, aby se konečně naučil pořádně česky. A Masaryk se během následujících let skutečně zdokonalil natolik, že vyslovoval bez přízvuku a byl schopen psát v češtině i odborné statě.

Kdo byl otec

V Masarykově biografii Ernsta Rychnovského se dočítáme, že šestadvacetiletý Josef Maszarik, bytem v Hodoníně čp. 106, panský podkoní tamtéž, uzavřel v létě roku 1849 sňatek s šestatřicetiletou Terezií Kropaczkovou, kuchařkou v panských službách. Manželům se 7. března 1850 narodil první syn, který byl pokřtěn jmény Tomáš Jan.

Podle hodonínského registru přišel Josef Maszarik do Hodonína z hornouherských Kopčan, tedy z dnešního Slovenska. Jeho otec byl chudý chalupník, malé hospodářství po něm převzal nejstarší syn a Josef musel do služby. Zprvu sloužil jako čeledín u koní na císařském statku v rodné vesnici. Pak byl přeložen na hodonínské císařské panství zakoupené už Františkem Štěpánem Lotrinským a podstatně rozšířené Josefem II.

Na záznamu v matrice jsou nápadné hned dvě věci: jednak velký věkový rozdíl mezi snoubenci – ženich byl o deset let mladší než nevěsta, která byla na tehdejší poměry už „v letech“, jednak jejich nerovné sociální postavení. No-

vomanžel byl jenom „koňák“, prostý čeledín, zatímco jeho žena, „panská kuchařka“, stála na sociálním žebříku mnohem výš.

Z presidentova vlastního vyprávění o jeho mládí víme, že mezi oběma manželi byl obrovský vzdělanostní rozdíl. Otec se narodil v tehdejších Uhrách ještě skoro jako nevolník, nikdy nechodil do školy a naučil se trochu číst a psát u jedné vdovy po vojákově. Matka byla podle presidentových slov naopak moudrá a zkušená žena s velkým vlivem na svého prvorozeného syna, kterého cílevědomě vedla a připravovala na budoucí dráhu. Jako panská kuchařka přišla do styku s „velkým světem“ a chtěla svého syna na společenském žebříčku dostat výše, chtěla z něj mít „pána“. Novomanželé se zpočátku asi velmi špatně dorozumívali, protože matka slovensky neuměla a otec znal jen několik německých slov.

Životopisy pozdějšího presidenta, stejně jako on sám v hovorech s Čapkem, mlčky přecházejí dvě základní skutečnosti ze života jeho matky: u koho sloužila a v který den roku 1849 se vdávala. Jasně je, proč se o přesném datu svatby mlčelo. Hodonínské matriky totiž zaznamenávají jako svatební den 15. srpen 1849 a jako den narození pozdějšího presidenta 7. březen 1850. Mezi svatbou rodičů a narozením prvorozence tedy neuběhlo ani sedm měsíců. Zveřejnění těchto dat by jistě zavedlo podnět k úvahám, že prezident je nemanželským dítětem své matky, že jeho skutečný otec pocházel z vyšších společenských kruhů a že se pro dítě rychle musel najít otec náhradní.

Zajímavé je, že presidentovy životopisy neuvádějí ani ten fakt, že jeho matka „panskou kuchařkou“ skutečně byla. Mezi českými obyvateli Hodonína bylo totiž pro takovou službu málo příležitostí. Spíš to mohla být služba u skutečného panstva, totiž na císařském panství, ke kterému patřily Hodonín, Velké Pavlovice a Holíč. Na něm byl přirozeně zaměstnán větší počet úředníků, správců a dalšího personálu žijícího ve velkých budovách, kde sídlily panské úřady. Není doloženo, že by hodonínské panství někdy navštívil některý z arcivévodů. Mezi vyššími panskými úředníky však bylo jistě mnoho takových, kteří si kuchařku mohli dovolit.

V Hodoníně však žily i bohaté rodiny kupců a obchodníků, ale i lékařů, notářů a nájemců částí císařského velkostatku. Takové rodiny byly téměř výlučně židovské a jejich příslušníci, ačkoli žili v malých městech s čistě českým obyvatelstvem, se bez výhrad hlásili k německví, jak tomu bylo ostatně všude na Moravě. Ty si kuchařku mohly vydržovat.

Marie Terezie všechny židovské rodiny z Hodonína vyhnala. Většina z nich zamířila do Uher, zbylé se usídlily v jiných moravských městech. Ale vyhnání židovských rodin malé městečko hospodářsky velmi poškodilo, proto jim císař Josef II. už v roce 1783 povolil návrat. Rok 1848 konečně přinesl Židům v monarchii plné zrovnoprávnění s ostatními obyvateli. V té době měla většina hodonínských židovských rodin již nějaký majetek, který nabyta usilovnou pílí a který jí umožňoval život na vyšší úrovni.

Mezi navrátilci byl i jistý Lazar Redlich. Jméno zde uvádíme záměrně, protože už v první československé republice se znovu a znovu vynořovaly pověsti, že Masaryk z rodiny Redlichů pochází. Právě u nich totiž Masarykova matka sloužila jako „panská kuchařka“.

Presidentovým otcem měl být podle těchto pověstí Nathan Redlich, který se narodil v roce 1803. Byl majitel obchodu s kůžemi a v roce 1848, po zmíněném zrovnoprávnění Židů s ostatním obyvatelstvem, koupil mlýn a malé hospodářství. Měl tři syny: Aloise, Ignaze a Adolfa. Adolf měl zase dva syny, Fritze a Josefa, který se stal slavným vědcem a politikem, byl ministrem financí v Lammaschově vládě, poslední vládě habsburské monarchie. Syn Ignaze Redlicha, vrchní stavební rada Carl Redlich, byl zase stavitelem železnice pod Arlbergem. V Hodoníně založil cukrovar, což možná přispělo ke vzniku fámy, že Masaryk je spřízněn s bohatým židovským cukrovarníkem.

Všichni, kdo presidentovi na podkladě těchto zčásti možná pravdivých pověstí prisuzují židovský původ, neberou v potaz jednu zásadní skutečnost: Nathan Redlich, údajný Masarykův otec, nebyl podle záznamů pokrevním synem Lazara Redlicha. Byl to nalezenec, kterého se manželé Redlichovi ujali a kterého vychovali.

Nezapomínejme však na to, že adopce nalezence byla někdy manévrem, jak do rodiny dostat dítě, které se narodilo v nemanželském svazku. Když presidenta Masaryka navštívil v prosinci 1921 na jeho zámku v Lánech rakouský spol-

kový prezident dr. Hainisch, vyprávěl mu Masaryk, že ho matka před Židy varovala a radila mu, aby se jim vyhýbal. Nebyla v tom varování vzpomínka na nepříjemnou událost?

Nalezenec Redlich byl v dospělosti vysoký a hubený muž, ne nepodobný presidentovi, ostatní členové Redlichova rodu byli spíše podsadité typy se širokými rameny.

Důkazy pro Masarykův původ z rodiny Redlichů jsou velmi kusé. Nicméně pověsti kolující o presidentově původu Redlichova rodina dobře znala, ale nikdy se proti nim neohradila. V předmluvě k deníkům ministra Josefa Redlicha, které vyšly v roce 1953, jejich vydavatel na citlivé téma jemně poukazuje. Na straně XII se píše o historikově dědečkovi, statkáři: „Povšimněme si zajímavého detailu. Na tomto statku se dvacet let před Josefem Redlichem narodil Tomáš Garrigue Masaryk.“

Terezie Masaryková prý dostávala od Redlichovy rodiny peníze na výchovu malého Tomáše, které jí vyplácela advokátní kancelář dr. Aloise Pražáka (1820–1901, v roce 1879 byl ministrem bez portfeje ve vídeňské vládě) v Brně. Dr. Pražák byl jejich rodinným advokátem. Pozdější prezidentův syn Jan se jednou svěřil své dlouholeté přítelkyni Marcii Davenportové, že v sobě zřejmě má židovskou krev.

Jen z těchto skutečností však to, kdo byl presidentovým skutečným otcem, nelze stoprocentně prokázat. Jisté je pouze jedno, totiž to, že zakladatel Československa – mater

semper certa est – byl poloviční Němec („minimálně“ poloviční, protože Nathan Redlich se jako všichni hodonínští Židé hlásil rovněž k Němcům).

Hranice odvahy

Zveřejněním skutečností o Masarykově původu vůbec nemám v úmyslu požadovat, aby byl první prezident republiky považován za příslušníka německého národa. I kdyby byl Masaryk čistokrevným Němcem, měl právo se přihlásit k Čechům. Tisíce lidí se vydávaly za Francouze a neměly v sobě ani kapku francouzské krve. V národním obrození malých národů, žijících v oblastech mezi Německem a Ruskem, hráli právě národnostní míšenci velmi důležitou roli. Piłsudski byl například jen poloviční Polák, Kossuthova (stejně jako Leninova) matka byla Němka.

Masarykovou osobní tragédií bylo však to, že svůj německý původ musel tajit, aby ho národ bral vážně. I to je důkazem velké tragédie českých zemí v devatenáctém a dvacátém století.

Masaryk vždycky prokazoval odvahu a odhodlání, ať to bylo ve sporu o *Rukopisy* nebo v Hilsnerově či Friedjungově procesu, vždycky bojoval za pravdu a bez ohledu na svůj osobní prospěch jí pomáhal k vítězství. Dlouho propagoval i toleranci v národnostních otázkách, za což byl českou stranou velmi tvrdě napadán. *Národní listy* ho v ro-

ce 1890 označily za nihilistu, zrádce a odpadlíka pracujícího ve službách Němců. Napsaly doslova: „Jako ošklivý vřed tě vyřízneme z těla národa.“ I Masarykova osobní odvaha však měla své hranice. Nikdy například nepostačovala k tomu, aby veřejně prohlásil: „Ano, jsem Čech, ale mám německou matku a vyznávám, že patřím oběma národům této země, protože bych nebyl na světě, kdybych neměl dva konkrétní rodiče. Pocházím z obou národů a považuji svůj původ za osobní obohacení, stejně jako je obohacením této země, že ji obývají dva národy.“

Masaryk by tím prokázal českému národu i českým zemím obrovskou službu. Pohnul by možná svým příkladem Čechy i Němce, aby zanechali nacionálních šíleností, které zemi jen rozvracely, a pokusili se o syntézu mezi oběma národy, syntézu, kterou by si byla tato krásná země zasloužila. Avšak jedinečná, neopakovatelná příležitost, ona hvězdná hodina českých dějin, zase nebyla využita.

V opojení z radosti nad vítězstvím a nově dobytou samostatností se i jinak rozumný Masaryk dal po první světové válce strhnout k nepředloženým projevům. V roce 1919 prohlásil při oficiální návštěvě Tábora, který byl ve středověku centrem radikálního husitství: „Tábor je náš program.“ Právě on však znal české dějiny až příliš dobře na to, aby nevěděl, jak zničující a devastující politika táboritů ve skutečnosti byla. Přihlásit se k ní přece nemohlo být úmyslem humanisty jeho formátu.

Ukvapeně a pohrdlivě se krátce po válce vyjadřoval i na

adresu českých Němců, které označil za kolonisty a přistěhovalce. Zapomněl, že z nich jako syn německé matky pochází i on, a neuvědomil si, že přistěhovalci byli v USA i příslušníci rodiny jeho milované ženy. Později prý svých slov litoval.

Nepsaný zákon

O smrti dr. Edvarda Beneše na podzim 1948

Bylo sice už 5. října 1938, ale slunce ještě pálilo. Nebe bylo bez mráčku, nad holými strništi se větřík ani nepohnul. Zlatavé listí na stromech nezašustilo, z větví visela stébla slámy, která se tam zachytila z vozů navracejících se z polí do stodol se sklizenou úrodou. V dáli na horizontu se jemně zdvihal hřeben Krušných hor. Nad krajinou se rozhostil mír. Nikdo z lidí postávajících a posedávajících na nádraží to však nevnímal. Nevýrazné, vyhaslé obličeje prozrazovaly jedinou touhu: dostat se do posledního vlaku, který odjížděl ze Sudet do českého vnitrozemí. Život čekajících Čechů, Židů i Němců visel na vlásku, který teď představovaly tyto koleje. Za hřebenem hor, o pouhé dvě stanice dál, stáli totiž Němci a do vnitrozemí vedla už jen tato jediná trať. Na nádraží vládlo hrobové ticho, uprostřed té podzimní nádhery působilo skoro strašidelně. Výraz tváří dětí této země zračil jejich osud, který se v těchto hodinách začínal naplňovat. Byly to živé mrtvolky, stejně jako byly živou mrtvolou Čechy. Před několika dny byly roztrhány, okradeny o svou přirozenou celistvost a jejich děti se staly nepřáteli na život a na smrt. Čechy zemřely, byly zničeny a vrženy do chřtánu nenasytníka

v klamné naději, že tím bude pro Evropu vykoupen mír. Mírné slunce je ohřívalo a odráželo ve svých paprscích jejich nádheru. Tvář umírající země zazářila naposledy. A v této předsmrtné chvílce jako by v slunci zablesklo poselství zákona, s nímž tato země vykročila do dějin a ježž měla naplňovat, protože byl jediným imperativem jejího přežití. Jeho dodržením by se stala silnou a neporazitelnou – dodržením nepsaného zákona o jednotě všech dětí této země bez ohledu na jazyk, kterým mluví, zákona o příslušnosti ke společenství národů usídlených ve středoevropském Podunají.

K této zemi se přihlásila nejen československá vláda, jež oficiálně zrovnoprávnila všechny jazyky, i když se tak stalo až „za pět minut dvanáct“, přihlásili se k ní nejen zástupci zvučných jmen české šlechty svou poslední proklamací v dějinách, v níž bránili jednotu své země, ale k sounáležitosti s touto zemí se přihlásila i naprostá většina Němců, jež z ní bude muset v budoucnu odejít. A to v době, kdy z tlapačů po celé zemi, která se už svíjela ve smrtelné křeči, znělo ve všech šesti jazycích nařízení všeobecné mobilizace, za jehož neuposlechnutí však prakticky nehrozily žádné sankce, protože už nebylo nikoho, kdo by vynucoval dodržování zákona. Přesto výzvy uposlechlo přes pět osmdesát procent všech Němců, kteří se tím k nepsanému zákonu českých zemí v míře dosud nevídané přihlásili. Na jejich projev sounáležitosti a odhodlání bychom neměli zapomenout.

Neodmyslitelnou součástí nepsaného zákona bylo vědomé přijetí toho, že lidé žijící v této kotlině patří k národům stře-

doevropského dunajského prostoru, který by měl být spravován „ve velkém stylu“. Uprostřed všeobecného chaosu zůstávala totiž jediná stabilní opora, jíž se okolní dění příliš nedotklo: státní správa nadále fungovala s obdivuhodnou precizností, okresní hejtmanství, soudy, pošta a železnice vydržely do posledního okamžiku, a zabránily tak propuknutí chaosu. Byl to skvělý výkon státní správy převzaté ze staré monarchie. Další důkaz toho, že malé národy mohly vzkvétat jen v jednotě, kterou jim garantovalo staré Rakousko...

Finis Bohemiae

Konečně vjel do stanice dlouhý vlak Uprchlíci se rozdělili po jeho starých vagonech a vlak se okamžitě rozjel, jako by nesměl ztratit ani minutu. Stejně však drahocenné minuty ztrácel, neboť se dál vlekl krajinou jak hlemýžď. V kupé nebylo nikomu do řeči. Za okny ubíhalo Labe, na okamžik se vynořily litoměřické věže, mihl se Terezín. V Bohušovicích nad Ohří vlak na chvíli zastavil a osazenstvo si s ulehčením vydechlo. Už byli ve vnitrozemí, sem Hitlerovi vojáci nepůjdou. Vlak se pomalu dal znovu do pohybu a za nedlouho se za okny mihly věže roudnického proboštského chrámu, obrovský kvádr lobkovického zámku a barokní kupole kapucínského kláštera.

„Roudnice,“ prolomil panující ticho starý okresní hejtmán, který seděl na kraji kupé: „Pocházím odsud,“ dodal

vzápětí omluvně, jako by se polekal, že porušil mlčení. „Dědeček tu byl štolbou u knížete Lobkovice. Jako voják sloužil u Radeckého ve Veroně, u hulánů, u devátého pluku, a jeho velkou láskou byli koně. Přál si mít z vnuků armádní důstojníky. Moji dva bratři se jimi také stali, přirozeně u dělostřelců, protože jsme byli chudí. Jeden padl u Přemyšlu, druhý v roce 1917 na Hermadě. Mě starý kníže Lobkovic nechal vystudovat. Poté jsem se v Roudnici dostal na hejtmanskství. To byly zlaté časy. A ještě lepší to pak bylo na místodržitelství v Praze a na ministerstvu vnitra ve Vídni. Už to bude dvacet let, co jsem se po rozpadu monarchie v listopadu 1918 vracel podobně přeplněným vlakem do Prahy. Tehdy se ovšem všude jávalo. Přijížděl jsem s pocitem, že dobře vím, co znamená spravovat zemi a jakou ochranou byla velká říše malému národu. ‚Detruisez!‘ se lehce řekne, ale těžko se staré nahradí novým a lepším. Tehdy se mnou jel jeden starý dvorní rada ze správního soudu. Tvářil se ustaraně. Dodnes mi v uších znějí jeho slova. ‚Zahyneme, tohle nemůžeme přežít. Rakousko samo mělo hodně problémů a my si k nim přidáváme ještě další. Nebudeme ale mít jeho výhody.‘ Nikdy nezapomenu, jak zašeptal: ‚Finis Austriae, finis Bohemiae.‘“

V kupé znovu zavládlo ticho. Na polohlasý monolog okresního hejtmana nikdo nereagoval. Vlak se plížil dál. Do haly pražského nádraží jsme vjížděli už za tmy. Na ulicích postávali kameloti. Už zdaleka bylo vidět velká písmena úvodníků: „Beneš odstoupil!“

Hořké konce

Večer onoho 5. října 1938 Beneš odstoupil poprvé, 7. června 1948 podruhé a natrvalo. Dvojí odstoupení znamenalo dvojí selhání jeho politiky.

Masaryk bývá často srovnáván s filosofem, který do politiky zabloudil jen náhodou, Beneš pak s politikem, který se pokoušel dát své politice filosofický rozměr. Ani jedno není pravda. Masaryk byl politik a jenom politik, jak sám přiznal, Beneš nebyl ani politik, ani filosof. Byl jen velikým tajemníkem svého národa, od svých počátků v Národním výboru v Paříži přes funkci ministra zahraničních věcí až k nejdůležitější roli ve Společnosti národů, a to byla jeho slabost i síla zároveň. Beneš měl vlastnosti a schopnosti tajemníka. Znal lidi, jejich slabosti a přednosti, uměl s nimi vycházet, na tanečním parketu byl nepřekonatelný, „uměl žonglovat s pěti talíři najednou“, abychom použili slova císaře Viléma o kancléři Bismarckovi, hovořil několika cizími jazyky, navazoval přátelské styky se svobodnými zednáři, socialisty, komunisty i katolíky, proto dostal při presidentské volbě více hlasů než Masaryk kdykoli v minulosti. Jako dobrý tajemník věděl o skrytých politických silách a dokázal nástup nacismu rozpoznat mnohem dříve než jiní slavní politici. Ačkoli byl svobodným zednářem vyššího stupně, v náboženských otázkách byl tolerantní a na rozdíl od mnoha svých českých spoluobčanů z katolické církve nikdy nevystoupil. Vzrůstem, ale i myšlením byl malým člověkem. Neměl Masaryko-

vu grácii, proto nikdy nedokázal překročit svůj stín. Považoval se za velkého státníka a přeceňoval svou důležitost. Po celém světě podplácel novináře, aby o něm psali oslavné články, jimž věřil jen on sám.

Zakladatel republiky Masaryk ho všude prosazoval, což zvedalo Benešovo sebevědomí, ale v důsledku mu to vlastně škodilo. Vypadalo to, jako by v něm „tatíček“ našel „syna svých snů“, kterého mu osud nedopřál. Jeho syn Jan se totiž pustil po zcela jiných životních cestách, než si otec přál. Dotáhl to sotva k maturitě, o vysokoškolském studiu nebo snad vědecké dráze nechtěl ani slyšet. Jan Masaryk sice mluvil několika jazyky a byl neobyčejně hudebně nadaný, jako ostatně každý obyvatel českých zemí, ale přednost dával veselému nevázanému životu. Starý Masaryk si často stěžoval, že vede život jako nějaký arcivévoda a v té souvislosti poznamenával, že právě to byl důvod, proč se stará a důstojná dynastie morálně tak znemožnila, ale na veřejnosti si starý pán na syna nikdy nestěžoval. Masarykův syn nesmýšlel protirakously jako jeho otec. Těsně před válkou si odsloužil rok v armádě a hned na začátku války narukoval. Byl odvelen na ruskou frontu, kde byl brzy vyznamenán několika válečnými řády za statečnost. Dr. Beneš Rakousko rád neměl, následoval tedy Masaryka do exilu a stal se v boji proti monarchii jeho nejužším spolupracovníkem. Ochrannou roli monarchie pro malé národy ve střední Evropě nikdy nepochopil.

Masaryk měl tohoto pilného mladého muže, žijícího spóřádaným životem a bez výjimky vyznávajícího jeho ideály,

velmi rád. Když cítil, že se jeho život chýlí ke konci, zavázal vlastního syna slibem, že dr. Beneše nikdy neopustí. Byl si dobře vědom vážnosti svého jména v národě a předpokládal, že i kvůli tomu bude souhlas jeho syna s Benešovými kroky pro něj představovat významnou podporu.

Beneš věřil doslova s nábožným zanícením ve smlouvy, které jménem republiky uzavřel s Rumunskem, Jugoslávií a především s Francií a Sovětským svazem. Pokládal je za nejjistější ochranu pro svůj stát. O to krutější bylo jeho rozčarování, když zjistil, že právě v době, kdy je stát nejvíce ohrožen, se na ně nemůže vůbec spolehnout. Se stejným zápalem bojoval za myšlenku československého národa, který ve skutečnosti nikdy neexistoval. Opustil ji až na podzim roku 1938, kdy byl v poslední chvíli ochoten dát národům republiky plnou autonomii. Kdyby ji povolil o něco dříve, nemohl by Hitler s takovou brutalitou proti Československu vystoupit.

Beneš však pochopil mnohem dříve než ostatní státníci, že Hitler chce rozpoutat válku. A také se na ni připravoval; uzavřel smlouvy s Francií a Sovětským svazem, vyzbrojoval armádu, která v roce 1938 patřila k největším a nejsilnějším v Evropě, na hranicích s Německem budoval řetězec pevností. Když byla válka přede dveřmi a spojenci ho nechali na holičkách, ukázal se i on jako typický Rakušan. Přiklonil se k slavné rakouské devíze „Raději jistou porážku než nejisté vítězství“ a stejně jako před ním v letech 1859 a 1866 František Josef a v roce 1778 v „bramborové válce“ jinak od-

vážná Marie Terezie nebo v roce 1938 Schuschnigg nekladl žádný odpor. Nemohl tušit, že uvnitř Německa byl v té době odpor proti Hitlerovi tak silný, že by se část říšské branné moci při vypuknutí války svému vůdci určitě vzepřela, zajala ho a postavila před soud, protože příliš dobře věděla, že Německo válku vyhrát nemůže. Národní tragédie však nastala, válka byla rozpoutána, trvala šest let a zanechala Evropu v troskách.

Po konferenci v Mnichově na podzim 1938 prezident na nátlak Německa z funkce odstoupil a odešel do emigrace do Londýna. Když Hitler v březnu 1939 obsazením zbytku Československa Mnichovskou dohodu sám porušil, prohlásil Beneš, že se jí necítí nadále vázán ani on a považuje se dál za presidenta Československé republiky, která je od nyní s Německem ve válečném stavu.

Už během války pojal v Londýně plán, že z obnoveného Československa budou odsunuti všichni Němci, které označil za „pátou kolonu“ a největší ohrožení republiky. Když válka skončila a mohl se vrátit do republiky, svůj plán uskutečnil. Na základě dekretů, vydaných samotným prezidentem bez souhlasu parlamentu, museli všichni němečtí obyvatelé odejít ze své vlasti, kde zanechali veškerý svůj majetek. Vyhnání probíhalo nekoordinovaně a přineslo statisícům, ba milionům lidí nepředstavitelné útrapy. Během celé akce se podle slov dr. Berana, arcibiskupa pražského, děly věci, které si nezhadaly s praktikami SS. Horší snad byly jen nacistické pogromy Židů.

Beneš jistě netušil, že vyhnáním Němců z českých zemí pokládá základní kámen k novému rozvoji Německa. Vyhnanci z českých zemí, k nimž se připojili vyhnanci ze Slezska, Pomořan a Východního Pruska, byli ohromnou lidskou základnou pro německý hospodářský zázrak. Nikdo z nich totiž neměl nic než svou pracovní sílu. Investovali ji k obnově své nové vlasti.

Když Beneš rozhodl v Londýně o vyhnání Němců, ohlížel se po novém partnerovi, protože původní svazek s Francií ho trpce zklamal. Našel ho ve východní velmoci. Netušil, že nový spojenec ho jednoho dne zbaví moci. I tentokrát, stejně jako po Mnichovu, se zmohl pouze na protest hodný pilného „tajemníka“: vzdal se úřadu.

Celý život provázela Beneše tragická hořkost. Proč tedy mluvit o vině? Nad hrobem mrtvého mají pozůstalí myslet hlavně na své vlastní prohřešky a omyly. U hrobu Středoevropana mohou jeho krajané učinit pouze jedině: zvednout kámen, nikoli však pro to, a ho po někom hodili, ale aby se jím sami pokorně bili v prsa a přiznali si, jakým málem přispěli sami k jednotě středoevropských národů, a tím i k jednotě celého kontinentu, jak málo se snažili nastolit řád a pořádek v této části světa. Neudělali jsme nic pro to, abychom zabránili šíření nenávisti a zášti mezi národy. Právě z těchto zasetých semen vyrostly afekty a komplexy bránící člověku v tom, aby pochopil zákony přírody a zákonitost dějinného vývoje.

Hana Benešová přežila svého muže o několik desetiletí.

Směla nadále užívat krásnou vilu u Tábora a v Praze vlastnila v blízkosti ministerstva zahraničních věcí prostorný byt. Měla k dispozici auto se šoférem a na československé poměry dostávala vysoký důchod. Když byli Němci z republiky vyháněni, přála si, aby už nikdy v životě nemusela vidět žádné německé dítě. Přání se jí splnilo. Oslepla.

„Moravané povždy zvelebitelé a rozmnožitelé říše“*

Mezi četnými tituly, jimiž císařové křesťanského Západu krášlili svá jména, nikdy nechyběl „semper augustus“ (vždy vznešený). Tradoval se od římského císařství a měl připomínat, že jeho nositel je také druhým Augustem. Proto na něj dopadá odlesk tohoto velkého jména, které má být zárukou úsilí nového císaře o zvelebení říše. Na původní význam se ale brzy zapomnělo, a tak se titul začal volně překládat (s odkazem na latinské slovo „augere“ – zvětšovat, rozmnožovat) jako „vždy rozmnožitel říše“, což mělo nositeli koruny připomínat, že jeho hlavní povinností je rozmnožení slávy říše.

Jistě vyloudím na čtenářově tváři úsměv tvrzením, že nárok na tento titul by měli mít skoro všichni Moravané. On totiž každý Moravan je už pro svůj původ rozmnožitelem říše, nebo lépe řečeno státu a vůbec nejlépe české státní

* Slovo „Mährer“ znamená v češtině Moravan, ale podobně znějící slovo „Mehrer“ se užívá ve středověké císařské titulatuře: „Allzeit Mehrer des Reichs (vždy rozmnožitel říše)“. Tato podobnost se autorovi stala podnětem k následujícím úvahám. Pozn. red.

ideje. Česká státní idea nebyla totiž uvedena v život v Čechách, jež daly státu jméno, ale na Moravě.

Už samotný název této „malé země na řece Moravě“ prozrazuje, že vlastně není ničím jiným než rozšířeným Moravským polem. To menší u Vídně bylo vždy neuralgickým místem světových dějin. Ani cizí armády, ani národy a ideje nedokázaly tento zeměpisný prostor překročit. Až k němu pronikli Římané, v desátém století se pak ke svahům Karpat před Bratislavu probojoval předvoj Germánů a ve třináctém století sem dorazily tlupy Mongolů. Turkům ani Švédům generála Torstensona ve třicetileté válce se nepodařilo dostat dál než k Vídni. Před jejími branami přišel český král Přemysl Otakar II. v roce 1278 o své království i život a u Aspernu v roce 1809 císař Napoleon I. o aureolu neporazitelného panovníka. Proniknout dál než k Vídni se nepodařilo husitům a o dvě století později ani vzbouřeným českým stavům. Pruská armáda postoupila v roce 1866 jen k Floridsdorfu, dnešnímu 21. vídeňskému okresu, na kraji Moravského pole se v roce 1945 zastavili i Rusové a západní spojenci. Město ležící poblíž Moravského pole bylo sice v historii zasaženo revolučními událostmi, které jím horečnatě otřásaly, ale nikdy se ho nedokázaly zmocnit natrvalo. Důležité „revoluční“ postavy utvářející politické dějiny dvacátého století – Hitler, Stalin, Trockij nebo i Masaryk – v něm strávily leckdy rozhodující léta svého života a mnohému se tu naučily, ale když zjistily, že je toto prostředí nechce vzít na vědomí, rozmrzele ho opouštěly.

Moravské pole ležící jakoby „na konci světa“ bylo nejen překážkou násilným útokům ze všech světových stran, ale i místem tolerance a vyrovnávání protikladů. Z Vídně, města na jeho okraji, se podařilo vytvořit centrum velké říše sjednocující po dlouhá staletí sociálně, kulturně i nábožensky zcela odlišné národy. Podobnou funkci mělo i rozšířené Moravské pole, ona malá země na řece Moravě.

Země smíru a vyrovnání

První velký stát zde vznikl v devátém století – slavná Velkomoravská říše, jež se táhla až k Dunaji a Kampu a zasahovala hluboko na Slovensko. Tehdy poprvé v historii prokázal tento prostor svoji schopnost ke smíru a vyrovnání. Vedle latinského křesťanství tu v míru mohli působit i byzantští věrozvěstové Konstantin (Cyril) a Metoděj.

Velkomoravská říše zanikla na počátku desátého století pod náporom Avarů. Kolem roku 1000 pak Moravu dobyly sousední Čechy. Šlo o jediné násilné uchvácení cizí země, které bylo za celé dosavadní historické období z Čech podniknuto. Přesto se Morava české nadvládě nikdy plně nepodřídila. Ponechala si určitou samostatnost a stala se druhou kmenovou zemí českého státu. Její zvláštní postavení zdůraznila i sama vládnoucí česká dynastie, která zde vytvořila údělná knížectví, aby uspokojovala nároky pokrevných příbuzných dynastického rodu, pokud šlo o podíl na moci.

Sám Karel IV. se ještě před korunovací českým králem stal moravským vládcem (markrabětem). Bylo to on, kdo dovedl Moravu do lenního vztahu k Čechám. Ale samostatný vývoj Moravy dávno před Karlem IV. podpořil již císař Friedrich Barbarossa, když ji povýšil na samostatné říšské léno.

Do roku 1938 obývali Moravu Češi, Němci a Židé, v její jihovýchodní části i Slováci mluvící sice slovensky (slovácky), ale píšící česky. Zatímco v Čechách rozpor mezi národy ztrpčoval každodenně všem život, na Moravě byly vztahy o poznání mírumilovnější. Ani v devatenáctém nebo na počátku dvacátého století tam nedocházelo k takovým národním třenicím jako v Čechách. Skoro všichni Moravané hovořili oběma jazyky, od mládí se snažili ovládnout i jazyk svého souseda, zatímco v Čechách byla většina vždycky pyšná na to, že se druhý zemský jazyk nikdy nenaučila.

Ani v náboženských otázkách nepostupovala Morava nikdy tak fanaticky jako sousední Čechy. Husitství tu bylo umírněné a protireformace nebyla tak tvrdá. V době, kdy se v Čechách husitské vyznání stalo jablkem sváru, na Moravě vznikla jedna z nejmírumilovnějších náboženských konfesí na světě, početně nevelká sekta moravských bratří.

Morava je země smíru a vyrovnání mezi národy, společenskými vrstvami i vyznáními. Na moravské půdě, v malé Kroměříži, jistě i pod vlivem ducha této země, se v roce 1848 poprvé dobrovolně sjednotily všechny národy monarchie na společné ústavě. Tady zasedal v letech 1848 a 1849 i jediný říšský sněm, který monarchie ve své historii měla.

Od roku 1860 se totiž její parlament nikdy nenazýval říšským sněmem, ale vždycky jen říšskou radou. Rakouský parlament v této tradici pokračuje dodnes, stále nese název Národní rada, a ne národní sněm. Už samotné pojmenování těchto institucí naznačuje, že měly funkci poradní, nikdy nevedly a dosud nevedou samostatný politický život. Pravým parlamentem by byl říšský sněm, jak se ustavil v Kroměříži, protože se pokoušel zavést rovnováhu a smír mezi právy koruny a právy lidu.

V roce 1905 vznikl na Moravě vzor pro mírové soužití národů dunajské monarchie. Takzvané moravské vyrovnaní se v monarchii stalo příkladem pro soužití národů – smlouva zaručovala oběma zemským národům důslednou autonomii a zabráňovala odnárodňování nejen lidí, ale i majetku. V roce 1910 ho přijala Bukovina, o čtyři roky později dokonce i Halič, kde dosud byly rozmíšky mezi Poláky a Rusíny na denním pořádku. Kdyby nevypukla válka, určitě by ovlivnilo nejen další země monarchie, ale dokonce i samotné Čechy, neboť i tady dělila národy v předvečer války jen „velmi tenká stěna“. Monarchie byla na nejlepší cestě, jak se stát novou Velkomoravskou říší. Habsburkové by se možná jednoho dne nenechávali korunovat českými králi v Praze, ale velkomoravskými králi ve Vídni, protože toto město na okraji Moravského pole se před první světovou válkou rozrůstalo velkým přílivem obyvatel z Moravy. I proto se říkávalo, že Brno je předměstí Vídně.

Moravský genius loci

Příliv Moravanů byl pro Vídeň nesmírně důležitý. Morava totiž nebyla jenom zemí smíru a vyrovnaní mezi národy a konfesemi, ale i zemí talentovaných lidí, chytrých hlav, a dokonce géniů v nejrůznějších oblastech lidské činnosti.

Z Moravy pocházeli rakouští spolkoví presidenti dr. Karl Renner a dr. Adolf Schärf. Doktor Renner byl typický Moravan prosazující vždycky smír. V roce 1899 významně ovlivnil slavný brněnský program sociálních demokratů (je příznačné, že se zrodil právě na Moravě), a kvůli jeho vystupování mu ve straně dokonce přezdívali Uhlazovač. Renner se zasazoval o prosazení myšlenek kroměřížské ústavy a požadoval proměnu Rakouska v demokratický stát rovnoprávných národů. Jeho velkým konkurentem v rakouské sociální demokracii byl dr. Otto Bauer, kterého Renner právem označoval za talentované neštěstí pro stranu. Dr. Bauer byl sekularizovaný Žid ze severočeského Liberce, bez špetky humoru, netolerantní, nesmiřitelný až do krajnosti, navíc s nacionalistickými sklony. Pro tohoto severočeského Žida už nebyli vyvoleným národem Židé, ale psanci této země, proletáři povolání k tomu, aby se nad ní ujali vlády. Tyto nové Židy vedl do zaslíbené země, kterou pro něj byla pouze Velkoněmecká, samozřejmě socialistická říše. I poté, co Hitler v roce 1938 „přivedl Východní marku zpět domů do říše“, Bauer s ostatními sociálními demokraty připojení k Německu schvaloval. Sen o stěhování proletářů do nové

zaslíbené země však musel odložit a svůj vyvolený národ uzavřít do ghetta, kde se ho snažil chránit a kde mu chtěl zajistit co nejlepší život. Takovým ghettem se před druhou světovou válkou stala Vídeň.

Z Moravy pocházel i František Palacký a zakladatel Československé republiky Tomáš Garrigue Masaryk. Ten byl obecně považován za humanistu a tolerantního člověka, což se už nedalo říci o jeho spolupracovníkovi a nástupci dr. Benešovi. František Palacký, kterého Češi považují za „otce národa“, ve skutečnosti zastával myšlenku velkého Rakouska, která byla založena na představě, že po narovnání mezi jednotlivými národy vznikne na území monarchie pro všechny šťastný domov. Palacký se ničeho nebál tolik jako rozpuštění monarchie, protože pak by se Češi stali jistou kořistí Němců nebo Rusů.

Z Třebíče pocházel jednak poslední velký prorakousky orientovaný sociální demokrat dr. Bohumír Šmeral, dále vůdce českých liberálů a ministr orby v rakousko-uherské vládě dr. Albín Bráf a částečně odsud pochází i současný rakouský politik, spolkový kancléř dr. Bruno Kreisky. Ještě na podzim 1918 bojoval Šmeral v duchu brněnského programu sociální demokracie za zachování monarchie a českou zahraniční politiku označil za katastrofu pro národ, která ho povede pouze k nové „Bílé hoře“. Šmeral v mnohonárodní dunajské monarchii vyrostl a život v malém národním státě, za který budoucí Československo považoval, si nedokázal představit. Protože chtěl žít podle svého zvyku

i nadále v mnohonárodnostním prostředí, stal se z něho v roce 1918 komunista, na rozdíl od většiny německy mluvících Rakušanů, kteří se ze stejného důvodu stali přívrženci připojení Rakouska k Velkoněmecké říši.

Z Moravy pocházeli i další významní státníci jako třeba ministr financí v poslední vládě monarchie dr. Josef Redlich nebo vicekancléř vlády první Rakouské republiky Richard Schmitz, důvěrník Ignaze Seipela. Ve Slavkově u Brna je zámek knížete Kaunice, velkého státníka za vlády Marie Terezie, který dosáhl smíru a narovnání mezi habsburským a bourbonským dvorem.

Moravu proslavili i spisovatelé, učenci, teologové a velcí průmyslníci. Narodil se zde Jan Amos Komenský, biskup moravských bratří, který za protireformace musel svou vlast opustit a odešel do Holandska. Z Moravy pochází velký apoštol Vídne Klement Maria Hofbauer. Z Moravy přišel do kláštera v Klosterneuburgu Pius Parsch, slavný augustiniánský kanovník, zakladatel moderní lidové liturgie, v níž se pokusil o jakési vyrovnání slavné církevní liturgie s lidovou zbožností. Na Moravě se narodil slavný olomoucký arcibiskup Antonín Cyril Stojan, usilující dávno před Druhým vatikánským koncilem, dokonce ještě před první světovou válkou, o smíření latinských a pravoslavných křesťanů. Z moravské židovské rodiny pocházel prelát dr. Johannes Österreicher, autor prohlášení Druhého vatikánského koncilu k Židům, který se po celý život snažil o vyrovnání mezi křesťany a židy.

Moravanem byl Gregor Mendel, opat augustiniánského kláštera na Starém Brně, který uplatnil princip vyrovnání i v přírodních vědách při objevu slavných genetických zákonů. Z Moravy pocházel farář Prokop Diviš, jenž vynalezl první bleskosvod ještě před Benjaminem Franklinem. Morava byla rodnou zemí slavných architektů Adolfa Loose a Josefa Hoffmanna nebo spisovatelů Marie von Ebner-Eschenbach, Richarda von Schaukal a rodiny Stefana Zweiga. Srovnáme-li Stefana Zweiga s Karlem Krausem, uvědomíme si, jak velký rozdíl je mezi Čechami a Moravou. Zatímco Zweig byl milý, šarmantní a tolerantní publicista, rodák z východočeského Jičína bojoval celý život tvrdě a nemilosrdně za pravdu a spravedlnost a po usmíření nikdy netoužil. Ačkoli byli oba Židé, poznáváme na jejich charakteru, jak důležitou roli při jeho formování hrál domovský kraj.

Z Moravy pochází i druhý slavný Tomáš, obuvnický továrník Baťa, zakladatel světově proslulé firmy. Také ona je praktickým dokladem „moravského vyrovnání“, vyráběla kvalitní, hezké a zároveň levné boty pro prostého člověka. Baťa byl snášenlivý člověk, naproti tomu jeho stejně světově proslulý současník z českých Kraslic Julius Meinl měl neustále špatnou náladu. Na Moravě stála kolébka jednoho z největších génů nové doby Sigmunda Freuda. Rovněž on přispěl k myšlence vyrovnání, tentokrát v lékařské vědě. Zatímco jeho kolegové viděli na člověku jen tělo, on pro medicínu objevil i duši, propagoval důležitý vztah mezi tělem a duší a pokoušel se mezi nimi nastolit rovnováhu.

V židovské rodině v moravských Hustopečích se narodil později věhlasný osvícenec Josef von Sonnenfels, jehož právní reforma z konce osmnáctého století se pokoušela skloubit úsilí o spravedlnost s lidským zacházením s odsouzení.

Morava je zemí géníů a rovnováhy. Moravané byli – a jsou dosud – skutečnými „rozmnožiteli a zvelebiteli státu a říše“. Kdyby si monarchie a později i Československo více všímaly moravské myšlenky rovnováhy, pak by monarchie nikdy nemusela zaniknout, možná i Československo by vydrželo déle.

V posledních desetiletích existence monarchie žila Vídeň hlavně z přílivu moravského obyvatelstva. Když ustal, znamenalo to pro město na okraji Moravského pole úplnou katastrofu, protože právě tito Moravané, „rozmnožitelé a zvelebitelé říše“, byli jeho leskem.

Jakožto historická země zmizela Morava z politické mapy, Čechy ji dobyly podruhé. Zatímco si koncem desátého století udržela určitý stupeň nezávislosti, pěstovaný dál po staletí (dokonce i za nacistické poroby byl vyjádřen v názvu Protektorát Čechy a Morava), dnes podlehla. Nová československá ústava, prakticky kopie rakousko-uherského dualismu z roku 1867, v níž Slováci převzali roli Maďarů a Češi roli nacionálních Němců, nevzala Moravu v potaz. Veškeré pokusy o trialismus, podle kterého by vedle českého a slovenského měl vzniknout i stát moravský, byly marné stejně jako obdobné pokusy v monarchii.

Nová československá ústava zná jenom český stát, nikoli však stát historických českých zemí, Morava z něj zmizela. Hranice a jméno se snad vymazat dají, nezmizí však atmosféra země a její krajiny, nezmizí ani její zákony, které se hluboce vryly do duší všech, kdo tam žijí. I když Morava jakožto svébytná politická a správní jednotka už neexistuje, přetrvají navždy „Moravané, rozmnožitelé a zvelebitelé říše“.

Omyl roku 1918

Obětované Slezsko

Friedrich II. Pruský získal Slezsko už v první válce s Marií Terezií. Celé Slezsko však Česká koruna přece jen neztratila. Jeho nepatrný kousek, jenž dostal později název Rakouské Slezsko, zůstal i nadále pod vládou Habsburků. Byla to malá mírumilovná zemička obývaná hlavně Němci, Poláky a smíšeným národem, kterému se říkalo Šlonzáci. Čechů zde žilo jen velmi málo. V roce 1918 bylo Slezsko jako samostatná politická jednotka zrušeno; stejný osud postihl po druhé světové válce i Moravu. V tomtéž roce byl zlomek Slezska připojen k Moravě a sjednocená země dostala název Morava a Slezsko. Spojení obou dosud samostatných zemí požadovali hlavně Češi a Němci. Němci doufali, že z něj vyjdou národnostně posílení a totéž si od jejich spojení slibovali i Češi, kteří se tak chtěli dostat z menšinového postavení ve Slezsku. Dnes nemáme ani zemi moravsko-slezskou, ale ani Moravu; v dnešní Československé republice existuje pouze český stát. Slezsko i Morava zmizely z politické mapy.

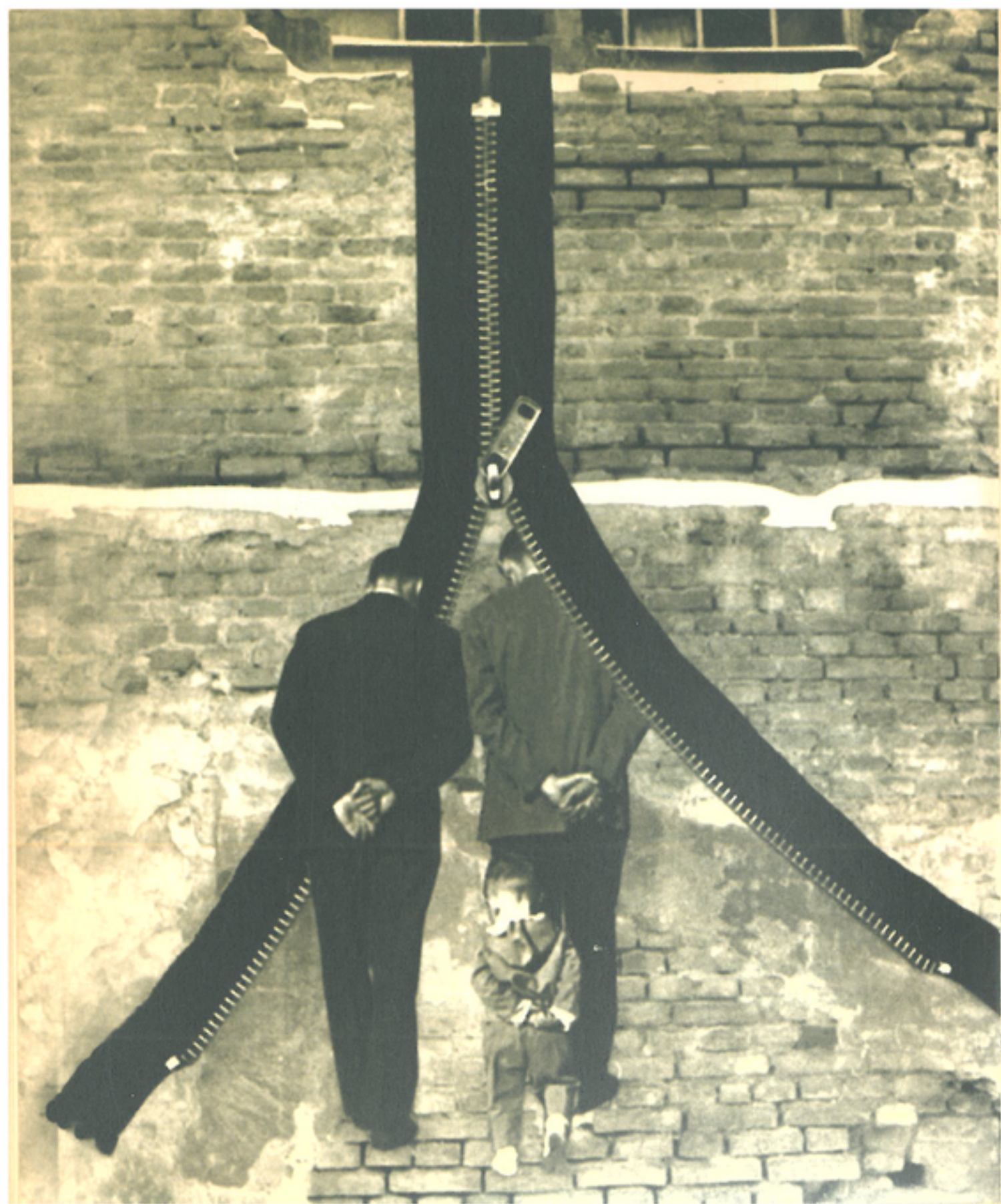
Přesto mělo Slezsko velkou šanci na své obrození. V roce 1918 mohl vznikající československý stát právem poža-

dovat nápravu loupeže z roku 1740, která mu způsobila takovou újmu. Tímto požadavkem by nový stát zároveň signalizoval, že chce být opravdu českým státem v jeho historických hranicích. Navíc by se navrácením Slezska podstatně oslabilo prusácké Německo.

Jenomže tuto otázku nikdo nenastolil, na počátku dvacátého století totiž dosahovala nacionální poblouzněnost značného stupně. Spojenci sice chtěli Německo bezpodmínečně oslabit, ale byli natolik v zajetí svých vlastních hesel o právu na sebeurčení národů, že raději rozbili habsburskou monarchii, onen zárodek jednotné Evropy, a prusácké Německo zachovali. Důsledkem jejich neprozíravé politiky bylo rozpoutání druhé světové války.

Džin puštěný z láhve

Spojenci se tedy v roce 1918 striktně drželi práva na sebeurčení národů. Z láhve tak vypustili džina, kterého se už nezbavili. Kdyby totiž tenkrát opravdu uvažovali o navrácení Slezska Čechům, museli by kvůli právu na sebeurčení národů čelit německé propagandě, která by je vinila ze lži. O navrácení Slezska však neuvažovala ani nová československá vláda, i když v jiných případech prokazovala velkou odvahu při zpochybňování práva na sebeurčení národů a vznášela nároky na oblasti (nakonec je i dostala), jejichž získání bylo s proklamovaným právem v příkrém rozporu.

I ona byla zcela v zajetí nacionalismu. V zásadě totiž nechtěla žádný historický český stát, ve skrytu duše toužila po výhradně národním českém státě. Kdyby jí Slezsko bylo vráceno, nastala by v národnostním složení českého státu rovnováha, příslušníci obou hlavních národů by byli zastoupeni rovnoměrně a žádný z nich by potom nemohl vznášet nároky na vůdčí roli ve státě. Žádný z nich by nemohl deklarovat, že nový stát je především jeho státem. Lidé žijící v českých, německých i smíšených oblastech by se tedy znovu museli stát jedním národem mluvícím dvěma jazyky. Nová československá vláda ale už měla dost starostí s takzvanou německou menšinou, i když je trochu absurdní považovat za menšinu více než třímilionový národ, a myšlenka na několik dalších milionů Němců jí naháněla přímo hrůzu. Neblahý vývoj po ztrátě Slezska totiž vedl k tomu, že na obnovení českého historického státu věřili hlavně Češi. Němci na něm přestali mít zájem a pokoušeli se jej vymýtit z paměti.

Tehdejší československá vláda si s podporou většiny Čechů nepřála český stát v jeho historických hranicích. Přála si český národní stát, který chtěla vojensky co nejlépe zabezpečit, proto argumentovala tu historicky, tu zase geograficky, jen aby dosáhla z hlediska vojenské obrany co možná nejlepších pozic pro vyměřování hranic. Dr. Beneš na mírových jednáních v Paříži sliboval, že se Československo stane „druhým Švýcarskem“, čímž prozradil, že původní smysl a význam historického českého státu znal velmi

dobře, i když sám myslel především na český národní stát. Pravdou však je, a to musíme v zájmu historické spravedlnosti přiznat, že Masaryk s Benešem a ostatními politiky nové republiky nechtěli takový český stát, který by jiné národnosti utlačoval tak, jak je dříve utlačovali Maďaři v zemích Koruny svatoštěpánské nebo Mussolini v jižních Tyrolích. Usilovali o národní stát, který by takzvaným menšinám zaručoval rozsáhlá národnostní práva.

Základním stavebním prvkem nového národního státu se stala legenda o československém národě. Podle ní nebyli Slováci samostatným národem, ale českým kmenem hovořícím vlastním dialektem. Nebralo se přitom v potaz, že Slováci byli připraveni stát se samostatným národem stejně jako před sedmdesáti lety Češi. Přehlížela se i skutečnost, že Slováci žili tisíc let ve společném státě s Maďary. Ti je sice, hlavně v posledních desetiletích před první světovou válkou, brutálně utlačovali, nicméně tisícileté soužití zanechalo v jejich sociálním a politickém myšlení nesmazatelné stopy. Slováci se po tisíci letech společného života politicky, a mnohdy i sociálně stali Maďary – mluvili sice slovensky, ale mysleli maďarsky. S tím se v prvních československých vládách, povětšinou českých (i když s několika slovenskými a německými zástupci), mělo daleko více počítat a se Slováky se mělo jednat s větším taktem. Místo toho byli na Slovensko posíláni čeští úředníci, četníci a důstojníci za trest. Prvním důsledkem těchto politických přehmatů bylo vyhlášení slovenské nezávislosti v roce 1939, které nebylo ničím

jiným než napodobením Kossuthovy uherské revoluce z roku 1848. Dalším důsledkem bylo přijetí československé federální ústavy v roce 1968. Tento dualismus v podstatě napodobil dualistickou ústavu habsburské monarchie z roku 1867 a Slováci jím dosáhli stejných práv jako kdysi Maďaři. I když je jich mnohem méně než Čechů, mají stejný, ne-li fakticky větší politický vliv – stejně jako jej měli v dualistické monarchii Maďaři.

Kdyby. ..

Pokud by bylo v roce 1918 přičleněno k českým zemím znovu Slezsko, měl by český stát velkou šanci obnovit se v původních historických hranicích. V takovém případě by se s lehkým srdcem mohl vzdát i Slovenska. Spojenci tehdy byli dost silní na to, aby donutili Maďary vytvořit ze Štěpánovy říše opravdový commonwealth of nations.

V roce 1918 existovala reálná možnost obnovit stav před přepadením Slezska Friedrichem II. Mohla být obnovena unie tří velkých státních útvarů – českých, rakouských a uherských zemí – za předpokladu, že v nich budou žít zcela rovnoprávné národy. Tento svaz států by se mohl dále rozšiřovat, pokud by se k němu připojili Rumuni, Srbové a Poláci. Vznikl by tak obrovský commonwealth of nations. To vůbec nejsou pošetilosti! V takovém duchu jednal v roce 1918 při tajných rozhovorech o uzavření míru se zástupci

habsburské monarchie slavný búrský generál Jan Ch. Smuts, který v první světové válce bojoval v řadách Britů. Ještě na podzim téhož roku se Beneš obával, aby spojenci nechtěli monarchii zachovat. Kdyby totiž tehdy měla nějakého schopného politika, který by nebyl plný národnostních předsudků, určitě by se takové příležitosti chopil. Ovšem doby Kauniců a Metternichů byly nenávratně pryč.

Rok 1918 mohl napravit mnohé omyly dějin. Národy i jejich politici však natolik propadli modloslužbě nacionalismu, že popustili otěže dějin vstříc tragickému osudu.

Československo nenavázalo na historický český stát, ale stalo se státem národním. Prušácké Německo zůstalo zachováno a nebylo v zásadě ani příliš oslabeno, od počátku tam však znepokojivě narůstaly myšlenky na odplatu za prohranou válku. Nikdo se v letech 1918 a 1919 nepokusil Němce donutit, aby vydali válečnou kořist z let 1740 a 1866. Nikoho nenapadlo, že by mohlo být obnoveno Hannoversko nebo Šlesvicko-Holštýnsko. Aby byly chyby dějin napraveny, musela vypuknout ještě jedna světová válka. Teprve ta obnovila hannoverský stát a Šlesvicko-Holštýnsko, tentokrát však pod jiným jménem. Pruský stát, který v posledním více než dvoustletém období několikrát řádně zamíchal Evropou, zmizel z povrchu zemského. Slezsko bylo pro Německo i pro německý národ definitivně ztraceno. Kdyby bylo v roce 1918 vráceno českému státu, určitě by v této krásné zemi německá kultura nezanikla. A nikdy by nedošlo k vyhnání.

Krádeží Slezska svedl pruský král Friedrich II. německý národ na cestu „násilí a krve“. Pokračoval v ní Bismarck, osudnou se nakonec stala Hitlerovi. Byla to cesta, která vyústila roku 1945 do strašlivé katastrofy pro celý německý národ. Do apokalyptických tragédií však vrhla i jiné národy. Modla nacionalismu totiž oslepila všechny středoevropské národy a přivedla je na okraj záhuby. Rok 1918 byl katastrofou pro Němce a Italy, rok 1938 pro Čechy, další roky pak pro Maďary, Chorvaty, Rumuny a Poláky.

Titul Veliký může být Friedrichovi II. přiznán jedině pro jeho machiavelismus. Byl to největší machiavelista před Hitlerem. Hlavně však byl hrobníkem německého národa. Už ve třicátých letech tvrdil spisovatel Werner Hegemann – a právem – že skutečným zakladatelem československého státu je Friedrich II. Položil k němu základy svou loupeží Slezska. Jeho největší zločin mohl být odčiněn v roce 1918, ale nabízející se příležitost tehdejší politici nedokázali proměnit v čin. Jejich omyl zaplatily miliony lidí svými životy.

Po stopách jednoho faráře v Mödlingu

Neznámí Přemyslovci

Zamíří-li návštěvník Mödlingu, krásného městečka jižně od Vídně, ulicí k velkému kostelu, ocitne se po chvíli před krásným domem v pozdně gotickém slohu s třemi honosnými znaky v průčelí: říšskou orlicí, babenberským znakem a šachovnicí s červenými a stříbrnými čtverci. Nápis oznamuje, že dům nechal postavit farář Přemysl, vévoda opavský, kanovník vratislavský, olomoucký a vídeňský, děkan vídeňského dómu. Ve farním kostele na vnitřní straně levé postranní lodi pak může návštěvník obdivovat mramorový náhrobek, na němž je farář vytesán z mramoru v oděvu chórových kanovníků, hlava spočívá na podušce, ruce má sepjaty na prsou. Ve spodní části je na jedné straně znázorněn vévodský klobouk, na druhé znak. Farář Přemysl zemřel v roce 1483.

Návštěvník znalý historie se na okamžik zarazí. Je přece všeobecně známo, že český královský rod Přemyslovců vymřel zavražděním Václava III. už v roce 1306. Ano, ale po vraždě posledního Přemyslovce pokračoval rod v málo známé vedlejší linii, k níž příslušel i mödlinský farář.

Genealogie této rodové větve je zvláštní; začíná zhruba dvě stě let před farářovým narozením, tedy asi kolem roku 1250. Tehdy, přesně to bylo v roce 1246, padl v bitvě proti Uhrům na Litavě poslední mužský potomek rodu Babenberků. Podle říšského práva by tedy Rakousy a Štýrsko, jimž Babenberkové vládli jako vévodové, měly být „uprázdněným“ lénem. Jenže oni měli podle takzvaného menšího privilegia („privilegium minus“) právo ~~n~~ástupnictví i v linii po přeslici, což byla na středověké poměry věc nevídaná. Když Friedrich Svárlivý padl, žilo ještě několik jeho blízkých ženských příbuzných, na které se privilegium vztahovalo. Ve hře byla hlavně Markéta, nejstarší sestra padlého vévody, vdova po německém králi Jindřichovi VII. Dědička si ovšem s novým sňatkem, /jimž by svému manželovi přinesla věnem vévodství rakouské a štýrské, dávala načas, proto obě země po dlouhá léta zůstávaly bez právoplatného panovníka.

V roce 1245 uvrhl papež císaře Friedricha II. do klatby a sesadil ho. V Římské říši nastalo „hrozná bezvláď“, které se přenášelo i na Rakousy. Sesazený císař v roce 1250 zemřel. Časté útoky z Uher a Bavor Rakušany zneklidňovaly. Zemské stavy (tehdy výhradně šlechtici) se proto v roce 1251 odhodlaly k aktu sebeobrany: rakouským vévodou zvolily v Korneuburgu markraběte moravského a následníka českého trůnu Přemysla Otakara. O rok později je následovaly i štýrské

stavy. V jejich případě se ale jednalo pouze o formální volbu, protože nový vévoda v tehdejší Štýrsku, které sahalo svým územím hluboko do dnešních Dolních Rakous, neměl prakticky žádnou moc. Bylo totiž celé obsazeno Uhry.

Volba českého knížete rakouským vévodou může na první pohled vzbuzovat rozpaky. Nicméně Babenberkové byli s Přemyslovci spřízněni v nejedné příbuzenské linii. Oba rody především patřily některými svými členy k rodu Hohenštaufů, jednomu z nejmocnějších a nejbohatších rodů Evropy dvanáctého a třináctého století. Markrabě Leopold III. si za druhou manželku vzal dceru císaře Jindřicha IV., sestru pozdějšího Jindřicha V. a vdovu po vévodovi Friedrichovi Švábském, tedy jakousi prabábu Hohenštaufů. Tímto sňatkem se Babenberkové, teď příbuzní mocných Hohenštaufů, vymanili z postavení malého a chudého rodu a stali se zajímavými pro ostatní aristokracii. Ukázalo se, že spojení s vlivným rodem Hohenštaufů bylo i v pouhé sňatkové rovině velmi dobrým politickým tahem. Obdobných příležitostí samozřejmě zhusta využívali i Přemyslovci.

Ke středověkému klanu Hohenštaufů však náležel i Přemysl Otakar. Jeho matkou byla dcera Filipa Švábského, tedy vnučka císaře Friedricha I. Barbarossy. Přemysl Otakar byl Barbarossovým pravnukem a na základě tohoto příbuzenského vztahu mu po smrti Friedricha II. kynula naděje na korunu německého krále a možná i římského císaře. Volbou Přemysla Otakara nepřímo donutily rakouské stavy babenberskou dědičku Markétu, aby se za něj provdala. Markéta se

nátlaku podvolila a v roce 1252 se v Hainburgu konala svatba. Byla však mnohem starší než její muž, někteří historikové uvádějí o osm, jiní dokonce o dvacet let. Byl snad věkový rozdíl důvodem bezdětného manželství, ačkoli celá země toužebně očekávala následníka trůnu? Možná i proto začal být Přemysl Otakar své ženě nevěrný. Určitě už v roce 1254 měl poměr s Anežkou z rodu Kuenringů z větve Weitra-Seefeld.

Byl to rok Otakarových úspěchů. Po smrti otce se stal českým králem, po boji s Uhry připojil ke svému území rozsáhlé části Štýrska, podnikl vítězné tažení proti pohanským Prusům, během něhož založil na severu město, které v názvu dodnes připomíná svého zakladatele – Královec (německy Königsberg, dnešní Kaliningrad). Krásný a velmi vitální (jako většina Hohenštaufů) Přemysl Otakar okouzloval ženy. Z otcovy strany byl navíc vnukem královny Konstancie, princezny z uherského královského rodu Arpádovců, jež byla manželkou jeho děda Přemysla Otakara I. (Její linií byl spřízněn i se sv. Alžbětou Durynskou, původem rovněž arpádovskou princeznou.) Ze spojení s Anežkou z Kuenringů se v roce 1255 narodil syn Mikuláš a později ještě dvě dcery.

Přemysl Otakar II. byl posledním legitimním Přemyslovcem, a není proto divu, že měl starost o svého nástupce. Protože s Markétou děti neměl, obrátil se na papeže Alexandra II. se žádostí, aby uznal jeho nemanželského syna nejen za manželského, ale i za legitimního následníka trůnu. Papež v roce 1260 vyhověl pouze první části žádosti.

V roce 1260 porazil Přemysl Otakar v bitvě u Groissenbrunnu Uhry, kteří pak definitivně odtáhli ze Štýrska. Konečně se mohl stát i vévodou Štýrské marky. Téhož roku se pustil do odvážného podniku. Aby zabránil stálým srážkám s Uhry a konečně se dočkal vytouženého následníka, nechal sňatek s Markétou anulovat a oženil se v roce 1261 s Kunhutou, příbuznou uherského krále. Ale ani ona mu vytouženého následníka trůnu nedarovala ihned – na pozdějšího českého krále Václava II. musel čekat celých deset let.

Mikulášovo léno

Na nemanželského Mikuláše však Přemysl Otakar nikdy nezapomněl. Materiálně ho zajistil: obdaroval ho bohatými statky v okolí Opavy, která tenkrát ještě ležela na Moravě. Vychoval ho na svém dvoře a v roce 1273 pasoval na rytíře. Mikuláš bojoval po jeho boku i proti Rudolfu Habsburskému v roce 1278. U Suchých Krut se bil statečně, upadl do uherského zajetí, odkud se vrátil do Čech až po třech letech. Ty byly zatím v souladu se závětí padlého krále spravovány jeho synovcem – synem sestry Přemysla Otakara II., markrabětem braniborským. V této době, kdy byl právoplatný král Václav II., jeho nevlastní bratr, ještě příliš malý, se Mikuláš mohl stát v roli zástupce krále Václavovým nejlepším rádcem. V roce 1283 se oženil s neteří Rudolfa Habsbur-

ského, zatímco Rudolfovu dceru pojal za manželku sám Václav II. Z Mikulášova manželství vzešli tři synové; prostřední zemřel velmi mlád, nejmladší se stal knězem a nejstarší, který se jmenoval po otci, byl velkou nadějí celého rodu. Jediné se nemanželskému synovi Přemysla Otakara II. uskutečnit nepodařila: až do své smrti roku 1318 nedosáhl knížecí hodnosti ani dědičného knížectví.

Zato se to brzy podařilo jeho synovi. Zavražděním Václava III. v Olomouci v roce 1306 vymřeli legitimní Přemyslovci po meči. Václavova nejmladší sestra Eliška, „poslední Přemyslovna“, byla zasnoubena se synem císaře Jindřicha VII., z rodu tehdy ještě chudých Lucemburků, který byl na základě tohoto manželského svazku zvolen českými stavy novým králem.

Nový panovník Jan Lucemburský se však o svěřenou zemi příliš nestaral, navíc byl i špatným manželem. Vedl život královského vagabunda: zapléтал se do všelijakých šarvátek, sporů a válek, až v nich nakonec našel smrt. Už slepý král (jeho syn Karel IV. spatřoval příčinu otcova oslepnutí v jeho nezřízeném životě) bojoval v roce 1346 v bitvě Francouzů proti Angličanům a byl zabit.

V jedné věci se však o své království přece jen s úspěchem postaral, rozšířil jej totiž o nová území – natrvalo připojil Chebsko a získal Horní a Dolní Lužici. Nadto se svrchovanost českého státu pokoušel rozšířit i na Slezsko, které tenkrát patřilo Polsku. Horní Slezsko bylo rozdrobeno do mnoha malých knížectví, ve kterých vládli členové polského

královského rodu Piastovců, jimž tak byly zajištěny příjmy a život odpovídající jejich původu.

Pro snazší dobytí Slezska zvolil Jan Lucemburský trochu nezvyklou cestu. Vzpomněl si na vnuka Přemysla Otakara II. a Anežky z Kuenringů, který po svém otci zdědil četné statky na Opavsku. Vyňal tedy město i s okolím z markrabství moravského (na což neměl plné právo, protože Morava byla už od dob Friedricha Barbarossy zemí podléhající přímo Svaté římské říši), prohlásil je lénem České koruny a udělil ho jako nové vévodství Mikulášovi. Tak dvanáct let po vymření Přemyslovců získala na důležitosti jejich vedlejší linie, jež přetrvala do roku 1521. Králův záměr se podařil, a to dokonce velmi brzy. Už roku 1322 vstoupilo Slezsko samo do lenního svazku s Českou korunou a zůstalo při ní, dokud nebylo odtrženo Friedrichem II. Pruským.

Historicky ani politicky nesehrála vedlejší přemyslovská linie žádnou významnější roli. Vyznačovala se však hlubokou věrností českým králům z lucemburského i jagellonského rodu a katolické církvi. Jejím jediným politickým zájmem bylo rozšiřovat dědickými smlouvami, tedy výhradně mírovými prostředky, malé rodové panství. Rod se rozštěpil do tří linií, jejichž državy tvořily dohromady vévodství opavské. Území, které tito Přemyslovci k vévodství připojili, nebylo nikterak malé. Získali Ratiboř (německy Ratibor, dnes Racibórz v Polsku), Krnov a Bruntál (pozdější rodiště herečky Terezie Kronesové), Hlubčice (německy Leobschütz, dnes Głubczyce v Polsku) s Cukmantlem (dnes

Zlaté Hory v Jeseníkách) a Novým Kostelem (německy Neukirch, dnes Nowa Cerekwia v Polsku), Hlučín a Fulnek. Nakonec i Münsterberg (dnes Ziębice v Polsku). Přesto nebyla finanční situace rodu příznivá, jinak by asi těžko prodali Münsterberg tehdejšímu českému králi Jiřímu z Poděbrad.

Bitva dědiců

Vévoda Vilém Opavský (1410–1452) měl tři syny; nejmladší se narodil dva roky před jeho smrtí a byl pokřtěn tradičním rodinným jménem Přemysl. Vévodství na tom dobře nebylo zřejmě nikdy, ale po smrti vévody Viléma musely být poměry opravdu velmi zlé. To byl asi i jeden z důvodů, proč se mladý Přemysl zapsal na teologii a odešel do Vídně. Dal jí přednost před Prahou, protože tam vedle církve římskokatolické existovala jako husitské dědictví ještě katolická církev pod obojí. A Přemysl byl věrný původní církvi. Svému původu a dobrým vztahům vděčil za to, že se brzy stal kanovníkem vratislavským. Když se tam uprázdnil biskupský stolec, doufal, že se stane vratislavským biskupem, ale toto přání se mu nesplnilo. Zato získal úřad kanovníka v Olomouci a posléze i ve Vídni. Tam se navíc stal i děkanem dómu sv. Štěpána.

Roku 1475 se fara v Mödlingu, na kterou měl až dosud uživatelské právo klášter v Melku, stala obročím děkana ví-

deňského dómu. S touto hodností získal Přemysl tedy rovněž faru v Mödlingu, kde žil až do své smrti v roce 1493. Jeho osobou vymřela opavská přemyslovská sekundogenitura. Už předtím, v roce 1478, vyhasla krnovská linie rodu. Ani zbývající třetí linii nebylo dopřáno mnoho času, vymřela v roce 1521.

Předposlední vévoda z této třetí linie uzavřel podle osvědčeného vzoru dědickou smlouvu s rodem pánů z Opole, aniž by tušil, že jeho rod už v příští generaci vymře a pánové z Opole přijdou lehce ke značnému majetku. Ale ani ti se z něho příliš dlouho neradovali. Vymřeli rovněž. Části přemyslovských držav (Krnov a některá malá slezská knížectví) zdědili Hohenzollernové, nový panovnický rod spřízněný s Jagellonci, od kterých získali značná privilegia. V českém povstání v roce 1618 stál jeden z Hohenzollernů na straně vzbouřených českých stavů. Po bitvě na Bílé hoře se ocitl v říšské klatbě, v jejímž důsledku přišel o svá slezská panství Krnov, Lehnici, Břeh a Wohlau, jež připadla České koruně. Krnov a Opavu udělil český král Ferdinand II. za věrné služby Lichtenštejnům, kteří dodnes užívají titulu vévodů opavských a krnovských.

Když 16. prosince 1740 vpadl pruský král Friedrich II. do Slezska, aby je pro následující dvě století připojil ke své zemi, odvolával se na hohenzollernské državy, které byly rodu odňaty, a prohlašoval, že z toho důvodu je vlastně on zákonným pánem Slezska. Sám se svému zdůvodnění sice usmíval, protože dobře věděl, že nemůže obstát. Stály však

za ním velké armády, proto si svou pravdu prosadil. Znovu tedy zkřížili meče příbuzní – dědička Rudolfa Habsburského s dědicem Přemysla Otakara; za toho bojovali Hohenzollernové, kteří zdělili slezská vévodství po jeho potomcích. Na rozdíl od bitvy u Suchých Krut nebyla tentokrát Rudolfova dědička úspěšná.

Malá vedlejší linie Přemyslovců tak zasáhla do světových dějin bez vlastního přičinění – jen proto, že vymřela. Náležel k ní i náš duchovní, který nedobýval země, ale kanonikáty, z jejichž výnosu si nechal postavit nádherný dům v Mödlingu. Stejným způsobem do nich zasáhl i dolnorakouský rod Kuenringů, jehož potomkem tento farář také byl. Palacký v roce 1848 řekl: „Svůj zrak upíráme k Vídni, kde doufáme v pochopení i pomoc.“ Dlouho před ním se touto radou řídil i nevýznamný farář z vedlejší linie Přemyslovců.

Sedmero úniků Jaromíra Navrátila

Téměř pravdivá novela

Jaromír Navrátil je typický Pražan žijící běžným životem. Není pražským rodákem, pochází z Litoměřic, kde byl jeho otec soudcem na vrchním zemském soudu a kde se Jaromír roku 1921 narodil.

Právnícká tradice

Do Litoměřic se jeho otec nechal přeložit ihned po vzniku Československé republiky, a to nejspíše ze dvou důvodů; jednak se tam mohl skoro neomezeně věnovat své životní zálibě – rybaření v Labi, jednak mají Litoměřice překrásné okolí, které přímo vybízí k pěším výletům. Navíc se tu v kraji, nazývaném „zahrada Čech“, daří vínu a pro otce nebylo většího potěšení než si na závěr dlouhého putování dát skleničku dobrého vína. Litoměřice leží mezi Prahou a Drážďany a tenkrát bylo běžné navštěvovat koncerty a operní představení v obou kulturních centrech. Neboť hudba byla po rybaření a vínu třetí otcovou vášní. Německo se tehdy

zmítalo v tíživé inflaci a za tvrdou českou měnu se tam dalo žít skoro zadarmo.

I Jaromírův dědeček byl právníkem. Koncem století vstoupil nejprve do služeb pražského místodržitelství, poté odešel na okresní hejtmanství do Německého Brodu, až nakonec zakotvil na okresním hejtmanství v Jablonci nad Nisou. Tam se oženil s dcerou bohatého továrníka. Za peníze z jejího věna koupil dům na Malé Straně v Praze, na úpatí Starých zámeckých schodů, hned vedle hostince U Krále brabantského. Nechal úzký třípatrový dům o třech oknech v každém poschodí útulně zařídit a rozhodl, že se z něj stane rodové sídlo. K tomu zdědil krásný nábytek po svém otci, který byl právním zástupcem schwarzenberského panství v Českém Krumlově. (Za časů Jaromírova pradědečka byli Schwarzenbergové největšími vlastníky půdy v Čechách, patřilo jim na šest set tisíc hektarů půdy, tedy území větší než celé Štýrsko. Po pozemkové reformě, kterou v roce 1848 navrhl v parlamentu poslanec Kudlich, se schwarzenberský majetek ztenčil – samozřejmě po odškodnění – na dvě stě osmdesát tisíc hektarů. Přesto i pak byl tento rod největším držitelem půdy v Čechách.)

Svou životní dráhu zakončil Jaromírův dědeček jako okresní hejtman v Kolíně. Jaromír už asi nikdy nezapomene veselou historku z dob jeho hejtmanování, kterou v dědečkově podání častokrát slýchal. Jednou za světové války se zvláštní vlak s císařem Karlem cestou do severních Čech zastavil v Kolíně a dědeček v parádní uniformě s kordem po

boku mu podával hlášení. Císař odpověděl česky a dlouze mu potřásl rukou. Dědeček byl tak vyveden z míry poctou, které se mu dostalo, že si po návratu domů nechtěl ruku mýt, aby nesmazal císařův dotek. A skutečně si ji tři týdny nemyl, dokud babička rázně nezakročila.

Zjitřené rány

V Litoměřicích chodil Jaromír do české národní školy a českého gymnasia, kde v roce 1938 maturoval (obě školy byly založeny až po roce 1918). Od dětství hovořil německy, protože v Litoměřicích žili převážně sudetští Němci. Kromě toho s ním německy mluvila i jablonecká babička, „aby nevyšel ze cviku“, jak říkávala. V roce 1938, krátce po maturitě, musela republika sudetské oblasti postoupit třetí říši. Do záboru spadaly i Litoměřice. Koncem září se otec ještě rychle nechal přeložit na soud do Prahy na Karlovo náměstí a nastěhoval se s rodinou – Jaromír měl ještě mladšího bratra – do krásného domu na Malé Straně. Jaromír by na podzim beztak musel do Prahy, protože bylo už dávno rozhodnuto, že i on bude pokračovat v rodinné právnické tradici. A skutečně se toho smutného podzimu zapsal ke studiu práv na pražskou universitu. Avšak nestudoval dlouho. V březnu 1939 Hitler násilně obsadil zbytek Československa a na podzim nacisté uzavřeli všechny české vysoké školy, protože studenti zorganizovali malou demonstraci

proti okupantům. Bylo po studiu. Co teď? Protože otec měl dobré kontakty v právnických kruzích, sehnal mu místo písaře v jedné advokátní kanceláři. Tam měl přečkat válku.

Otec byl přesvědčen, a své přesvědčení přenesl i na rodinu, že Hitler válku prohraje, Čechy budou znovu svobodné a Jaromír bude moci dostudovat. V roce 1942 však nastal teror. Českoslovenští letci, tajně vyslaní z Anglie, spáchali atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, jenž byl opravdu lidskou bestií. Poté začalo kruté pronásledování českého národa. Jednoho večera se otec z úřadu domů nevrátil. Matka s oběma syny nespala celou noc, telefonovala všem známým, jestli o něm něco nevědí, ale bez úspěchu. Nazítří se vydala do úřadu k nadřízenému svého muže, aby se zeptala, co se s ním stalo. Dozvěděla se ohromující zprávu, že její muž byl už na cestě domů, když se objevili dva gestapáci, zatkli ho a odvedli. Proč, to nadřízený netušil. Jaromírova matka nevěděla, co má dělat. Manželův nadřízený jí poradil, aby šla do Petschkova paláce – tato bývalá banka stála naproti Německému divadlu a pražské gestapo v ní mělo hlavní sídlo – a vyptala se tam, co se s jejím mužem stalo.

S těžkým srdcem se vydala na cestu. Naštěstí uměla velmi dobře německy, což jí usnadnilo trnitou cestu. A byla to cesta opravdu trnitá. Všichni tam byli nevlídní, někteří dokonce i hrubí. Posílali ji „od čerta k ďáblu“, než konečně narazila na esesáka, který jí nevybíraným způsobem sdělil, že její muž byl zatčen pro údajné schvalování atentátu na za-

stupujícího říšského protektora. Na její dotaz, co s ním bude, odpověděl, že pokud se to prokáže, bude určitě odsouzen a zastřelen. Úplně zlomena tou zprávou opustila budovu gestapa a začala obíhat všechny, kdo by mohli pomoci – manželova nadřízeného, advokáty, dokonce i ministra vnitřní protektorátní vlády. Nikdo jí však nedokázal ani poradit. Vrátila se tedy domů k dětem a s obavami hleděla vstříc příštím dnům. Když žádná zpráva nepřicházela, vydala se znovu s těžkým srdcem do Petschkova paláce. Esesák ji chladným hlasem oznámil, že podezření se v případě jejího muže potvrdilo, a proto byl odsouzen a zastřelen – přitom se vůbec neobtěžoval jí sdělit, kde je pohřben. Zdrcena se vrátila domů. Dětem přinesla strašlivou zprávu a strávila své další dny, týdny a měsíce v naprosté sklíčenosti.

V mladém Jaromírovi vzklíčila nepřekonatelná nenávist k okupantům a umínil si, že proti nim bude bojovat. První příležitost se naskytla už brzy. V úřadě vyprávěl o hrůze, která postihla matku, jeho i mladšího bratra. Neskrýval svou nenávist, ani své odhodlání se pomstít. Jednoho dne se ho kolega otázel, jestli to s pomstou myslí opravdu vážně. Svěřil se mu, že je členem komunistické odbojové skupiny, a nabídl mu, jestli by se také nechtěl stát jejím členem. Jaromír souhlasil, i když mu komunisté nijak zvlášť sympatičtí nebyli. Pro svůj dobrý měšťanský původ k nim měl trochu daleko. Jednoho večera se s kolegou vydal na tajné shromáždění a přihlásil se ke spolupráci. Rádi ho mezi sebe přijali. Zatím žádné tajné úkoly nedostal, zřejmě ho

zprvu jen pozorovali. Doručoval tajné dopisy, šířil mezi obyvatelstvem zprávy nepřátelského rozhlasu, distribuoval rozmnožená prohlášení a tu a tam rozbil okno českým kolaborantům. Byl však při své konspirativní činnosti ostražitý a gestapu se ho nikdy nepodařilo dopadnout.

Devátého května 1945 s nadšením uvítal příjezd Rudé armády do Prahy. Vzápětí se mu udělalo špatně nad krutým zacházením se zajatými Němci. Byl svědkem události, kdy dav omotal zajatého příslušníka SS filmovým pásem a hořlavinu zapálil. Nikdy nezapomněl na řev trápeného muže. S nevolí poslouchal vyprávění o hrůzách, které se děly při vyhánění sudetských Němců. To je přece nedůstojné Masarykova národa, myslel si. Ale jako v případě vraždy svého otce, ani tady nic nezmohl. Jeho prvotní poválečné nadšení ale dostalo povážlivé trhliny a Jaromír se ke starým spolupiklencům začal chovat rezervovaně. Ale byl už členem komunistické strany a zůstal jím i nadále.

Těsně před příchodem Rudé armády se oženil. Manželka Eva byla mladší než on a rovněž pocházela z takzvané dobré rodiny. Ve volbě životní partnerky svůj původ i dobrý vkus nezapřel. Měla hezké vystupování, uměla cizí jazyky a svým šarmem mu pomohla překonat zjitřené rány z otcovy smrti. Žili spolu v domě po jeho rodičích, místa v něm bylo pro všechny dost.

Život šel dál

Po válce se vzdal plánu dostudovat práva na znovuotevřené universitě, dal výpověď i v advokátní kanceláři a nastoupil do osobního oddělení jedné stavební firmy. Manželka pracovala nadále jako sekretářka v advokátní kanceláři. Nevydělávali příliš mnoho, ale prozatím jim to stačilo. Brzy přišly děti – tři chlapci za sebou. První se jmenoval Karel, druhý Petr a třetí Vladislav. Život šel dál. Mnoho si toho dovolit nemohli, téměř nic si nedopřáli, původní sny a plány se jim nesplnily. Na cestu do ciziny nemohlo být ani pomyslení.

Když děti vyrostly, začal nejstarší syn studovat geologii na technice. Na vysokou školu se dostal proto, že jeho otec byl v komunistické straně. V prvních letech po únoru směly totiž studovat jen děti z dělnických rodin nebo z rodin zasloužilých straníků. Po skončení studií odešel na umístěnku jako geolog do Mostu a Teplic, kde vyhledával zásoby hnědého uhlí. Zdálo se, že je dítětem štěstěny – stát ho poslal do Libye, kde pomáhal při zakládání ropných vrtů. Část platu dostával v takzvaných tuzexových bonech, tedy ve zvláštní měně, za kterou se mohlo v určitých obchodech nakupovat západní zboží.

Štěstí se usmálo i na Jaromírovu ženu. Dostala místo sekretářky v jedné japonské strojírenské firmě, která si v Praze otevřela zastoupení. Za toto místo vděčila svým dobrým znalostem angličtiny. Plat dostávala v amerických dolarech

a rodina se na zdejší poměry začala mít velmi dobře, protože žena měnila dolary v bance za bony nebo za ně později v Tuzexu přímo nakupovala. A do třetice všeho dobrého přispěl i nejmladší syn Vladislav. Na Akademii múzických umění studoval hudbu a stal se z něj velmi dobrý houslista. Ihned po studiích se dostal do České filharmonie, slavného orchestru, který často hostoval v zahraničí, převážně v západní cizině. Z honorářů si každý člen orchestru mohl polovinu ponechat na výdaje v zahraničí, polovinu musel po návratu do vlasti odevzdat státu. Státní agentura si sice za svou zprostředkovatelskou práci ponechávala enormně vysoké částky, nicméně stále zůstávalo dost na výměnu za tuzexové bony.

I prostřední syn udělal kariéru. Na střední hotelové škole v Mariánských Lázních získal potřebné znalosti pro vedení hotelů a naučil se několik cizích jazyků. Pro své dobré vystupování (i tady se projevil měšťanský původ) dostal místo číšníka v jedné pražské luxusní restauraci (tedy v restauraci, která je v Praze považována za luxusní). Po nějaké době se ho vrchní číšník zeptal, jestli by si nechtěl přivydělat. Petr nevěděl jak, ale vrchní číšník ho poučil: několikrát do roka půjde s kolegy na zastupitelské úřady, i západní, aby tam při koktejlech a recepcích vypomohl jako číšník. Odměnou bude „tvrdá měna“, podle délky pracovní doby buď ve formě whisky nebo cigaret Marlboro. Pokud si ale takto chce přivydělat, musí to nahlásit komunistické tajné policii, která mu poskytne patřičné instrukce. A kdo by ne-

chtěl mít něco na přilepšenou? Zanedlouho dostal předvolání na Státní bezpečnost. Řekli mu, že o jeho záměru slyšeli, že vědí, že jeho otec vstoupil do komunistické strany už za okupace, dokonce i to, že dědečka zastřelili nacisté, zkrátka poznal, že Bezpečnost ví o něm i celé jeho rodině všechno. Povolení k této práci dostal pod podmínkou, že všechno podezřelé, co na těchto recepcích uvidí nebo uslyší, bude Bezpečnosti hlásit.

Úniky

Od té doby se Jaromírově rodině dařilo ještě lépe. Jaromír stále pracoval ve stavebním podniku, kde mu každým rokem nepatrně zvyšovali plat. Začal mít rád alkohol. Než ráno odešel do práce, dal si na prázdný žaludek stopičku slivovice. Měl ji jako „lék proti nachlazení“. A opravdu nikdy nezastonal... Každé dopoledne se opakoval stejný rituál, několik lahví vychlazeného piva pro povzbuzení při práci. Po obědě v závodní jídelně k nim přibyly další, prý na spláchnutí pachuti po mizerném jídle. K večeři mu synové donášeli točené pivo z nedaleké hospody. Tak se pozvolna vypracoval k průměru šesti litrů piva za den, přesně tolik, kolik činí normální spotřeba podle údajů úředních statistik.

Když měl zvlášť dobrou náladu, zakončil den sklenkou dobrého moravského vína. To mu pomáhalo dostat se do stavu, v němž nevnímal šed' a mizerii všedního dne, proto-

že život byl opravdu šedivý a mizerný. Nikdy jste nedostali jídlo, na které jste zrovna měli chuť, nebylo jižní ovoce, s bídou jste si mohli koupit zeleninu, řemeslníci nepracovali poctivě, na nikoho jste se nemohli spolehnout, všichni chodili pozdě. Sebemenší maličkost jste museli uplácet cigaretami nebo alkoholem. Jaromír už komunistickým ideálům, jejichž velkým přívržencem vlastně nebyl nikdy, vůbec nevěřil. Vídával a slýchal, jak se komunističtí funkcionáři mají dobře, co všechno si mohou dovolit, od velkých luxusních tatrovek, jejichž spotřeba byla až sedmadvacet litrů benzínu na sto kilometrů, až po přepychové vily a speciální sanatoria vybavená západními léky, které obyčejnému smrtelníkovi lékaři nepředepsali, ani když byl v ohrožení života. Vyprávělo se o (samozřejmě služebních) cestách komunistických pohlavárů na Západ, zatímco lidé jako Jaromír si takovou cestu nemohli dovolit jednoduše proto, že státem přidělované kapesné pro tyto účely bylo směšně nízké. Zbývala tedy jediná možnost, jako ostatně všem – únik z ošklivé skutečnosti do alkoholového opojení. Když měl Jaromír v sobě dostatečné množství alkoholu, nebyl ještě opilý, ale dostával se do stavu „nad věcí“, do otupělosti, která život ulehčovala.

Měl štěstí, že rodina mohla stále žít v krásném domě na Malé Straně, a navíc bez nájemníků. S hrůzou si Jaromír představoval, že by musel bydlet v jednom z těch prefabrikovaných domů na nových sídlištích, třeba ve dvanáctém patře. Dveře a okna nových bytů většinou netěsnily, výtah

často nejezdil, výpadky vody byly na denním pořádku. V takových bytech měl nájemník právo na dvanáct čtverečních metrů obytné plochy, do nichž se však nezapočítávala kuchyně, předsíň a koupelna. Taková omezení ve svém domě neznal. Domy, jako měl on, mohly sice i nadále zůstat v soukromém vlastnictví, ale jejich majitelé je raději darovali státu, protože jinak se o dům (většinou plný nájemníků) museli řádně starat, což bylo krajně obtížné. Státem stanovené nájemné bylo totiž tak nízké, že na nezbytné opravy už nezbývalo.

Jaromírova rodina však nedostatkem netrpěla, všichni relativně dobře vydělávali, a proto si splnili jeden ze svých dávných snů a koupili si auto. Bylo sice už ojeté, ale jinak v dobrém stavu. S ním unikali ze šedé všednodennosti. Každý víkend podnikali výlety do nejkrásnějších koutů země – do Krkonoš, na Šumavu, do Krušných hor, do Českosaského Švýcarska. Všude pilně navštěvovali krásné zámky, kostely, kláštery, muzea a výstavy.

Vrcholem byla koupě „chalupy“, malé usedlosti po sudetských Němcích na Šumavě, nedaleko rakouských hranic. Nebyla sice v nejlepším stavu, ale za šest dlouhých let usilovné práce o víkendech, prázdninách i dovolených se jim podařilo jí vrátit starý lesk. Stálo to hodně práce, hodně peněz i hodně úplatků. Malá usedlost ale měla nesporné výhody. Především zahrádku, kde pěstovali zeleninu a kde rostly keře rybízu a angreštu. V ovocné zahradě rostla i jediná jablň. Konečně měli dostatek ovoce i zeleniny pro zpestření své

stravy. Neocenitelnou výhodou bylo sledování rakouské televize. Konečně byli v kontaktu s celým světem, konečně se dozvěděli, co se ve světě skutečně děje, konečně nebyli odkázáni jenom na domácí televizi a tisk, které byly nudné a neinformovaly objektivně. Jakmile rodinka v pátek dorazila na chalupu, posadila se před zářící obrazovku a sledovala „Rakušáky“ až do úplného konce. Totéž se opakovalo i v sobotu. Všechny najednou naplnil pocit svobody a volnosti.

Stejně jako Jaromír a jeho rodina sledovalo rakouskou televizi denně kolem půldruhého milionu jejich spoluobčanů v jižních Čechách, na jižní Moravě, v Bratislavě a v jejím okolí. Vysílání rakouského rozhlasu, hlavně pravidelných zpráv každou hodinu, mohli poslouchat téměř všichni obyvatelé republiky od Aše až po Tatry, od Liberce až po Bratislavu. Všichni měli na chvíli možnost uniknout z nudné státní propagandy domácích sdělovacích prostředků a dozvědět se, co se ve světě skutečně děje.

Členové Jaromírovy rodiny si zpestřovali život cestováním do zemí, do kterých nebylo třeba vízum a devizové prostředky. Nejčastěji jezdili do Německé demokratické republiky, prohlíželi si krásné drážďanské galerie, navštívili dokonce i slavná muzea ve východním Berlíně, časem se dostali i do Rumunska a do Bulharska, kde se jim ale moc nelíbilo. Nádherné dny však strávili na jadranském pobřeží Jugoslávie. Jen do Maďarska moc nevyjížděli, sice tam nepotřebovali vízum, ale příděl forintů na osobu a den byl tak malý, že vůbec nemělo smysl tam jezdit.

Setkání

Každé sobotní dopoledne se odehrával zvláštní ceremoniál: Po bohaté snídani se domácí paní usadila na zahradě a četla anglické knížky, kterými ji zásobovali její japonští zaměstnavatelé. Vykouřila u toho spoustu marlborek a občas se posílila mohutným douškem whisky s ledem a se sodou. Už v poledne byla ve stavu, do jakého se její muž pravidelně dostával až večer. Synové se v létě koupali v blízkém jezeře nebo poslouchali tranzistorové rádio. Jaromír si hned ráno hodil přes rameno rybářské náčiní a odcházel k neda-
lekému potoku, posadil se na břeh, hodil udici a čekal. To měl nejraději. Kolem bylo nádherné ticho, které rušilo jen lehké šumění lesa, štěbetání ptáků a hučení vody. Občas se nějaká ryba chytila, ale Jaromír ji většinou pustil zpátky do vody. Proč jí tak náhle ničit život? Jenom když vylovil krásného velkého pstruha, přinesl ho čtoucí manželce na zahradu a nalil si přitom sklenici whisky. Po aperitivu a skvělém obědě, který většinou připravoval vrchní číšník Petr, se rodinka uložila ke krátkému odpočinku, poté vyrazila na odpolední procházku a už se těšila na večerní televizní program.

V zimě Jaromír nahradil ryby jinými oblíbenými koníčky – sběratelstvím známek a hlavně poslechem gramofonových desek. Na trhu bylo velké množství nahrávek kvalitní hudby – domácích, ruských, východoněmeckých a maďarských (ty se prodávaly hlavně v maďarské prodejně na

Národní třídě). V zimě zvali Navrátilovi pravidelně své přátele k poslechu opery. Vstupenkou večera byla láhev moravského vína (mohlo být i mělnické). Tak Jaromírova rodina unikala ze železného sevření neradostné každodenní reality. Nesplnila se jim jen jediná veliká touha – podívat se do světa.

Jednou šel Jaromír do vesnice koupit chleba. Všiml si, že malý vesnický kostelík, velmi hezká barokní stavba, je otevřený. To bylo velmi vzácné. Vstoupil tedy. Udivilo ho, jakými krásnými obrazy a freskami byl vyzdoben vnitřek kostela. Všiml si muže středního věku stojícího u oltáře. Muž se k němu obrátil a zeptal se, jestli něco hledá. Dnes poprvé uviděl kostel otevřený, chtěl se do něho jen podívat, bydlí tady nedaleko na chalupě, odpověděl Jaromír. Takže soused, podotkl muž, určitě si užívá překrásné krajiny i možnosti sledovat rakouskou televizi, což je vlastně jediná příležitost, jak se alespoň v duchu přenést do ciziny.

Byl to zdejší farář. Vyprávěl Jaromírovi, že on sám byl na Západě jen jedinkrát, a to v roce 1968, kdy se víza dostávala celkem snadno. Teď už by ho nedostal. Jednou stejně ale podnikne dalekou cestu, hodně dalekou, cestu, ke které nemusí mít vízum ani devizy. Jaromír se ho zeptal, kdy se na ni vydá. Tváří v tvář smrti, odvětil s lehkým úsměvem farář, to mu nikdo nebude moci zadržovat pas, od nikoho nebude potřebovat vízum a na nikom žadonit o devizy. A dodal, jak se na tu nádhernou cestu už těší.

Jaromír se zarazil. Uvědomil si, jak dávno už nepřemýšlel

o tom, jestli existuje Bůh nebo věčný život. Vybavoval si vzpomínky z dětství a mládí, kdy jako školák chodíval i do kostela a o těchto věcech často slýchal. Domů se vracel zamyšlen. Co když přece jen něco na učení církve je? To by byl únik, o jakém se mu ani nesnilo! Rozhodl se, že faráře určitě ještě navštíví, aby si s ním o tom pohovořil.

Sbohem, mé Čechy

Místo závěru

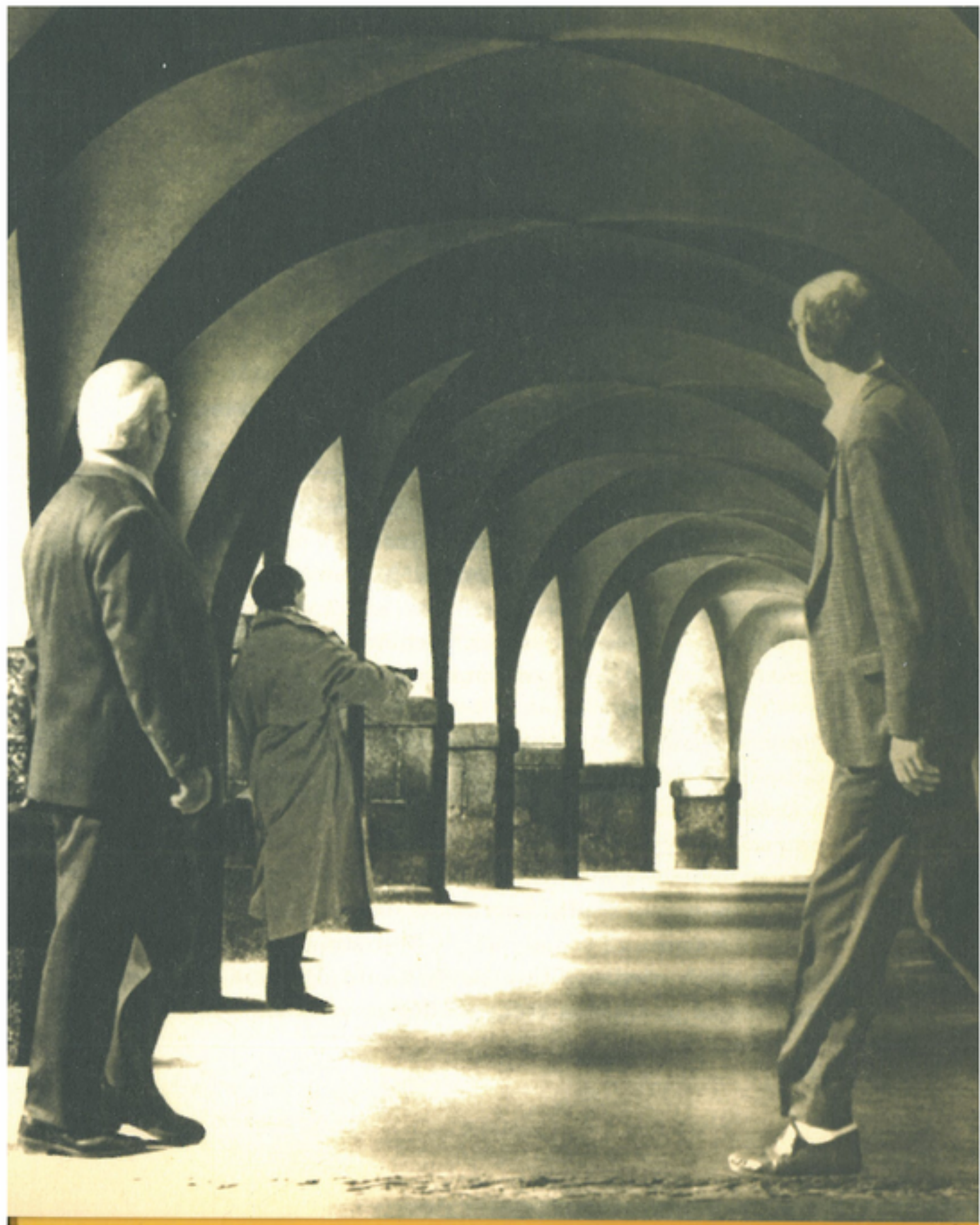
„Kdo vládne Čechám, je pánem střední Evropy,“ prohlásil kdysi Bismarck a myslel to přirozeně hlavně politicky. Nemýlil se. Když se Hitler v letech 1938 až 1945 zmocnil Čech, skutečně se pánem střední Evropy stal. I Francie se jím stala, a to v okamžiku, kdy s ní Československo v letech 1918 až 1938 podepsalo spojenecké smlouvy a svázalo tak s ní svou existenci. Varšavský pakt obnovil svou vládu nad střední Evropou, když jeho vojska 21. srpna 1968 obsadila české země. Útěchou tu může být jen dějinné poučení, že ti, kdo se domnívají, že ve svých rukou pevně třímají otěže vlády nad touto zemí, o ni velmi snadno přicházejí.

Bismarckova slova se dají vyložit i jinak. Opravdovým vládcem střední Evropy by mohl být Bůh, kdyby tato země byla křesťanská. Přitom tu žijí lidé s opravdovým náboženským přesvědčením. Vezměme si Moravana Tomáše Garrigua Masaryka, Pražana Rainera Mariu Rilka nebo Slezana Angela Silesia. Franz Werfel a Franz Kafka jsou svědky niterné zbožnosti Židů z českých zemí. V českých dějinách se často mluvilo o „království Božím v Čechách“ a oprav-

du se o něj také usilovalo. Bylo to však úsilí, při kterém často nešlo ani tak o Boží království, jako spíš o uchvácení moci.

Více než kdekoli jinde se v českých zemích hovořilo o bratrství mezi lidmi, ale častěji než kdekoli jinde byly tyto ideály pošlapávány. S velkým náboženským zanícením se tu lidé přeli o maličkosti a nepodstatnosti. Průvodním znamením českých dějin jsou věčná popichování. Tak dlouho lidem ztrpčovala život, až jim zastřela pohled na opravdu důležité věci. Nahromaděné malé zášti tady vybuchují v opravdovou nenávist. Znovu a znovu se tak opakuje bratrovražda z úsvitu českých dějin, v jejímž důsledku musely zemi opustit za tisíc let miliony exulantů a emigrantů.

Možná to nejsou výbuchy náhodné. Když se rozpadá manželství nebo se rozcházejí milenci a přátelé, je opravdu ve výjimečných případech vina jen na jedné straně, většinou se na takové katastrofě podílejí stejnou měrou obě strany. Ani tady nemůžeme z rozpoutání náboženské, národní a sociální nenávisti vinit pouze jednu část zemského národa. Hodně se tu mluvilo o bratrství, nikdo ale podle tohoto ideálu nežil. Trojí lid českého zemského národa se jen málokdy cítil jako tři bratři. Jen mizivá menšina si byla ochotna přiznat, že má původ i v druhé či třetí skupině národa, že je tedy součástí většího celku, za který je rovněž odpovědná. Vyhnáním nebyl zapuzen jenom nepřítel, byla jím zapuzena i část vlastního národa, pokrevní příbuzní ve vlastním smyslu slova. V této krásné zemi se nepozorovaně

usadila pýcha a nadutost zakalující jejímu lidu zrak. Tady si každý vždycky myslel, že je lepší než ten druhý: Němci se považovali za něco lepšího než Češi a Češi zase za něco lepšího než Němci, Židé pak tvrdili, že jsou lepší než všichni Češi a Němci dohromady. Šlechtici byli přesvědčeni, že stojí vysoko nad plebem a německá, česká i židovská velkoburžoazie se vyvyšovala nade všechny.

V životě každého člověka, veškerého lidu, všech národů, a dokonce i každé země jsou slabá místa, která démoni zla velmi lehce dobývají. Povýšenost a pýcha, které v českých zemích zachvátily tolik lidí, prohlašujících o sobě, jak jsou skromní a pokorní, byly pravými příčinami, proč zde Boží království nikdy být nastoleno nemohlo. A přitom je země bohatá na přírodní zdroje a má talentovaný, pilný a inteligentní lid, mohla by opravdu být mírumilovným rájem oplývajícím „mlékem a strdím“. Jenomže na život v tomto „českém ráji“ se lidé rozpomínali teprve tehdy, když ho natrvalo ztratili. Teprve pak si dokázali uvědomit, že žili v jedinečné zemi, která (alespoň ve střední Evropě) nemá obdoby.

Čeští exulanti jsou známi tím, že se domů nechtějí vracet natrvalo. I když mají možnost se vrátit. Prý jsou zklamáni tím, že lidé z domova jsou nevěrní společně sdíleným ideálům. Zapomínají si připomínat, jak oni sami svým životem přispěli k tomu, že se tady ideály bratrství nikdy nenaplnily, jak jejich předkové tuto nevěru sami pěstovali a jak se tím vlastně podíleli na svém pozdějším vyhnání.

Tuto knihu jsem nenapsal proto, abych obžalovával, nenapsal jsem ji, abych jitřil stesk po ztraceném domově. Přestože tento stesk trvá.

České země patří k té části světa, kde věčné lidské tragédie nabývají zvlášť obludných rozměrů – po pokušení pýchou přichází trest vyhnání z ráje.

Možná tato kniha některého emigranta donutí zamyslet se nad vyhnáním a pomůže mu zmírnit trpkost jeho osudu. Možná si uvědomí, ať už je Čech, Němec nebo Žid, že náleží k těm zbylým částem zemského národa, jako i ony náleží k němu. Možná mu pomůže uvědomit si odpovědnost za všechny jeho příslušníky, kteří k němu patřili a stále patří. Teprve pak pozná, že v případě českých zemí nelze vyslovit definitivní *Sbohem, mé Čechy*.

Bolestný pohled na české dějiny

Doslov překladatele

Možná že Lorenzova kniha esejistických črt a impresí Dialog s českou zemí narazí v českém prostředí na bariéru nepochopení. Autor nám totiž nabízí obrazy z našich starších i novějších dějin v nezvyklých barvách a s úplně jinými akcenty, než na jaké jsme přivykli. Mnozí „vlastenecky“ smýšlející Češi se budou jeho osobním pohledem i výkladem možná cítit dotčeni, ale co vlastně víme o soužití našich předků s německými a židovskými spoluobčany? V jednom má Lorenz pravdu – bylo to soužití tragické a stejně tak tragické jsou v jeho pojetí i celé dějiny českých zemí. My si jejich tragičnosti nemusíme být zcela vědomi, protože jsme z tohoto několikasetletého zápasu vyšli vítězně. Proto není na škodu, když si svůj vítězný pohled zkonfrontujeme s bolestným pohledem příslušníka poslední generace těch, kteří českou zemi vnímali jako společný domov Čechů i Němců, protože v jejich žilách kolovala obojí krev.

Willy Lorenz (1914–1995), ač narozen ve Vídni, pocházel po rodičích, národnostních míšencích, z českých zemí. Vystudoval práva a historii na universitách v Praze, Vídni a Berlíně. Po válce byl činný jako novinář, v roce 1954 se stal obchodním ředitelem vídeňského nakladatelství Herold a zároveň vydával

kulturněpolitický týdeník Die Furche. V roce 1975 byl povolán do rakouského spolkového ministerstva zahraničních věcí a v roce 1976 se na deset let stal tiskovým a kulturním přidělcem na rakouském velvyslanectví v Praze. V Rakousku se mezitím habilitoval (1978) v oboru české a rakouské dějiny na universitě ve Štýrském Hradci, kde později středoevropské dějiny také přednášel.

Zatímco české generace žijí po celé dvacáté století v zajetí národně motivovaných mýtů o usilovnosti, pracovitosti, mírumilovnosti, spolehlivosti a demokratičnosti svých předků i jich samých, poslední generace sudetských Němců zase po dlouhou dobu v sobě živily a leckterí stále ještě živí pocit výlučnosti, protože se považovaly za nositele středoevropské kultury. Obě skupiny v sobě dosud nepřekonalý pocit ukřivdnosti nad chováním toho druhého, který ale mocně přehlušuje podtón zadostiučinění – Konečně jsme se vás zbavili! na straně české a Konečně se máme lépe než vy! na straně německé. Lorenz všechna tato citová hnutí mysli českého, německého, ale i židovského etnika, které ze všech tří jistě dopadlo nejhůře, pozoruhodně přesně vystihuje.

Činí to způsobem neobvyklým a pro nás i provokativním. Mějme však na paměti, že je to jeho osobní pokus o vyrovnaní s jednostranným výkladem středoevropských dějin, v němž přetrvávala nacionální a ideologická hlediska. Lorenz se naopak cítí být vykořeněným zemským vlastencem, jehož pravý domov – velká středoevropská říše, v níž spatřuje reálný předobraz evropských sjednocovacích snah – byl neprávem zničen.

Jeho interpretace českých dějin, které mu do značné míry splývají s dějinami habsburského impéria, tedy nutně vychází z myšlenky nezastupitelnosti monarchie a tragiky evropských dějin po jejím rozbití (v takovém postoji není zdaleka osamocen, vzpomeňme například překrásných literárních svědectví Josepha Rotha či Stefana Zweiga).

Lorenzovy eseje vznikaly v dlouhém časovém rozpětí, řada z nich vyšla už v roce 1964 v knize Monolog über Böhmen (česky Monolog o české zemi, vydalo exilové nakladatelství Opus Bonum 1987), další autor napsal během svého oficiálního pobytu v Československu v normalizační éře. Proto se v nich některé myšlenkové motivy stále vracejí a opakují. Jejich ladění však zůstává podobné – mají povahu jakéhosi osobního vyznání. Autor nepředkládá čtenáři odborné studie o českých dějinách, spíše před ním odkrývá svou bolavou duši. I proto dospívá v protikladu k našim představám o průběhu a významu českých dějin k jiným, snad i „nevědeckým“ závěrům, jež však zároveň odhalují onu část pravdy, kterou si dodnes neradi připouštíme.

Možná vyvolá Lorenzova kniha nejen vlnu nesouhlasu a pobouření, ale i oprávněný zájem, možná nás přivede k důkladnějšímu zamyšlení nad cestami našich dějin. Nejsme na ní sami, jak jsme se donedávna domnívali. Dějiny českých zemí nejsou totiž jen dějinami českého etnika. O této skutečnosti nás minulé desetiletí, možná celé minulé století, odnaučila přemýšlet.

Milan Tvrdík

Ediční poznámka

Z autorovy biografie vyplývá, že texty zařazené do tohoto souboru nazvaného v německém originále *Liebe zu Böhmen* (Láska k Čechám) vznikaly ve velkém časovém rozpětí – od padesátých do osmdesátých let. Tam, kde autor hovoří „o současnosti“ nebo „o dnešku“, je nutno brát v úvahu, že nemyslí naši současnost, ale dobu spadající do druhé poloviny dvacátého století.

Texty prošly redakční úpravou a částečnou odbornou revizí, takže některé věcné údaje byly zpřesněny. Názvy některých kapitol či podkapitol byly upraveny tak, aby vystihly hlavní téma. Delší kapitoly byly opatřeny mezeitulkou, jež zpřehledňuje vnitřní členění textu.

V jednotlivých esejistických črtách se prolíná věcný styl historického pojednání s osobními úvahami, historický exkurs s lyrickými pasážemi, střízlivé historické hodnocení s obraznými analogiemi. Nelze je tedy chápat jako odborné historické studie, svou povahou mají blíž k volné esejistice, v níž se nezapře autorův literární talent. Redakční úpravy proto respektovaly osobní ladění a nezaměnitelný tón Lorenzových textů.

(vydavatel)

Dialog s českou zemí

Esejistické črty a impresy

Willy Lorenz

Z německého originálu *Liebe zu Böhmen*,
vydaného nakladatelstvím Amalthea
v F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH
v roce 1988 ve Vídni a Mnichově,
přeložil Milan Tvrdík.

Vydalo nakladatelství Gemini 99,
Poznaňská 436, Praha 8, v roce 2002.

Typografie, koláže a návrh obálky Roman Erben.

Sazba M. Pokorný – Rekosa, Hostouň 89.

Vytiskla Tiskárna VS Praha-Pankrác,

Post Box 5, 140 57 Praha 4,

vazbu provedla Tiskárna a knihárna AMJ,

Sázavská 4, Praha 2.

V českém jazyce vydání první.

Stran 272.